

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS

JURGITA KEREVIČIENĖ

PEDAGOGINĖS PSICHOLOGIJOS UŽRAŠAI

MOKOMOJI KNYGA AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ STUDENTAMS

Kaunas, 2014

Jurgita Kerevičienė. *Pedagoginės psichologijos užrašai*. Mokomoji knyga aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas, 2014. (elektroninėje laikmenoje)

Recenzavo

Prof. dr. Edita Štuopytė (Kauno technologijos universitetas)

Doc. Vytautė Pasvenskienė (Vilniaus universitetas)

Mokomoji knyga apsvaistyta ir rekomenduota spausdinti Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Tarybos posėdyje 2014 03 26 d. (protokolo Nr. 8)

ISBN 978-609-459-306-2

TURINYS

PRATARMĖ	4
I. ĮVADAS.....	6
II. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS EMPIRISTINĖJE KONCEPCIJOJE	10
2.1. Džonas Lokas ir jo empiristinės idėjos.....	10
2.2. Asociacionizmas.....	13
2.3. Biheviorizmas	15
2.3.1. Klasikinė sąlygojimo teorija.....	16
2.3.2. Operantinio sąlygojimo teorija.....	18
2.3.3. Išmokimo gretinant teorija	24
2.4. Konekcionizmas	26
2.4.1. Smegenų struktūra. Neuronai.....	26
2.4.2. Konekcionistų principai	27
2.5. Praktinės užduotys PPP: <i>prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę</i>	29
III. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS RACIONALISTINĖJE KONCEPCIJOJE	32
3.1. Renė Dekartas ir jo racionalistinės idėjos.....	32
3.1. Geštaltpsichologijos idėjos	35
3.2. Konstruktyvizmo aspektai	39
3.2.1. Piaget kognityvinės raidos teorija	40
3.2.2. Pagrindiniai Piaget kognityviniai procesai	42
3.3. Informacijos perdirbimo teorijos.....	43
3.3.1. D. Brunerio pažinimo plėtotės teorija	44
3.3.2. N. Chomskio transformacinis požiūris į kalbą.....	47
3.4. Praktinės užduotys PPP: <i>prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę</i>	51
IV. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS PRAGMATIZMO PERSPEKTYVOJE	54
4.1. Pragmatizmo filosofijos principai	54
4.2. Etnopsichologija: L. Vygotskio asmenybės vystymosi teorija	57
4.2.1. Asmenybės pažinimo raida ir ją sąlygojantys veiksniai	57
4.2.2. Asmenybės amžiaus tarpsnių krizės	61
4.3. Ekopsichologijos aspektai.....	64
4.3.1. Psichoanalitinis žvilgsnis į asmenybę.....	65
4.3.2. Z.Froido teorija apie asmenybės vystymąsi	67
4.3.3. K.Jungo požiūris į asmenybę	71
4.3.4. Adlerio individualioji asmenybės koncepcija	75
4.3.5. A. Banduros socialinio išmokimo stebint teorija	78
4.3.6. E.Eriksono asmenybės vystymosi krizės	81
4.3.7. Socialinė kultūrinė K.Horni asmenybės teorija.....	86
4.4. Situacijų teorijos.....	89
4.5. Humanistinės asmenybės teorijos	92
4.5.1. A.Maslou asmenybės saviraiškos teorija	93
4.5.2. K.Rodžersas ir asmenybės raida	95
4.7. Egzistencinės krypties asmenybės teorijos	99
4.8. Bruožų krypties asmenybės teorijos.....	101
4.9. Praktinės užduotys PPP: <i>prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę</i>	106
LITERATŪRA	110
PRIEDAI	113

PRATARMĖ

Mintis parengti pedagoginės psichologijos mokomąją priemonę užgimė, pradėjus dėstyti šią mokslo discipliną. Kadangi studentai susipažįsta su įvairiomis šios srities teorijomis, diskutuoja ir vertina mokslininkų aprašytas psichologines ir pedagogines mintis, principus, teorines išvalgas ir jų praktinį pritaikomumą, jiems tampa nesvetimos painios mokslinės literatūros paieškos problemos. Anksčiau parengtos ir klasika tapusios pedagoginės psichologijos priemonės, tokios kaip N.L. Gage ir D.C.Berliner. *Pedagoginė psichologija* (1994), *Amžiaus tarpsnių ir pedagoginė psichologija* (1978), ne visada padeda atskleisti visus asmenybės vystymosi ypatumus mokymo(-si) procese, ypač šiuolaikinių mokslinių išvalgų kontekste, o jose išsamiai aprašyti psichologiniai tyrimai yra daugiau gilinamojo pobūdžio. Pastaruoju metu įvairių Lietuvos edukologijos mokslinių padalinių išleistos mokomosios priemonės labiau orientuotos arba į kažkurią pasirinktą vieną ar kelias pedagoginės ir/arba psichologijos sritis (tokias kaip mokymą, ugdymą, mokymo metodų taikymą, mokinių pasirengimo lygį, bendruosius gebėjimus, profesinę veiklą ir pan.), arba apima tik praktines šios disciplinos užduotis (pavyzdžiui, Navaitienės, J. ir Rimkevičienės V. (2002) *Raidos ir pedagoginės psichologijos užduotys* ar Andrašūnienės M. ir Jokimavičienės I. (2007) *Analizuokime ir spręskime...*). Kaip ir kiekvienam tam tikrą dalyką dėstančiam pedagogui, šiame kurse iškilo poreikis turėti pedagoginės psichologijos teorijų, orientuotų į asmenybės vystymąsi per pažinimo, išmokimo ir savimonės aspektus mokymo(-si) procese, užrašus su kryptingomis praktinėmis užduotimis. Tad, ši mokojoji ir kartu pagalbinė priemonė būtų mėginimas palengvinti studentų darbą nepasiklysti teorijų jūroje, o sistemiškai, remiantis pagrindinėmis filosofinėmis prielaidomis ir esminiais postulatais, apžvelgti jų pagrindu atsiradusias pagrindines pedagoginės psichologijos, orientuotas į asmenybės raidą, teorijas, jų tarpusavio sąsajas. Kad būtų lengviau mokytis ir geriau įsisavinti informaciją, po kiekvieno skyrelio pateikti pagrindinės literatūros šaltiniai, kuriuos, rengiant referatus ar ruošiantis seminarams, galima papildomai pastudijuoti. Kiekvienas didesnis skyrius baigiamas užduočių skiltimis, kad studentas tiek individualiai, tiek grupelėse galėtų pakartoti perskaitytą teorinę medžiagą ir pabandyti ją apibendrinti bei pritaikyti pateiktoms praktinėms situacijoms. Įdomesnių aspektų, tokių kaip mokslininkų atlikti bandymai ar įdomūs nervų sistemos, smegenų darbo ir t.t. veiklos rezultatai, mokslininkų atradimai, pristatymai yra nurodyti elektroninės prieigos puslapiuose. Juos studentai galės patys namie ar auditorijoje pažiūrėti, įvertinti ir kartu aptarti. Mokomosios priemonės paskutinis skyrius skirtas su teorinėmis išvalgomis susijusiems psichologiniams testams, kad studentai galėtų įsivertinti savo asmeninius psichinius bruožus ar savybes.

Dėl šios mokomosios priemonės atsiradimo, jos struktūrinio turinio sudarymo norėčiau padėkoti savo dėstytojoms, kolegoms ir studentams. Ypatingą padėką norėčiau išreikšti savo dėstytojoms: prof. habil. dr. Liudai Šiaučiukėnienei už pagalbą, žengiant pirmuosius žingsnius šioje įdomioje, bet sunkioje mokslo srityje, taip pat už jos skatinimą domėtis pedagoginės psichologijos idėjomis,

padėsinimą jas taikyti ne tik mokykloje, bei savo dėstytojai ir kolegei docentei Vytautei Pasvenskienei už jos profesinį akstiną gilintis į pedagoginės psichologijos teorijas, jos išvalgas rekomendacijas ir patarimus dėl šios mokymo priemonės struktūrinių gairių, kolegialią pagalbą, ieškant, kaupiant ir įtraukiant tikslingą mokomąją medžiagą. Taip pat dėkoju recenzentams už jų darbą, kolegoms už palaikymą ir profesinę pagalbą ir studentams už patarimus, išvalgas ir praktines pastabas.

Tikiuosi, kad ši mokomoji priemonė padės studentams suprasti ir įsigilinti į pedagoginės psichologijos mokslo subtilybes, o gal ir motyvuos labiau domėtis pedagoginėmis temomis. Taip pat norėtusi, kad ši priemonė įtrauktų ir kitus ne vien tik pedagogines disciplinas studijuojančius asmenis susidomėti pedagogikos, psichologijos bei savo kaip asmenybės savianalizės subtilybėmis ir savo bei aplinkinių vidinės kaitos perspektyvomis.

I. ĮVADAS

Psichologijoje susipina daugelis disciplinų: nuo fiziologijos iki filosofijos. Tad ir pačią psichologijos discipliną sunku būtų apibrėžti. Dažnai ji pristatoma kaip mokslas apie psichiką, mokslas, kurio tyrimo objektas yra susijęs ir su išoriniu žmogaus elgesiu, jo vidinėmis mintimis, jausmais. Todėl *psichologija gali būti apibrėžiama kaip mokslas apie elgesį ir psichinius procesus, psichines savybes ir psichines būsenas.*

Mokymo (-si) procese glaudžiai su psichologija susijęs mokslas yra pedagogika, plačiąja prasme, tirianti ugdymą. Kadangi ugdymo procesas apima tam tikrus žmogaus kaip ugdytinio pakitimus, tai jį imta vadinti asmenybės kitimo procesu, perėjimu iš vienos pakopos į kitą, aukštesnę. Kita vertus, pedagogika kartais dar suprantama, kaip ypatinga veikla, kuri sukelia tam tikrus asmenybės pokyčius. Tokių pokyčių rezultatas asmenybės raidoje apima visą ugdymo procesą, kurį sudaro tikslingi ugdytojo veiksmai, skatinantys teigiamus ugdytinio pakitimus. Į patį ugdymą galima žvelgti tiek iš objektyviosios, arba ugdytojo, pusės, tiek iš subjektyviosios, arba ugdytinio, pusės. Pirmuoju atveju ugdymas suvokiamas kaip asmens - asmenybės keitimo ir tobulinimo procesas, antruoju - kaip keitimosi ir tobulinimosi vyksmas, apimantis saviugdą bei savikūrą. Taigi, *ugdymą galima apibrėžti kaip procesą, kuriame aktyviai dalyvauja ne tik ugdytojas, bet ir ugdytinis ir kuris veda atitinkamų asmens vidinių pokyčių link.*

Realybėje ugdymas yra sudėtingas procesas. Ugdymą galima suvokti bei apibrėžti ir kaip pedagoginį susitikimą, bendravimą, ir kaip veiklą, veikimą ar įtaką, ir kaip sąveiką bei vyksmą, ir kaip kūrybą, saviraišką, prasmės ieškojimą, prisitaikymą. Ugdymo rezultatas yra siejamas su žmogaus prasmingo gyvenimo ar tobulos asmenybės kūryba, geriausia saviraiška, kryptinga būsenų kaita, dvasiniais pokyčiais ir vidine harmonija.

Gilinantis į ugdymo esmę, atsiskleidžia ir psichologinė jos pusė. Pirmiausiai, abiejų mokslų (psichologijos ir pedagogikos) tyrimo objektas yra tas pats – žmogus. Be to, šių mokslų tyrimo kryptys irgi glaudžiai susijusios. Psichologijoje siekiama išnagrinėti individo psichinę realybę, ją aprašyti, suklasifikuoti, nustatyti tos psichinės realybės dėsningumus. Pedagogikoje taip pat siekiama nustatyti dėsningumus, susijusius su asmenybės ugdymo realybe, sudaryti besiformuojančios asmenybės ugdymo sistemą, sukurti tikslingą ugdytojo ir ugdytinio santykių sąveiką, kuri padėtų augti harmoningai asmenybei. Bendri šių mokslų bruožai tarsi susilieja į vieną visumą, sudarydami prielaidas dar vienos mokslinės srities – pedagoginės psichologijos - atsiradimui. Jeigu psichologija yra mokslas, nagrinėjantis psichinius aspektus ir elgesį, tai pedagoginė psichologija tiria tą pačią psichinę asmenybės realybę ir jos elgesį, susijusius su mokymo ir mokymosi procesais. Galima teigti, kad pedagoginė psichologija yra *integrali disciplina, kuri tiria mokymo ir auklėjimo bei mokymosi ir saviuklos psichologinius dėsningumus, moksleivių ir mokytojų santykių ypatybes, mokymo metodų ir priemonių efektyvumo psichologines sąlygas, moksleivio asmenybės formavimo strateginius klausimus*

ir pan. (Lamanauskas, 2000, 123). Tai mokslas, kurio pagrindinis tikslas – suteikti informacijos, padedančios ugdytojams teisingai suvokti asmenybės esmę, suprasti savo ugdytinius, įvertinti jų vidinius pokyčius, suvokti jų elgesio pobūdį ir numatyti efektyvias asmenybės ugdymo strategijas.

Jau nuo pirmųjų pedagoginės praktikos žingsnių mokymas ugdytojams meta iššūkį. Visur susiduriama su ugdymo ir mokymo(-si) problemomis: ir šeimoje, ir vaikų darželyje, mokykloje ir net aukštojo mokslo institucijose. Pedagoginė psichologija dažniausiai padeda rasti tik dalį sprendimų, pateikia bendrus principus, todėl ugdytojams dar reikia pasitelkti ir kitų psichologinių disciplinų žinias, jas būtina derinti, įvertinti, kas geriausia būtų jų konkrečioje ugdymo aplinkoje. Kita vertus, susijusi su pedagogine veikla, pedagoginė psichologija gali paaiškinti daug praktinių ugdymo dalykų, tačiau pagrindiniai ir svarbiausi pedagoginės psichologijos tyrimai yra susiję su mokinių asmenybės suvokimo, psichinių savybių, būsenų ir procesų, išmokimo, pažinimo sistemos, motyvacijos, mokymo ir vertinimo tyrimais.

Ugdymo procese tiek ugdytinis, tiek ir ugdytojas taip pat susiduria su sudėtingais psichinės realybės aspektais. Čia taip pat gali padėti pedagoginė psichologija, kuri nagrinėja bei aptaria žmogaus viltį, baimę, džiaugsmą, liūdesį, meilę, neapykantą, sėkmę, nesėkmę, savivertę ir daug įvairių jausmų. Be to, visi besidomintys ir studijuojantys pedagoginę psichologiją gali rasti nemažai tikslų, naudingų patarimų ar taisyklių, kaip auginti vaikus kaip asmenybes savo aplinkoje, kaip geriau mokytis ir mokyti, kaip išspręsti su ugdymu susijusias savo vidines problemas, patiems keistis ir jaustis pilnavertėmis asmenybėmis tiek iš ugdytojo, tiek ir iš ugdytinio pozicijų. Būtų galima teigti, kad ir pagrindinis šios disciplinos ar mokslo tikslas yra suteikti informacijos, kuri padėtų padaryti racionalias išvadas ugdymo procese.

Apibendrinant galima teigti, kad pedagoginė psichologija ugdytojams dažnai padeda pasirinkti mokymo tikslus, suprasti ugdytinių savybes, suvokti mokymo proceso ir motyvacijos esmę ir pagal tai pasirinkti ir taikyti mokymo metodus bei įvertinti ugdytinių išmokimą. Pasirinkdami mokymo tikslą, ugdytojai turėtų atsižvelgti į ugdytinių savybes, jų gabumus, norus, išsiaiškinti visas stipriąsias ir silpnąsias puses. Ugdytojas taip pat privalo pažinti savo ugdytinį, tirti jo elgesį bei psichiką, nes tik tada jis galės išmokyti ugdytinius savarankiškai analizuoti medžiagą, kelti klausimus ir surasti rūpimus atsakymus. Mokymo, kitaip tariant ugdymo procesas turi būti organizuojamas taip, kad padėtų kiekvienam ugdytiniui pasiekti jo protinį, taip pat dvasinį tobulumą. Todėl labai svarbu, kad ugdytojas pažintų savo ugdytinių psichologiją, suvoktų jų savybių raidą, mokėtų greitai derintis prie įvairių situacijų, mokėtų įkvėpti ir skatinti, ugdyti atsakomybę. Taigi, pedagoginė psichologija atsiduria tarp psichologijos teorijos ir pedagoginės praktikos ir padeda siekti efektyvumo mokymo(-si) procese.

Pedagoginėje psichologijoje pagrindinis dėmesys skiriamas dviem pagrindinės sąvokoms **pažinimui** ir **išmokimui**. Mokslinėje perspektyvoje šių sąvokų aiškinimas, ir su jomis susijusių psichinių aspektų analizavimas gali būti grindžiamas trimis bendrosiomis filosofinėmis

metodologijomis: *empiristine, racionalistine ir pragmatistine - socioistorine*. Empirizmas, kurį atstovauja Lokas, ir kurio idėjomis vadovaujasi mokslininkai pabrėžia žinių ir patirties vienybę. Racionalizmo atstovas Dekartas ir jo pasekėjai akcentuoja konceptualųjį ryšį ir formaliuosius tiesos kriterijus. Diuji ir Džeimso atstovaujamas pragmatizmas bei Vygotskio grindžiamas socioistorizmas teigia, jog žinios yra sukuriamos praktinės veiklos metu, žmonėms bendraujant tarpusavyje bei su savo materialiąja aplinka. Šiuolaikinės trijų metodologijų realizacijos pedagoginėje psichologijoje pasireiškia *biheivoristinė perspektyva, kognityvistinė perspektyva ir situatyvistinė perspektyva*. Visos jos moksliskai pagrindė pažinimo ir išmokimo sąvokas bei padarė esminės įtakos asmenybės raidai ir ugdymo praktikai. Kiekviena šių perspektyvų yra vertinga, nes kiekviena jų taikliai apibrėžia teorinius ir praktinius klausimus bei papildo viena kitą.

Ši mokomoji knyga struktūriškai apims minėtąsias tris metodologines kryptis, prieš tai trumpai pateikdama pagrindinius filosofinių krypčių principus, susijusius su išmokimo ir pažinimo aspektais. Po jų bus pristatomos kertinės kiekvienos perspektyvos idėjomis vadovaujančios mokslinės teorijos, kurių dėmesys krypsta ne tik į pažinimo ir išmokimo aspektus, bet ir į pačios asmenybės – pagrindinio ugdomojo proceso dalyvio – vystymosi dėsningumus, kylančias problemas ir susiformuojančius padarinius.

PEDAGOGINĖS PSICHOLOGIJOS TEORINIS PAGRINDIMAS

PSICHOANALITINĖS
ASMENYBĖS TEORIJOS:
*Z.Froidas, C.G.Jungas,
A.Adleris*

EGZISTENCINĖS
ASMENYBĖS TEORIJOS:
V.Franklis

EMPIRIZMAS

BIHEVIORISTINĖ PERSPEKTYVA

ASOCIACIONIZMAS

D.Hartley, D.Hume

KONEKCIONIZMAS

Rumelhart, Hinton

BIHEVIORIZMAS

Reakcijos sąlygojimo teorija
Išmokimas gretinant
Operantinio determinavimo teorija
B.F.Skineris

RACIONALIZMAS

KOGNITYVISTINĖ PERSPEKTYVA

GEŠTALTPSICHOLOGIJA

*M.Vertheimeris, V.Kėleris, K.Kofka,
K.Levinas, F.Brentanas, E.Huserlis*

KONSTRUKTYVIZMAS

J.Piaget intelekto vystymosi teorija

INFORMACIJOS PERDIRBIMAS

J.Brunerio pažinimo plėtotės teorija
N.Chomskio transformacinė gramatika

PRAGMATIZMAS

HUMANISTINĖ-SITUATYVISTINĖ PERSPEKTYVA

KULTŪROS (ETNO) PSICHOLOGIJA

L.Vygotskio asmenybės vystymosi
teorija

APLINKOS (EKO) PSICHOLOGIJA

A.Banduros socialinio išmokymo stebint
teorija, *E.Eriksono* psicho-socialinio
asmenybės vystymosi teorija, socialinė
kultūrinė *K.Horney* asmenybės teorija

SITUACIJŲ TEORIJA

F.Heideris, R.Zajoncas

HUMANISTINĖS ASMENYBĖS TEORIJOS: *A.Maslow, K.Rodžersas*

II. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS EMPIRISTINĖJE KONCEPCIJOJE

Empirizmas [gr. *empeiria* –patyrimas] – tai gnoseologinė koncepcija, kuri jutiminį patyrimą aiškina kaip vienintelį žinių šaltinį. Remiantis Jonuška¹, empiristai teigia, kad visas patikimas žinias žmogus įgyja tik jutimo išpūdžiais, jų patyrimu. Dauguma empiristų nei proto, nei vaizduotės nelaiko pažinimo šaltiniais. Priešingai racionalizmui, empirizmas visuotinį ir būtiną žinių pobūdį kildina ne iš proto, o tik iš patyrimo. Čia žmogus negali nieko pažinti vien grynuoju protu – visos žinios gali būti įgytos tik jutimo patyrimu bei induktyviai. Gali būti skiriamas *materialistinis empirizmas* (F. Bekonas, T. Hobsas, Dž. Lokas ir kt.), kur jutiminio patyrimo pagrindu laikomas objektyviai egzistuojantis pasaulis, ir *idealistinis empirizmas* (Dž. Berkliis, E. Machas), kuris neigia, jog patyrimo pagrindas yra objektyvus pasaulis, o patyrimą aiškina kaip jutimų visumą. Daugelis empirizmo gvildeno logines ir metodologines problemas, o Dž. Lokas empirizmui suteikė naujiems amžiams būdingą psichologinį ir epistemologinį modelį.

2.1. Džonas Lokas ir jo empiristinės idėjos

„Tarkime, kad protas, kaip mėgstama sakyti, tėra baltas popieriaus lapas, be jokio įrašo, be menkiausios idėjos. Kas jį užpildo? Iš kur atsiranda ta gausybė įvairiausių dalykų, kuriuos ten surašo veikli ir beribė žmogaus vaizduotė? Iš kur tiek pažinimo medžiagos? Į visus šiuos klausimus aš atsakysiu vienu žodžiu - iš patirties: ja grindžiamas mūsų pažinimas, nuo jos prasideda ir proto veikla.“ (Džonas Lokas)

Džonas Lokas (1632-1704) vyravusią senąją metafizinę programą pakeitė epistemologine. Jo požiūriu, filosofijos uždavinys yra pažinti ne būtį, o žmogaus sąvokas apie būtį. Filosofas manė, kad žmogaus protas nėra pajėgus išspręsti metafizikos problemų, tad filosofija turinti aiškinti pažinimą, jo prigimtį, patikimumą ir ribas. Pabrėždamas naujosios filosofijos uždavinius, Lokas pristatė ir pagrindinius empiristinės filosofijos tyrinėjimo metodus: a) *psichologinį* (kai tiriamas ne sąvokų santykis su pažintais objektais, o pačios sąvokos tokia forma, kokia jos atsispindi žmogaus intelekto); b) *genetinį metodą* (kai sąvokų prigimtis išryškėja tik pirminėse savo formose); c) *analitinį metodą*, (skirtą sąvokoms suprasti, kur kartais tam pakanka išsiaiškinti elementarius pačių sąvokų dėmenis).

Pagrindinė Dž. Loko pažinimo teorija, kuria buvo siekiama atskleisti žmogaus pažinimo kilmę bei pagrindus, taip pat proto pažinimo galios ribas, nuodugniai aprašyta veikaluose „*Apie žmogiškąjį supratimą*“ 1690; „*Apie naudojimąsi protu*“ 1706. Anot Loko, kiekvieno žmogaus sąmonėje glūdi tam tikri vaizdiniai, vadinami *idėjomis*: „Visa, ką dvasia atranda savyje arba kas

¹ JONUŠKA, V. *Filosofijos pradmenys*. (2000: 51)

yra tiesioginis juslinio suvokimo, mąstymo ar proto objektas, - visa tai aš vadinu idėja"; o idėjos randasi tik iš patyrimo. Filosofas nepripažino jokių įgimtų pažinimo elementų, nesvarbu, ar būtų kalbama apie įgimtas idėjas, ar apie įgimtus loginius, dorovinius bei religinius principus, kadangi daugeliui žmonių iš viso nėra žinomos idėjos, kurios laikomos įgimtomis proto idėjomis. Kiekvienas individas, anot filosofo, tik iš patyrimo susirenka visą pažinimo medžiagą. Pats patyrimas gali būti *išorinis arba jutiminis*, gaunamas, kai materialūs objektai veikia žmogaus jutimo organus, ir *vidinis* (vadinamas *refleksija* arba *vidine savivoka*), kuris susijęs su jutimo, mąstymo, tikėjimo aktais ir gaunamas savistabos būdu. Šių abiejų funkcijų – mąstymo ir jutimo – santykis yra svarbiausia pažinimo teorijos tema. *Nieko nėra prote, ko prieš tai nėra buvę pojūčiuose*, - teigė Dž. Lokas.

Iš išorinio ir vidinio pažinimo šaltinių, anot filosofo, ir kyla visos *idėjos* (t.y. abstrakčiosios sąvokos ar vaizdiniai). Pačios idėjos, atitinkamos dvejopas jutimines kokybes, gali būti *pirminės* (arba objektyviosios) ir *antrinės* (arba subjektyviosios). Objektyviomis savybėmis Lokas laikė tįsumą, formą, tankį, kiekį; subjektyviomis - spalvas, garsus, skonį, kvapą. Daiktams būdingos tik pirminės savybės: dydis, forma, skaičius, judėjimas, nes jie, veikdami įvairius žmogaus kūno organus, sukelia antrines savybes, tokias kaip, spalvas akyse, garsus ausyse, skonį burnoje.

Pirminės ir antrinės savybės skiriamos dvejopai: pirma, pirminės savybės daiktams yra būdingos pastoviai ir iš žmogaus vaizdinių apie daiktus jų pašalinti neįmanoma. Su antrinėmis savybėmis yra kitaip: pakanka užgesinti šviesą, ir daiktai neteks spalvų. Antra, pirminės savybės yra suvokiamos įvairiomis juslėmis, kurios šitaip tarsi viena kitą papildoma, paliudydamos tų savybių objektyvumą, o antrinės savybės visada yra tik vienos juslės objektas. Norėdamas nustatyti pirminių ir antrinių kokybių ryšį, Lokas įvedė *jėgos* sąvoką. Anot filosofo, daiktams yra būdingos tam tikros jėgos, kuriomis jie veikia žmones arba daiktus. Jutimai atsiranda tam tikriems daiktų sukeltiems impulsams žmogaus nervų takais pasiekus smegenis, arba, kitaip tariant, sąmonės buveinę.

Dž. Lokas idėjas grupavo į paprastas (kurios gaunamos patyrimu) ir sudėtinės (kurios kyla iš paprastų idėjų). Paprastos idėjos sudaro pažinimo pagrindą. Jos kyla iš patirties. Paprastos idėjos gali būti skiriamos į tokius pagrindinius tipus: *suvokiamos tik viena jusle* (pvz.: garsai, spalvos), *suvokiamos keliomis juslėmis* (pvz.: judėjimas, erdvė), *kylančios iš refleksijos* (vidiniai sąmonės procesai) ir *kylančios ir iš juslinio suvokimo, ir iš refleksijos* (pvz., malonumas).

Žmogaus protas iš paprastų idėjų gali kurti sudėtinės idėjas, kurios, anot Loko, gali būti *substancijos* (kaip savaime egzistuojantys atskiri daiktai, pvz., bet kokia gyvūno ar augalo rūšis), *modusai* (kurie suvokiami tik per substancijas, pvz., diena suvokiama kaip paprastas laiko modusas) ir *santykiai* (priežasties ir padarinio idėja).

Kalbėdamas apie žinojimą, Lokas teigė, kad individo žinių kiekis yra ribotas, tad žmogus negali žinoti nieko daugiau, kaip tik savo idėjas, negali aprėpti visų savo idėjų bei jų galimų santykių. Dėl šios priežasties daiktų tikrovę galima pažinti tik iš dalies, tik tiek, kiek tai leidžia padaryti žmogaus jauslės. Pagal aiškumo lygį, Lokas išskiria tris žinių laipsnius:

- intuityvųjį pažinimą – tai aukščiausias laipsnis. Šiuo atveju protas tiesiogiai per save suvokia dviejų idėjų atitikimą ar neatitikimą, pvz., kad kvadratas nėra apskritimas.

- demonstratyvųjį pažinimą – protas suvokia idėjų atitikimą arba neatitikimą, bet ne tiesiogiai, o tarpininkaujant kitoms idėjoms. Šios žinios gaunamos samprotavimais paremtais įrodymais.

- juslinį pažinimą – tai žinios apie pavienių baigtinių būtybių egzistavimą už mūsų sąmonės ribų.

Tad galima apibendrinti, kad remiantis empiristine filosofija, mūsų žinios yra ribotos, o daugelyje sričių neįmanoma pasiekti patikimo tikrumo, todėl realiame gyvenime svarbų vaidmenį vaidina tikimybė, kompensuojanti žinių lygį. Tikimybė siejama su teiginiais, kuriuos mūsų pačių patyrimas arba kitų žmonių liudijimas leidžia laikyti teisingais.

Pedagogikoje šie empiriniai principai yra pritaikomi, kai tiriama tai, kas dar nėra pakankamai aišku ar nežinoma ugdymo mokslui. Tada mokslininkai kelia prielaidas, kaip tirti pasirinktus ugdymo faktus, paskui stebimi natūralūs ugdymo įvykiai, jie fiksuojami arba kartais sudaromos ir dirbtinės sąlygos bei reakcijos į kokius nors veiksmus, iškeltas prielaidas ir uždavinius. Ir tik tada sukaupia informacija analizuojama ir daromos tiek teorinės, tiek ir praktinės išvados.

Loko empiristinėmis idėjomis vėliau rėmėsi kiti psichologijos mokslininkai, kurie išplėtojo *asociacinę, konekcionistinę ir biheavioristinę* psichologijos kryptis. Asociacinės psichologijos atstovai pristato žinojimą kaip tam tikras asociacijas tarp idėjų, o išmokimą – kaip naujų asociacijų sukūrimą; konekcionistai žinias aiškina kaip ryšių tarp neuronų ir jų elementų struktūrą, išmokimas pristatomas kaip tų ryšių sustiprinimas arba susilpninimas, o biheavioristai laikosi nuomonės, kad žinojimui būdingi pastebimi ryšiai tarp stimulo ir reakcijos, ir išmokimas – šių ryšių suformavimas bei sustiprinimas arba, priešingai, jų panaikinimas arba susilpninimas.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Furst, M., Trinksas, J. (1995) *Filosofija*. Vilnius: Lumen P.81-82.
2. Jonuška, V. (2000) *Filosofijos pradmenys*. Vilnius: Litimo. P.51.
3. Kunzmann, P., Burkard, F.P., Wiedmann, F. (1998) *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma Littera. P.118-125.
4. Nekrašas, E. (1993) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. P.79-83.
5. *Locke ir empirizmo metmenys*. Prieiga :

< <http://filo.web1000.com/istorija/wt/tomas2/straipsniai/>>.

6. *Numerio tema – istorinis rakursas*. Prieiga:

<<http://www.zebra.lt/svietimas/dialogas/archyvas.>>.

7. *Filosofijos žodynas*. Prieiga:

<<http://filo.web1000.com/istorija/wt/tomas2/zodynas/>>.

2.2. Asociacionizmas

Loko empirines idėjas apie pažinimą savo tyrinėjimams pritaikė asociacinės psichologijos atstovai² David Hartley, David Hume, vėliau Joseph Priestley. Šių mokslininkų darbuose vaizdiniai buvo traktuojami kaip psichiniai atomai, o asociacija kaip psichinė mechanizmo forma. Anot mokslininkų, asociacijos susidaranti dėl objektų gretinimo laike ir erdvėje, jų panašumo arba skirtingumo (priešingumo). Remiantis šiais aspektais, gali būti skiriamos *gretinimo*, *panašumo* ir *kontrasto asociacijos*. Visų jų psichofiziologinis pagrindas yra laikomas sąlyginis refleksas.

Psichologijoje asociacijos terminą pirmasis pavartojo Dž. Lokas, vėliau kiti mokslininkai asociacijų teoriją teoriškai pagrindė ir praktiškai bandė pagrįsti asociacinius ryšius, atsirandančius, kai išoriniai dirgikliai veikia jutimo organus ir nervų sistemą.

David Hartley (1705-1757), anglų filosofas, psichologas, gydytojas, vienas iš asociacionizmo kūrėjų, kuris, kaip ir Lokas, tvirtino, kad žmogaus sąmonė yra tuščia, kol jis pajunta pirmuosius pojūčius, kurie sužadina sąmonę veikti. Toks sąmonės veikimas ir kartu augimas bei visa žmogaus psichinė veikla, pasak mokslininko, gali būti paaiškinama tik asociacijomis, kurios yra įtvirtinamos sinchroniniu arba nuosekliu kartojimu. Pagrindiniame savo veikale „*Apmąstymai apie žmogų, jo sandarą, pareigas ir viltis*“ (1749, 2t) Hartley, remdamasis asociacijomis, siekė ne tik išnagrinėti tokį reiškinį kaip atmintis (kurį jau daugelis mokslininkų prieš tai tyrė), bet ir emocijas, žmogaus samprotavimus, tyčinius ar netyčinius veiksmus, kas lėmė materialistinės filosofijos, psichologijos raidai, etikai, estetikai, logikai ir pedagogikai.

David Hume (1711-1776), škotų kilmės filosofas, istorikas, ekonomistas, subjektyvusis idealistas, kuris plėtojo angliško empirizmo tradiciją.

² Psichologijoje asociacijos terminas apibrėžia ryšį, atsiradusį tam tikromis sąlygomis tarp dviejų ar daugiau psichikos elementų (pojūčių, judesių, suvokimų, vaizdinių, idėjų ir pan.).

Tas laimingas, kuris gyvena temperamentą atitinkančiomis sąlygomis, bet tas tobulesnis, kuris moka savo temperamentą pritaikyti visokioms sąlygoms.

David Hume

Pagrindiniame veikle „Žmogaus proto tyrinėjimas“ (*An Enquiry Concerning Human Understanding*), kuris pirmąsyk išleistas Londone 1748 m. pavadinimu „Filosofiniai esė apie žmogaus protą“ (*Philosophical Essays Concerning Human Understanding*) jis ištikimai plėtojo nuo Loko prasidėjusią anglų empirizmo tradiciją, kur tyrimo objektu laikomi ne daiktai, o jų vaizdiniai, vienintelis patikimas pažinimo šaltinis yra pojūčiai. Kalbėdamas apie pažinimą ir pojūčius, Hume pabrėžė, kad to, kas sukelia pojūčius, neįmanoma pažinti, o išvados, padarytos remiantis pojūčiais, bus tik mąstymo produktas. Protas tepajėgia tvarkyti (dėlioti, sieti) pojūčių duomenis, ir taip atsirandančios idėjos.

Vaizdiniai, anot mokslininko, gali būti skirstomi į dvi pagrindines grupes: *pirminius vaizdinius*, kuriuos vadino įspūdžiais, ir *išvestinius vaizdinius* - idėjos. Visus vaizdinius jis aiškino esminiu teiginiu: idėjos randasi iš įspūdžių, kur įspūdžiai yra originalai, o idėjos – tik proto sukurtos kopijos. Įspūdžiai – tai patikima tikrovės pažinimo priemonė bei idėjų tikrumo kriterijus. Idėjos daiktų pažinimui vertingos tiek, kiek jos teisingai kopijuoja įspūdžius.

Aiškindamas idėjas, Hume išskyrė kelis probleminius aspektus - psichologines ir epistemologines problemas: *kaip idėjos atsiranda ir ar jos yra teisingos?* Remiantis Hume požiūriu, idėjos gimsta tiksliai apibrėžta tvarka; netgi sapnuose ar keisčiausiuose fantazijose idėjas sieja pastovus ryšys, kurį jis vadino asociaciniu. Idėjų ryšiai – tai proto veiklos rezultatas, o ne objektyviai egzistuojančio atitikmens atspindys. Anot Hume, tie idėjų ryšiai gali atsirasti, kai jos jungiamos, remiantis panašumo principu, kai atsižvelgiama į jų seką laike ir sąsają erdvėje, ir kai taikomas priežastinio ryšio principas. Reiškinių priežastis įmanoma nustatyti tik empiriškai (kartojantis jutimui patyrimui), todėl priežastingumo dėsnis gali veikti tik patyrimo sferoje.

Kaip pavyzdį būtų galima pristatyti Hume požiūrį apie faktų ir idėjų santykį. Hume požiūriu, yra du svarbūs tyrimo objektai: idėjų santykiai ir faktai. Pirmųjų pavyzdys galėtų būti visa matematika. Teiginys, kad *įžambinės kvadratas yra lygus abiejų statinių kvadratų sumai*, nustato tam tikrą idėjų santykį. Protas tai konstatuoja neatsiejamai nuo patirties. Šis teiginys visiškai nepriklauso nuo to, kas egzistuoja tikrovėje; jis, kaip ir visi matematiniai įrodyti teiginiai, išliktų teisingas ir akivaizdus, net jei gamtoje niekada nebūtų buvę jokio trikampio. Priešingai, teiginiams apie faktus toks teisingumas ir akivaizdumas nebūdingas. Jokio fakto antitezė nėra

prieštaringa, ir protas ją gali aiškiai pateikti. Pavyzdžiui teiginys *saulė rytoj nepatekės* yra toks pat neprieštaringas ir suprantamas, kaip ir teiginys *saulė patekės*. Tuščios pastangos būtų tokio tipo teiginius mėginti įrodinėti dedukciškai – čia galima pasikliauti tik patirtimi. Šie dvejojo pobūdžio žmogaus teiginiai skiriasi tik tikrumo laipsniu ir pagrindimo būdu, be to, skirtingas yra jų objektas. Pirmojo tipo tiesos kalba apie idėjas, o antrojo tipo – apie tikrovę.

Hume teigia, kad pažinimo uždavinys turėtų būti ne suvokti būtį, o padėti vadovautis praktiniame gyvenime ir analizuoti tai, kas gali būti paaiškinama. Hume išdėstyti teoriniai postulatai parodė, jog pažinimas yra ne paprastas tikrovės kopijavimas, o sudėtingas procesas, susijęs su subjekto mąstymu kaip kūrybine veikla.

Apibendrinant galima teigti, kad remdamiesi empiristų patirtimi, asociacinės psichologijos atstovai stengėsi paaiškinti žmogaus pažinimo procesus, pasitelkdami asociacijas ir kaip psichofiziologinius, sudėtingus psichikos reiškinius, ir kaip subjektyvius asociacijų junginius, atsirandančius žmogaus sąmonėje. Vėliau asociacionizmas paskatino eksperimentinius atminties tyrimus ir turėjo įtakos I.Pavlovo sąlyginių refleksų teorijai, bihevizmui.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Hume, D. (1995) *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Vilnius: Pradai.
2. Nekrašas, E. (1993) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

2.3. Bihevizmas

Bihevizmas – tai psichologijos kryptis, pagrindiniu psichologijos objektu laikanti žmonių ir gyvūnų elgseną. Bihevizistai didžiausią dėmesį kreipia į tai, ką žmogus daro ir kokios konkrečios aplinkybės verčia jį vienaip ar kitaip pasielgti. Todėl tiek psichologai, tiek ir pedagogai, siekdami paaiškinti žmogaus elgesį, stengiasi suprasti, ką galima pakeisti artimiausioje žmogaus aplinkoje, kad pasikeistų probleminis elgesys. Kitaip tariant, bihevizistai stengiasi rasti tam tikro elgesio tiesiogines priežastis bei pasekmes, kaip pakeistų aplinkos sąlygas ir tada elgesys pasikeistų norima kryptimi. Jie pripažįsta, kad žmogus mokosi, stebėdamas kitus žmones. Žmogus keičia savo elgesį, ypač, kai pastebi, kad už tą elgesį kiti yra skatinami arba jais žavisi. Be to, bihevizistai daug dėmesio skiria ir žmogaus patirčiai, nes mano, kad kiekvienas individo elgesys yra tam tikrų praeities įvykių rezultatas. Pagrindiniai bihevizizmo dėsniai, kurie kartais vadinami **išmokimo teorija**, atskleidžia **stimulo** ir **reakcijos** tarpusavio sąsajas. Kai kurios reakcijos į stimulą būna sąmoningai nevaldomos – refleksai (pvz., jei kas staiga kažkas mostels jums prieš akis – stimulus, jūs mirktelėsite – reakcija), tačiau kitos reakcijos būna išmoktos. Gyvenime, anot mokslininkų, vienos reakcijos atsiranda, o kitos, kurios jau būna nebetinkamos, dingsta. Tai išmokstama dviem būdais: **klasikinės sąlyginės reakcijos** ir **operantinio sąlygojimo būdais**.

Pagrindinius biheviorizmo teiginius suformulavo Dž. Votsonas (1913), I. Pavlovas, B. Skinneris. JAV psichologas Votsonas (J. Watson (1878-1958)) pirmasis prakalbo apie biheviorizmo sąvoką ir ją atitinkančius aspektus. Jo teigimu, reikia primygtinai įtikinėti psichologus atsisakyti nuorodų į vidines mintis, jausmus ir paskatas. Užmirškite protą, reikalavo Votsonas, psichologija turėtų tyrinėti, kaip organizmai reaguoja į aplinkos dirgiklius, todėl pagrindinis teorijos tikslas – numatyti ir kontroliuoti elgesį. Savistaba nėra jos svarbiausias metodas. Paprasčiau kalbant, psichologija turėtų būti objektyvus mokslas apie elgseną, o elgesys, anot mokslininko, – žmogaus reakcija į aplinkos dirgiklius³. Jis teigė, kad žmonės ir gyvūnai elgesio išmoksta dėl sąlyginių refleksų susidarymo. Individas gauna iš aplinkos dirgiklį (S – stimulą) ir atsako į jį tam tikru veiksmu (R – reakcija). Čia žmogus yra labiausiai išsivystęs gyvūnas, kurio elgesys nors ir sudėtingesnis, tačiau iš esmės beveik nesiskiria nuo kitų gyvūnų. Galima drąsiai teigti, kad Votsonas padėjo pagrindus biheviorizmo atsiradimui ir tolesnei jo diskusijai.

Pavlovas ir Skinneris pristatė tris bihevioristine filosofija grindžiamas teorijas: *reakcijos (arba klasikinio) sąlygojimo, operantinio determinavimo (sąlygojimo) ir išmokimo gretinant*, kurios padeda suprasti, kodėl žmonės vienaip ar kitaip elgiasi konkrečioje situacijoje, kaip jie mokosi ir išmoksta.

2.3.1. Klasikinė sąlygojimo teorija

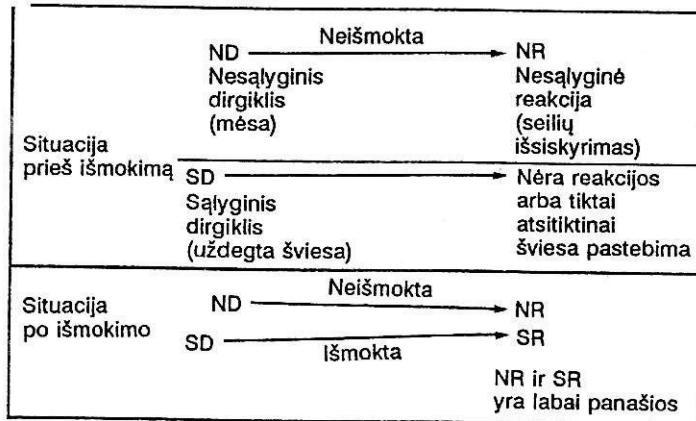
Klasikinės (arba reakcijos) sąlygojimo teorijos dėmesio centre yra organizmų elgesys, raumenų ir liaukų veiklos pakitimai. Šią teoriją pristatė ir pagrindė rusų fiziologas Ivanas Pavlovas (1849-1936). Viename savo eksperimente jis išmokė šunį reaguoti seilių išsiskyrimu į skambutį ar į šviesą.

Šuniui buvo duodama mėsos ir, kai jis ėsdavo, jam išsiskirdavo seilės, nes į burną patekęs maistas automatiškai, nesąlygiškai sukelia šuns seilių išsiskyrimo refleksą. Taigi, mėsa gali būti laikoma nesąlyginiu dirgikliu (ND), o seilių išsiskyrimas – nesąlygine reakcija (NS). Taip yra todėl, kad būtent toks dirgiklis sukelia tokią reakciją, kuri šiuo atveju yra neišmokta. Vėliau šuniui, prieš paduodant mėsą, buvo įjungama šviesa. Pirmą kartą, tik įjungus šviesą, šuniui seilės neišsiskyrė; jos išsiskyrė, tik atnešus mėsą. Tačiau, keleta kartų pakartojus šį eksperimentą, šuo pradėjo mėsą sieti su šviesa. Pasiektas rezultatas – tik įjungus šviesą, nors mėsos ir nebūdavo, šuniui pradėdavo skirtis seilės. Čia neutralus dirgiklis – šviesa virto sąlyginiu dirgikliu (SD), kuris sukėlė panašią reakciją į tą, kuri būdavo duodant mėsą be šviesos. SD sukelta reakcija yra vadinama sąlygine reakcija (SR). Patirtis pekeitė elgesį – įvyko išmokimas. (pagal Gage, Berliner, 1994: 184)

Pagal šią teoriją, panašus ryšys tarp stimulo ir reakcijos vyksta ir su žmonėmis. Nesąlyginio dirgiklio ir reakcijos ryšys veikia tada, kai dirgiklis sukelia reakciją (baimę, pyktį, džiaugsmą). Suderinus sąlyginį dirgiklį su nesąlyginiu, kyla sąlyginė reakcija (pvz., baimė) į tą dirgiklį.

³ Myers, D.G. *Psichologija*. (2000: 257).

Reakcijos sąlygojimo modelis

Gage ir Berliner pateikia dar vieną klasikinės sąlygojimo teorijos pavyzdį:

Penkerių metų mergaitė, pirmą kartą atėjusi į mokyklą, susitinka mokytoją, kuri jai nusišypso, apkabina ir pasako komplimentą. Tai mergaitei sukeliama malonumas, kuris šiuo atveju – nesąlyginė reakcija, o mokytojos šypsena, apkabinimas ir komplimentas – nesąlyginis dirgiklis. Kai atėjusi į mokyklą mergaitė pamatys mokytoją (ši gal ir nesielgs kaip aną kartą) šioji pradės asocijuotis su malonių jausmu. Tai dabar sąlyginis dirgiklis – mokytoja, mokykla, o nesąlyginis refleksas – mergaitės džiaugsmas.

Jeigu vaikas, atėjęs į mokyklą, patirtų kandžias mokinių pastabas ar mokytojos grąsinimus, užgauliojimus pagal reakcijos sąlygojimo modelį visi mokyklos komponentai – mokiniai, mokytojai, knygos suolai ir t.t. – dėl to, jog buvo sujungti laike ir erdvėje su dirgikliais, taip pat gali sukelti baimės jausmą. Kiekvienu atveju stimulus yra susijęs su kitu stimulu, kuris tokią reakciją sukėlė praeityje. Mokymosi procese labai svarbu žinoti, kad neigiamus dirgiklius būtina pakeisti teigiamais, nes tada galima pasiekti pozityvaus elgesio ir aukštesnės mokymosi motyvacijos. Reiktų nepamiršti, jog sąlygojimas dažnai atsiranda nesąmoningai, kad susidarant sąlyginiam refleksui, individas būna pasyvus, tad mokiniui yra sunku atsiminti, kaip kilo tokia negatyvi ar pozityvi reakcija.

Toks pasiūlytas išmokimo modelis ne visada sklandžiai suderinamas su žmonėmis, kadangi bet kas aplinkoje gali būti siejamas su dirgikliu, kuris iššaukia emocines reakcijas. Sąlygojimas dažnai atsiranda nesąmoningai, todėl žmonėms sunku suvokti, kaip kyla vienokia ar kitokia reakcija. Tačiau šis klasikinės sąlygojimo modelis gali padėti ištirti artimąją aplinką ir padėti suvokti jausmus, koreguoti elgesį ir taip apsaugoti mokinius nuo nepageidaujamų reakcijų išmokimo.

2.3.2. Operantinio sąlygojimo teorija

Pëtodamas idëjas apie elgesio priklausomybę nuo aplinkos, kitas biheviziorizmo atstovas – JAV psichologas B.F. Skinneris (Skinner (1904-1990)) - pristatë **operantinio sąlygojimo teorijà**. Jis pripažino, kad Pavlovo atrastà klasikinio sąlygojimo principà galima taikyti ir žmonëms. Skinneris išskyrë reaktyvų ir instrumentinį elgesį. Reaktyviam elgesiui įtakos turi pats stimulus, o instrumentiniam elgesiui – individas. Todël buvo atskirai tyrinëjami klasikinis sąlyginis refleksas ir instrumentinis sąlyginis refleksas.

Instrumentiniam refleksui susidaryti, priešingai nei klasikiniam, būtini paties subjekto veiksmai. Įsitvirtinus instrumentiniam sąlyginiui refleksui, individas savo aktyvumu sprendžia iškilusias problemas. Tad čia, anot Skinnerio, svarbesnis yra kitas sąlyginës reakcijos tipas - **operantinis arba instrumentinis sąlygojimas**.

Operantinis sąlygojimas yra mokymasis, kai individas yra linkës atlikti tam tikrà veiksmà arba jo neatlikti, priklausomai nuo to, ar jis anksčiau už tai buvo skatinamas, ar baudžiamas.

Klasikinis operantinio sąlygojimo pavyzdys yra taip vadinama *Skinnerio dėžë*.

Skinnerio dėžë - mažas aptvërimas, kurio viduje yra tik maisto lovelis ir svertas. Į vidų įleidžiama alkana žiurkë. Pirmà kartà įleista, žiurkë blaškosi, atlieka daug nereikšmingų veiksmų: stojasi ant užpakalinių kojų, uostinëja, stengiasi užlipti ant sienelių ir t.t. Galų gale belakstydamà po tą dėžë, atsitiktinai užkliudo svertà, jį paspaudžia ir į lovelį įkrenta maisto gumulëlis. Po kiek laiko žiurkë vël praalksta ir vël pradeda lakstyti po narvà, kol vël netyčia užkliudo svertà, tada vël patenka maisto. Ir taip ši situacija nuolat kartojasi. Dažnumas, kurio žiurkë spaudžia svertà tokiomis sąlygomis, kai jį paspaudus, nėra jokio pastiprinimo, t.y nieko neatsitinka, yra apatinis lygis, vadinamas **operantiniu**. Jis priešpastomas su **determinavimu**.

Jei tyrëjas paspaudžia jungiklį, kuris svertà sujungia su maisto padavimo mechanizmu, o žiurkë kaip tik tuo momentu paspaudžia svertà, maisto gumuliukas įkrenta į lovelį. Žiurkë užuos maistà ir suës. Po kurio laiko ji vël paspaus svertà, ir maistas vël įkri į lovelį. Reiškia, kiekvienà kartà, kai ji spaudžia svertà, gauna naujà maisto davinį. Čia sverto spaudimas būtų **sąlygotas pastiprinimas**. Nustatyta, kad beveik visais atvejais sverto paspaudimas dažnëja. Reiškia, sąlygotas pastiprinimas kaip maisto gavimas, skatina žiurkë spausti svertà.

Taigi, galima daryti išvadà, kad žiurkë išmoko, nes pasikeitë jos elgesys, t.y. padažnëjo sverto spaudimas dėl įgytos patirties. Susidarë ryšys tarp dirgiklio - situacijos ir jos pačios veiksmo.

Panašiai, operantinio determinavimo teorijà patvirtina ir kitoks gyvūnų elgesys, kaip antai, karvelis kerta snapu į raktà, šuo pakelia letenà ir t.t. Bet kuris operantinis elgesys gali padažnëti po pastiprinimo (t.y. po paskatinimo). (Pagal Myers, 2000)

Šį eksperimentà galima pažiūrëti internetiniu adresu:

<http://www.youtube.com/watch?v=ZpSxJw0BFZs&feature=related>

Taigi, paskatinimas arba pastiprinimas yra procesas, kai pageidaujamas elgesys yra pastiprinamas, t.y. savotiškai apdovanojamas, siekiant, kad jis kartotųsi ateityje.

Norint išmokyti individą konkretaus elgesio, svarbu surasti tinkamus pastiprinimus, jų pateikimo būdą ir kartojimų skaičių. Jeigu pastiprinimas teigiamas, tai elgesys kartojamas ir išmokstamas, jeigu neigiamas - žmogus tokio elgesio nekartos. Taigi, operantinis sąlygojimas yra mokantis naudojamas pastiprinimas, kurio pasekmė – išmokimas.

Tokios rūšies mokymasis ir išmokimas yra vadinamas **operantiniu determinavimu**, nes pageidaujamas elgesys kyla spontaniškai, jo nesukelia koks nors dirgiklis. Operantinis determinavimas tarsi iššaukia tam tikrą elgesį iš vidaus, kurį vienaip ar kitaip veikia pastiprinimas arba skatuliai⁴ (t.y. koks nors reiškinys ar dirgiklis), o manipuluojant tais pastiprinimais galima keisti individo elgesį.

Pastiprinimo priemone gali būti materialus atlygis, pagyrimas, dėmesys ar kitokia mėgiama veikla. Skinneris skiria įvairias pastiprinimų rūšis.

Teigiamas pastiprinimas būna, kai reakcija stiprinama, pateikiant po jos teigiamus dirgiklius. Gyvūnams teigiamas pastiprinimas būtų maistas, daugumai žmonių - kažkas malonaus, saldainis, atlygis, kartu praleistas laikas, pinigai ir t.t. Pozityviai skatinant, elgesys stiprėja, o galimybė tokiam elgesiui ateityje pasikartoti – dažnėja. Anot Skinnerio, kasdieniniame gyvenime mokytojai, tėvai ir kiti nuolatos atlygina (skatina) ir taip formuoja kitų elgesį, bet dažnai tai daro netiksliai.

Neigiamas arba negatyvus pastiprinimas – tai elgesio stiprinimas, pašalinant neigiamus dirgiklius, t.y. reakcija sustiprinama, susilpninant arba visiškai pašalinant nemalonius dirgiklius. Kaip pavyzdys būtų situacija, kai atlyginama ir už bjaurų elgesį: tėvus erzina jų mažamečio sūnaus garsus verkimas. Tačiau jis darys viską, kad nusileistų sūnui ir tas baigtų verkti. Čia vaikas supyksta ir tėvai dėl ramybės jam nusileidžia. Vaiko pyktis sustiprinamas teigiamu pastiprinimu (tėvai nusileidžia), o tėvų elgesį sustiprina šiuo atveju neigiamas pastiprinimas (vaikas liaujasi rėkęs).

Skinneris taip pat skiria **pirminius** ir **antrinius** tiek pozityvius, tiek ir negatyvius pastiprinimus. Pirminis pastiprinimas pats savaime sukelia pasitenkinimą ar diskomfortą, to išmokti nereikia. Teigiami pirminiai pastiprinimai yra tie, kurie tenkina fiziologines reikmes: vanduo, maistas, seksas ir kt. Antrinio pastiprinimo išmokstama. Žmonės yra skatinami teigiamai veikti, skatinamai antriniais paskatinimais: pagyrimais, pinigais, prizais ir t.t. Dažnai pirminiai ir antriniai pastiprinimai gali būti susiję, pvz., už pinigus galima nusipirkti maisto. Kaip jau buvo

⁴ Pastiprinimas – pagrindinė išmokimo priemonė, nes elgesys, po kurio seka paskata, yra sustiprinimas. Skatulus – bet koks dalykas, kuris sustiprina reakciją. Jie gali būti teigiami ir neigiami.

minėta, negatyvus pastiprinimas nutraukia netinkamą individo elgesį. Pirminis negatyvus paskatinimas būna potencialiai skausmingas organizmui (ryški šviesa, stiprus garsas), o kai bet kuris negatyvus stimulus yra pateikiamas su pirminiu negatyviu pastiprinimu, virsta antriniu negatyviu pastiprinimu (plačiau žr. Žukauskienė, 1998: 70). Kai pasikeičia netinkamas elgesys, nemalonus stimulus sumažėja. Pavyzdžiui, kai vaikas gražiai susidėlioja rūbelius, tėvai jau nebepriekaištauja.

Neigiamo pastiprinimo nereikia painioti su bausme, nes bausmių taikymas gali sukelti neigiamas emocijas ir visiškai nelauktus rezultatus. Tuo tarpu paprasta neigiama reakcija į mums nepatikusį žmogaus elgesį, (pavyzdžiui, tikslus pasakymas, kas ir kodėl konkrečiai mums nepatinka jo poelgyje arba nepritarimas elgesiui) gali priversti žmogų nekartoti tokio poelgio.

Bausmė yra pozityvaus pastiprinimo nutraukimas arba negatyvus paskatinimas, kitaip tariant, bausmė – arba atėmimas to, ko subjektas nori, arba davimas to, ko šis nenori. Remiantis šia samprata, bausmės galima skirti į du tipus, t.y. *davimas ko nors neigiamo, įvykus nepageidaujamai reakcijai* (pvz., pašalinimas iš renginio dėl triukšmavimo) ir *atėmimas ko nors, kas turi teigiamą vertę*. Čia galima dar išskirti dvi bausmės rūšis: *pertrauką* ir *reakcijos kainą*. Pertrauka – tai procedūra, kai iš žmonių atimama proga gauti pastiprinimą (pamatyti filmą, susitikti su draugu ir pan.), o reakcijos kaina – tai sąlyginis stimulo pašalinimas (pvz., 15 metrų baudinys skirtas už grubų žaidimą).

Skineris mano, kad bausmių reiktų vengti, o elgesys turėtų būti kontroliuojamas, pasitelkiant pozityvius stimulus, kadangi bausmė paprastai neišmoko tinkamai elgtis. Kad ir kokia stipri bausmė būtų, elgesys, už kurį nubaudžiama, yra nepamirštamasis, o tik prislopinamas, pvz., vaikas, kurį tėvai baudžia, namie išmoksta nesikeikti, valdyti emocijas, bet gali keiktis ir agresyviai elgtis kitur. Yra pastebėta, kad bausmės didina agresyvumą, kuriuo mėginama įveikti sunkumus, todėl tiek daug agresyvių nusikaltėlių ir šiurkščių tėvų yra kilę iš tokių pat šeimų.

Kita vertus, bausmė gali kelti baimę, o baudžiamas žmogus ją gali sieti ne tik su nepageidaujamu elgesiu, bet ir su tuo asmeniu, kuris įvykdė bausmę. Pavyzdžiui, jei mokytojas dažnai baus kokį vaiką, tai šis nebenorės eiti į mokyklą. Be to neretai bausmė, net nuslopinusi nepageidaujamą elgesį, nukreipia individo pageidaujamo elgesio link.

Jei bausmės nenuspėjamos ir neišvengiamos – tada tiek gyvūnams, tiek ir žmonėms gali kilti įtarimas, kad jie nekontroliuoja įvykių, todėl gali jaustis bejėgiais ir prislėgtais.

Nors griežtai ir kritikavo bausmės efektyvumą, Skineris teigia, kad bausmę reiktų vykdyti, jei ji neišvengiama, t.y. įspėjimas nenuslopina elgesio ir jokie pozityvūs veiksmai nepadedą. Anot mokslininko, bausmė yra veiksmingiausia, kai:

- ◆ ji skiriama iš karto po reakcijos;

- ◆ jos negalima išvengti;
- ◆ ji tiek yra griežta, kiek tai yra būtina;
- ◆ individui yra prieinama alternatyvi pageidautina reakcija.

Skinneris pabrėžia, kad bausmė, derinama su teigiamu pastiprinimu, paprastai būna efektyvesnė nei vien tik bausmė, nes pastaroji gali išmokyti tik, kaip jos išvengti, bet neišmokys tinkamai elgtis. Todėl elgesį pakeisti į gerąją pusę padeda tik pozityvus skatinimas.

Mokyklose Skinneris kritikavo neigiamų pastiprinimų ir bausmių taikymą mokiniams ir siūlė nekontroliuoti, kaip atliekami namų darbai, mokinių neužgaulioti, neatiminėti iš jų privilegijų. Anot mokslininko, mokytojo uždavinys yra sukurti tokią mokymosi sampratą ir tokią aplinką, kad mokinys nuolat gautų teigiamų pastiprinimų už pageidaujamą elgesį, o nepageidaujamas elgesys savaime išnyks per tam tikrą laiką. Tokiu atveju dažnai veiksmingesnis būna aiškinimas, kuris gali būti naudojamas kaip bausmės alternatyva. Dar kita alternatyva būtų, kai elgesys yra skatinamas palaipsniui pagal nustatytas (ar nusistatytas) taisykles.

Skinnerio siūlomi efektyvūs būdai, kaip išvengti bausmės:

- ① Įtaigesni už bausmę yra „teigiami“ grasinimai bausme. Pvz., užuot sakius: „Karoli, jei nesusitvarkysi žaislų, nežiūrėsi filmukų“, galima sakyti: „Karoli, kai susitvarkysi žaislus, galėsi žiūrėti filmukus“.
- ② Reiktų išvengti tokių aplinkybių, kurios gali skatinti netinkamą elgesį (pvz., asmuo, kuris buvo nubaustas už girtuokliavimą, turėtų vengti vietų, kur galėtų vėl išgerti).
- ③ Pakeisti kaltinamojo elgesio atsiradimo tikimybę. Pavyzdžiui, jei žmogus yra labai impulsyvus, greitai supyksta ir už tai yra baudžiamas, tai jis galėtų suskaičiuoti iki dešimties, prieš ko nors imdamasis. Tada, kol jis suskaičiuos, jo emocijos nurims ir polinkis agresyviai veikti sumažės.
- ④ Baudžiamas elgesys gali būti sumažinamas, sukuriant tokias aplinkybes, kuriose jis negalėtų atsirasti. Pavyzdžiui, vaikas nedemonstruos savo pykčio priepuolio, jei aplinkiniai nekreips į tai dėmesio.
- ⑤ Baudžiamas elgesys gali būti mažinamas, jei bus keičiamas į kitą elgesį. Pavyzdžiui, sportiniai užsiėmimai, aktyvi veikla bus efektyvūs jaunų žmonių nepageidaujamam elgesiui, kadangi tai nukreips juos kita veiklos link, jie nuvargs ir netinkamai nepajėgs elgtis.

Taigi, pirmiausia reikia mokinį įspėti, aiškinti, išbandyti įvairias strategijas, o ne bausti, dažnai kartojant šią procedūrą, pateikti pozityvūs variantai pasidarys veiksmingi ir turbūt visai nebereiks bausti.

Be minėtųjų pastiprinimų, Skinneris dar skiria **tiesioginius ir uždelstus pastiprinimus**. Uždelstas pastiprinimas susijęs su situacija, kai žmogus gauna pozityvų pastiprinimą po ilgesnio

laiko tarpo. Pavyzdžiui, žmonės išmoksta reaguoti į tokį pastiprinimą, kai apmokėjimą už atliktą darbą gauna savaitės pabaigoje, pasibaigus semestru ir kitaip. Iš tikrųjų, kad žmonės galėtų sėkmingai veikti, siekdami didesnių ir ilgalaikių atlygių, privalo išmokti tiesioginius atlygius (tai yra atlygius už veiklą gauti čia ir dabar) atidėti vėlesniam laikui. Visgi, nepaisant visų paaiškinimų, tiesioginis pastiprinimas kaip atlygis dažnai būna daug veiksmingesnis, nei uždelstas pastiprinimas.

Nebūtinai apdovanojimai kartais kenkia. Tai vadinamasis **perdėtas paskatinimas**, kuris vyksta tada, kai šiaip leistina veikla, žadant papildomai apdovanoti, pasidaro pernelyg skatinama, o žmonės, kuriems atlygis tampa motyvu atlikti užduotį, gali netekti vidinio susidomėjimo ja. Daugelis mano, kad materialūs apdovanojimai didina susidomėjimą užduotimi, tačiau iš tikrųjų, jei žmonėms, kurie atlieka jiems mielą darbą, žadamas už tai atlygis, ta veikla nebemotyvuoja juos, o ir patys žmonės gali netekti vidinio susidomėjimo šiuo darbu. Pavyzdžiui, jei vaikams būtų pažadėtas atlygis už įdomiai sugalvotą ir sužaistą žaidimą, gavę už tai dovanų, vėliau vaikai daug mažiau domėtusi tuo žaidimu, nei tie, kuriems už žaidimą nebuvo atlyginta. Taigi, žmonės už jiems patinkančią veiklą neturėtų būti skatinami nebūtiniais apdovanojimais, nes, priešingu atveju, gali sumažėti jų domėjimasis ta veikla.

Kita pastiprinimų rūšis yra **sąlygoti pastiprinimai**. Tai reiškia, kad pastiprinimas priklauso nuo tam tikrų sąlygų. Dažnai tėvai sako: „*Aš tau leisiu žaisti kompiuteriu, kai padarysi pamokas*“. Taip daromas pastiprinimas (žaidimo veikla), kuris priklauso nuo tam tikros individo reakcijos (šiuo atveju, namų darbų padarymo). Čia sąlygos aiškumas ir nuoseklumas turi didelį poveikį elgesio kaitai.

Sąlygotą pastiprinimą apibūdina taip vadinamas **Premacko principas**, kuris teigia, kad patraukli, įdomi veikla gali padėti stiprinti kitą, ne tokią tikėtina veiklą. Todėl reikia dažniau naudoti mėgstamą veiklą, kad būtų išmokta nemėgiama veikla. Pavyzdžiui, pritaikius šį principą, mokytojams pavyko pasiekti, kad vaikai perskaitytų „Deividą Koperfidą“. Iš pradžių mokytojas sutarė kad vaikai 5 min skaitytų „Deividą Koperfidą“, o likusias 25 min galės skaityti komiksus. Vėliau sąlyga buvo pakeista, kur 10 min buvo skirta Dikenso skaitymui, o 20 min – komiksų skaitymui. Galiausiai kiekvienai veiklai buvo jau skiriama po 15 min, o netrukus daugelis mokinių taip įsigilino į „Deividą Koperfidą“, kad baigė skaityti šią knygą laisvu laiku. Abejotina, ar mokiniai būtų perskaitę nors kelis šios knygos puslapius, jei ne sąlygotų veiksmų valdymas.

Tačiau kartais šis metodas gali būti neteisingai pritaikytas. Pavyzdžiui, mokytojas sakydamas „*Pažaiskim lauke, kad nebūtumėm tokie pavargę prieš matematiką*“, neteisingai pritaiko šį metodą, kadangi mokytojas mėgstama veikla turi būti dažniau taikoma, kad galėtų įtraukti į mažiau mėgstamą veiklą. Šiuo atveju mokytojas turėtų sakyti: „*Padirbėkim prie matematikos, ir tada galėsime eiti į lauką*“.

Sąlygojantis pastiprinimas leidžia pakeisti žmonių elgesį. Dažnai yra net sudaromos rašytinės arba žodinės sąlygojančios sutartys, kaip susitarimas su mokiniais ir tėvais, kurie pasako, kokiais veiksmais turi būti reaguojama ir kokius atlygius reikės užsidirbti.

Homme, Gonzales ir kiti mokslininkai pateikia 9 patarimus, kaip abiem pusėm (vaikams ir suaugusiems) sudaryti tokią sutartį:

1. Pagal sutartį numatytas atlygis turi būti suteikiamas tuoj pat.
2. Pirmoji sutartis turi atlyginti, kad nedidelį pasiekimo žingsnelį, kuris veda į pageidaujamą elgesį (pvz., mokinį, kuris mokosi rašyti, reikia pagirti už bet kokią pirmą pieštuko brūkštelėjimą).
3. Iš pradžių mokytojas turi dažniau atlyginti, bet po nedaug.
4. Sutartis turi mokyti atlikti užduotid (ir už tai atlyginti), o ne paklusnumo.
5. Mokytojas turi atlyginti už jo pageidautiną darbą po to, kai darbas taliktas, t.y. taisykle „Pirma dirbk, o tik tada žaisk“ neturi būti pažeidžiama.
6. Sutartis turi būti garbinga. Atlygis turi atitikti įdėtą pastangą.
7. Sutarties sąlygos turi būti aiškios. Mokiniai turi žinoti, kiek ir kaip reikia atlikti ir ko jie už tai gali tikėtis.
8. Sutartis turi būti teigiama. Pvz., *„Jei padarysi namų darbus, aš tave nuvesiu į čiuožyklą“.*
9. Sutartis turi būti sąžininga, t.y. darbč atliku, sutartis turi būti nutraukta.

Bihevioristai apie pastiprinimo efektą sprendžia pagal tai, kiek jis pagerina arba pakeičia individo elgesį. Teigiama, jog ypač svarbus tampa individualaus paskatinimo parinkimas. Jei į tai nebus atsižvelgta ir bus tikimasi, kad į tam tikrą paskatinimą visi reaguos vienodai, elgesio pakeisti reikiama linkme nepavyks. Skinneris pabrėžia, kad naudojant pastiprinimus, taip pat labai svarbu parinkti tinkamus laiko intervalus. Čia Skinneris siūlo **pastiprinimo schemas**. **Nuolatinio pastiprinimu** skatinama kiekviena kurio nors tipo reakcija, o **protarpiniu pastiprinimu** – tik tam tikra dalis reakcijų. Pastiprinimo schema yra tokia, kurioje iš x skaičiaus pageidaujamų reakcijų yra kažkas pastiprinama. Čia atsakai kartais pastiprinami, o kartais ne. Pradinis mokymasis paprastai yra lėtesnis, kai pastiprinimas yra dalinis, todėl, kol labai gerai išmokstama veikti, būtų geriau nuolat stiprinti. Kai laiko intervalas tarp pastiprinimų įvairuoja – turima **intervalinė pastiprinimo schema**, t.y. galima stiprinti reakciją kas 1 minutę arba kas 5 valandas, neatsižvelgiant į reakcijų kiekį per tą laiko tarpą. Be to, pastiprinimo schemas gali būti pastovios arba kintamos. Todėl skiriamos pastovaus santykio, nepastovaus santykio, pastovaus intervalo ir nepastovaus intervalo pastiprinimo schemas.

Pastovaus santykio schemeje paprastai stiprinama dalis veiklos, pavyzdžiui, mokytojas kas penktą teisingą atsakymą galėtų stiprinti pasakymu „*tau gerai sekasi*“. Taikant operantinį

determinavimą, būtina pereiti nuo nuolatinio prie protarpinio pastiprinimo, kadangi neįmanoma skatinti kiekvieną teisingą atsakymą, o taikant protarpines schemas, išmoktas elgesys išlieka be pastiprinimo ilgiau nei išmoktas, nuolat taikant pastiprinimą.

Nepastovaus santykio schemeje pastiprinimas daromas po skirtingo teisingų atsakymų skaičiaus. Nepastovaus santykio schemas skatina organizmą daugiau reaguoti nei pastovaus santykio schemas. Šios schemas pavyzdys galėtų būti lošimo aparatai, mokykloje – savanoriškas atsakinėjimas, kai, pavyzdžiui, tik keliems iš 30-ies keliančių rankas mokinių yra galimybė atsakyti ir tikimybė gauti atlygį už teisingą atsakymą.

Pastovaus intervalo schemeje pastiprinimas daromas tam tikrais, vienodais laiko tarpais, po kiekvieno pastiprinimo prasideda sumažėjusių reakcijų periodas. Pavyzdžiui, kai į tvarkaraštį yra įtraukti tik du patikrinimai – kurso vidurio ir baigiamasis – reakcijos (mokymasis), kurių reikia, kad būtų gautas pastiprinimas (geras pažymys), sustiprėja tik prieš pastiprinimus. Tuoju po patikrinimo daugelis besimokančiųjų pereina į neaktyvų periodą. Tad, mokymasis vyksta tik tam tikrais laiko tarpais: kurso viduryje ir pabaigoje.

Elgesiui, kurį lemia **nepastovaus intervalo schema**, būdingas reguliarumas. Pavyzdys galėtų būti nenuspėjamas mokytojo klausinėjimas, kai mokinys nežino, kada įvyks pastiprinimas (kada jį klausinės). Šiuo pastiprinimu stengiamasi sukurti situaciją, kai mokinys visą laiką reaguoja (mokosi) tuo pačiu tempu, t.y. jis privalo nuolat mokytis, kad būtų tikras dėl savo sugebėjimo teisingai atsakyti. Šis modelis yra veiksmingas, nes ir tada, kai mokytojas nebeklausinėja, mokinys dar ilgą laiką mokosi.

Skinneris nustatė, kad iš karto gaunamas pastiprinimas už kiekvieną žingsnį į priekį efektyvus yra tik pačioje mokymosi pradžioje, pvz., kai už kiekvieną dailiai parašytą raidę, pradėjus mokytis rašyti. Vėliau veiksmingesnis yra atsitiktinis paskatinimas už didesnę pasiekimą, pvz., parašytą žodį, vėliau parašytą žodžių junginę ir t.t. Dar vėliau pakanka tik pagirti už taisyklingą ir gražų rašymą. Pagaliau pats rašymas taps save skatinančiu procesu ir vaikas rašys be išorinių paskatų.

2.3.3. Išmokimo gretinant teorija

Skinneris pristatė dar vieną bihevioristinę teoriją – **išmokimas gretinant**. Nesąlyginio dirgiklio siejimas su sąlyginiu dirgikliu yra svarbi reakcijos sąlygojimo prielaida. Net jeigu tarp nesąlyginio dirgiklio ir reakcijos nebūtų ryšio, įvykių sugrupavimas gali lemti elgesio pasikeitimą arba baigtis išmokimu. Kaip rašoma Gage ir Berliner knygoje, gali būti pateikiami neužbaigti sakiniai:

- ◆ Nesipūsk kaip varlė prieš.....
- ◆ Jis kvailas kaip
- ◆ Sveikas kaip

◆ Devyniskart penki yra

Įrašydami pasirinktus žodžius *jautis, asilas, ridikas, keturiasdešimt penki* mokiniai išmoksta dalykus paprastai, nes reiškiniai ar dirgikliai atsiranda beveik kartu. Kartais yra būtinas kartojimas, tačiau dažnai išmokstama iš karto. Net nebūtinai turi susidaryti ryšys tarp nesąlyginio dirgiklio ir reakcijos. Mokyklose toks gretinimas yra taikomas pratybose. Kai kurias žinias individai išmoksta kartodami, o kai kuriuos – sudarydami stereotipus iš matytų filmų, perskaitytų knygų, savo ir artimųjų patirties ar visuomenėje suformuotos nuomonės.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad biheviaristai daugiausia dėmesio skiria ištirti žmogaus ir gyvūnų elgesį, kai konkrečios aplinkybės priverčia juos vienaip ar kitaip pasielgti mokymosi ir išmokimo procese. Dauguma elgesio reakcijų yra neįgimtos, o išmoktos per visą gyvenimą, todėl tiriami tai, kaip reikia skatinti individą, kad jo elgesys pasikeistų norima linkme. Biheviaristinės idėjos plėtojamos pagrindinėse teorijose, tiriančiose išmokimą, o išdėstyti principai taikomi ne tik ugdymo ir mokymo institucijose, bet ir kasdieniniame gyvenime. Biheviaristų teorijos atskleidė, kad keičiant aplinkos sąlygas, galima keisti ir elgesį, o siekiant paaiškinti elgesį, nustatomos tiesioginės elgesio priežastys ir pasekmės, patariama, kaip įveikti problemas, kaip jų išvengti. Tačiau psichoanalitikai šias teorijas kritikuoja dėl to, kad biheviaristai nesigilina į individo emocijas ir mintis. Be to, jose nepripažįstama sąmonės galia, nepakankamai įvertinama žmogaus vidinė motyvacija, vidinis potencialas, vertybės ir nuostatos. Manoma, kad mokytojas turi įvertinti ir mokinio protines galias, neužtenka vien tik pakeisti jo elgesį. Pasikeitimai turi būti sąmoningi. O kad operantinis determinavimas būtų etiškas, mokiniai turi patys bendradarbiauti jo procedūrose ir jų sąmoningumas turėtų padėti pakeisti elgesį.

Visgi, pagal Skinnerio teoriją buvo sukurta nemažai elgesio formavimo metodų, kurie gali žmonėms konkrečiais atvejais. Didelę reikšmę turi Skinnerio pasiūlyta funkcinė elgesio analizė, t.y. stebėjimas, koks objektas sukelia nepageidaujamą žmogaus elgesį konkrečioje situacijoje. Sužinojus tikslią konkrečiaus elgesio priežastį, galima išmokyti žmogų vienaip ar kitaip reaguoti.

Remtais literatūros šaltiniais:

1. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi Raštai. P. 112- 120.
2. Gage, N. L., Berliner, D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma Littera. P.184-190.
3. Myers, G. (2000). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“ P. 68, 257, 282.
4. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P. 166.
5. Watson, J.B. (2004). *Psichologija biheviaristo požiūriu*. Vilnius: VU leidykla.
6. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai. P.68 – 73.

2.4. Konekcionizmas

Konekcionizmas – tai psichologinė kryptis, kuri remiasi fiziologine žmogaus ir gyvūnų nervų sistemos sandara ir funkcija. Konekcionistų modeliai (konekciniai modeliai) dažnai skirti, atskleisti žmogaus smegenų ir kompiuterio veikimo principų panašumą, kur informacija perduodama tankiai sujungtomis neuronų jungtimis. Be to, konekcionizmą galima pristatyti ir kaip pažinimo procesų tyrimo kryptį, kurios atsiradimą sąlygojo kognityvinės psichologijos, neurofiziologijos ir dirbtinio intelekto mokslai. Šiai kryptiai atsirasti daug prisidėjo plėtojama mintis, kad, sudarant informacijos apdorojimo ir saugojimo modelius, būtina atsižvelgti į smegenų sandarą ir jos funkcionavimą. Šiems mokslininkams pagrindinis tyrimo objektas, kuris yra ir esminis nervų sistemos sandaros elementas, yra neuronas ir jo jungtys. Konekcionistines idėjas plėtojo David Rumelhart ir David McClelland (1986), pristatydami interaktyvius aktyvizacijos modelius (Interactive Activation Models) ir lygiagrečių struktūrų veikimo sistemos modelį (Parallel Distributed Processing). Kad geriau suvoktumėm konekcionizmo modelius, reiktų susipažinti su žmogaus smegenų struktūros ir veiklos pagrindiniais aspektais.

2.4.1. Smegenų struktūra. Neuronai.

Žmogaus nervai – tai lygiagrečių nervinių skaidulų pluoštai, jungiantys smegenis su organais ir audiniais, perduodantys nervinius impulsus. Pagrindinis nervų struktūros elementas yra nervinė skaidula. Nervą sudaro tūkstančiai skaidulų, kurios dar šakojasi, taip pereidamos iš vieno pluošto į kitą, taip sudarydamos pačiame nerve intranervinius rezginius. Nervai jungiasi, sudarydami įvairius lankus, kilpas, rezginius, tinklus. Organizmo funkcijas arba atskiras funkcijų dalis reguliuoja nerviniai centrai, kur yra neuronų sancaupos. Sudėtingesnes organizmo funkcijas reguliuoja ištiesios nervų sistemos, pvz., motorinė nervų sistema. Dar sudėtingesnė ir įvairesnė yra aukštesniųjų psichinių funkcijų (kalbos, mąstymo, suvokimo) hierarchinė nervinių centrų organizacija, išsidėsčiusi smegenų žievėje. Todėl smegenų žievės funkcijos sudaro aukštosios nervinės veiklos pagrindą. Šalia judinimo nervų sistemoje vyksta ir slopinimas: kai į nervų sistemą vienu metu patenka daug impulsų iš įvairių receptorių, stipresnieji impulsai nuslopina silpnesnius. Visą laiką veikiamas daugybės dirginimų, organizmas į juos reaguoja tokiu refleksiniu aktu, kuris tuo momentu yra tikslingiausias ir leidžia išlaikyti organizmo, jo egzistavimo sąlygų pusiausvyrą.

Daugiau apie smegenų struktūrą ir nervų sistemą galite rasti internete, prieigoje:

http://sveikata.su.lt/psichine_sveikata/dalys.html;

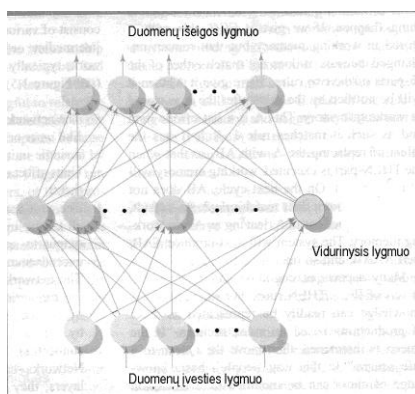
<http://idomybes.pasmama.lt/straipsnis/penki-idomus-faktai-apie-smegenis-540>;

<http://www.vartiklis.lt/science/brain-dec.htm>

2.4.2. Konekcionių principai

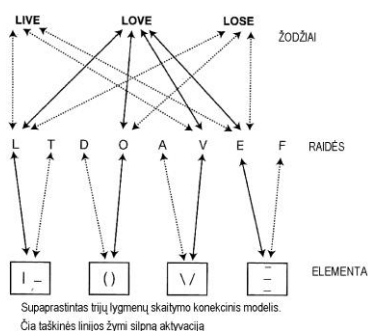
Kaip jau buvo minėta, konekcionistams svarbus tyrimo objektas yra neuronas ir jo savybės tankiame neuronų jungčių tinkle. Dirginant neuroną, kyla nervinis impulsas, kuris perduoda informaciją į smegenų centrus. Priklausomai nuo organizmo būsenos ir kokie yra aplinkos veiksniai, formuojamos ir išcentriniais nervais siunčiamos komandos vykdomiesiems žmogaus organams. Konekcionių supratimu, žinojimas pasiekiamas per tam tikrų neuronų struktūros susidarymą smegenyse.

Konekcionistai kūrė įvairius konekcinius modelius, sudarytus iš daug tarpusavyje sujungtų elementų, hierarchiškai išsidėsčiusių įvairiuose modelio lygmenyse nuo žemiausio, susidedančio iš įvesties duomenų (input layer), viduriniojo (užslėptojo) iki aukščiausiojo duomenų išvesties (output layer) lygmenų.

Tinklo funkcionavimui nemažai įtakos turi jo struktūra, t.y. koks yra elementų skaičius ir koks yra jų sujungimų būdas (jungčių pasiskirstymas). Kiekvieną akimirką elementas yra aktyvuotas tam tikru lygiu. Kai kuriuose modeliuose aktyvacija gali būti dvejopa: elementas yra arba aktyvus, arba ne. Kituose modeliuose aktyvacija gali būti laipsniškai: arba labiau, arba mažiau aktyvus elementas. Nors šias struktūras sudaro tie patys vienetai, tačiau jų išsidėstymas nulemia aktyvių derinių savitumą.

Kurdami konekcinius modelius, mokslininkai rėmėsi neuronų jungčių veikimo aspektais, elementai pagal bruožus panašūs į neuronus, todėl teigiama, kad konekciniai modeliai yra į neuronus panašių elementų jungtys. Konekcinių modelių veikimo principas būtų toks: elementas aktyvuoja kitą elementą per tarp jų esančią jungtį. Aktyvumo laipsnis priklauso ir nuo pačių elementų aktyvacijos laipsnio, ir nuo jungties stiprumo. Kuo stipresnė jungtis, tuo kitomis vienodomis sąlygomis vienas elementas gali aktyvuoti kitą. Jungties stiprumas yra vadinamas jungties svoriu, kuris gali būti arba teigiamas, arba neigiamas, t.y. arba elementas gali aktyvuoti, arba slopinti kitus elementus. Pats elementas gali reprezentuoti įvairiausias dalykus, pvz., žodį, sąvoką, garsą ir t.t. Jei elementas reprezentuoja kokį nors žodį, tai, kai elementas yra aktyvuojamas, žodis tampa lengvai prieinamas.

Rumelhart ir McClelland ypač sėkmingai taikė konekcinę sąveikaujančios aktyvacijos modelį žodžio atpažinimui. Šiame modelyje kiekvieno lygio informacija atmintyje yra reprezentuojama atskirai ir vėliau pereina iš vieno lygio į kitą abiejomis kryptimis. Kitaip tariant, žodžio atpažinimo informacijos apdorojimas vyksta ir iš apačios į viršų (top-down direction), ir iš viršaus žemyn (backtracking). Čia svarbūs ne tik raidės požymiai, bet ir žodžio bruožai, kurie padeda identifikuoti žodį.

Konekcionistinės teorijos ne tik buvo taikomos žodžių atpažinimui, bet ir svarbios mokymo ir mokymosi procesų aiškinimui. Lygiagretaus išdėstymo sistema vieną svarbiausių mokymo aspektų – žinojimą – apibrėžia kaip veikiančių vienas kitą arba esančių vienas kitame elementų aktyvacijos struktūras. Konekcionistų supratimu, kognityvinės būsenos sudaro aktyvacijos struktūras elementarių vienetų sistemoje. Kiekvienas elementas turi tik vieną aktyvacijos lygmenį ir iš kitų elementų priima arba aktyvavimą, arba slopinimą. Atpažindama kurią nors struktūrą tam tikroje situacijoje, sistema susiformuoja į tam tikrą aktyvių ir pasyvių mazgų derinį, kuris išlieka santykinai pastovus ir skiriasi nuo bet kurio aktyvacijos derinio, kuris susikuria kitokiomis sąlygomis.

Nors konekcionistų teorijos dar nesusilaukė plataus pritaikymo edukologijoje, tačiau jos reikšmingos, aiškinant atminties galimybes, gana efektyviai gali paaiškinti įgūdžių susidarymą, siūlo analizuoti žinias, remiantis aplinkos įvykių ir veiklos struktūrų būdingu suderinimu. Išmokimą aiškina kaip tam tikros veiklos įgūdžių, kurie labiau dera prie aplinkos ypatybių ir leidžia atlikti sėkmingą veiklą, o ne kaip jau turimų mokinio žinių papildymą naujais komponentais. Išmokimo procese vietoje vyraujančių aktyvinimo ir slopinimo ryšių nervų sistemoje susikūria grįžtamasis ryšys, kuriuo galima palyginti esamą aktyvacijos struktūrą su norima pasiekti struktūra, o pokyčiai atsiranda pačiame susikūrimo procese, kai siekiama priartinti esamą aktyvacijos struktūrą prie siekiamos aktyvacijos struktūros.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Eysenck, M.W., Keane, M.T. (2005). *Cognitive Psychology: A Student's Handbook*. Hove and New York: Psychology Press. P. 13-16.
2. Field, J. (2004). *Psycholinguistics. The Key Concepts*. London and New York: Routledge. P. 73-76.

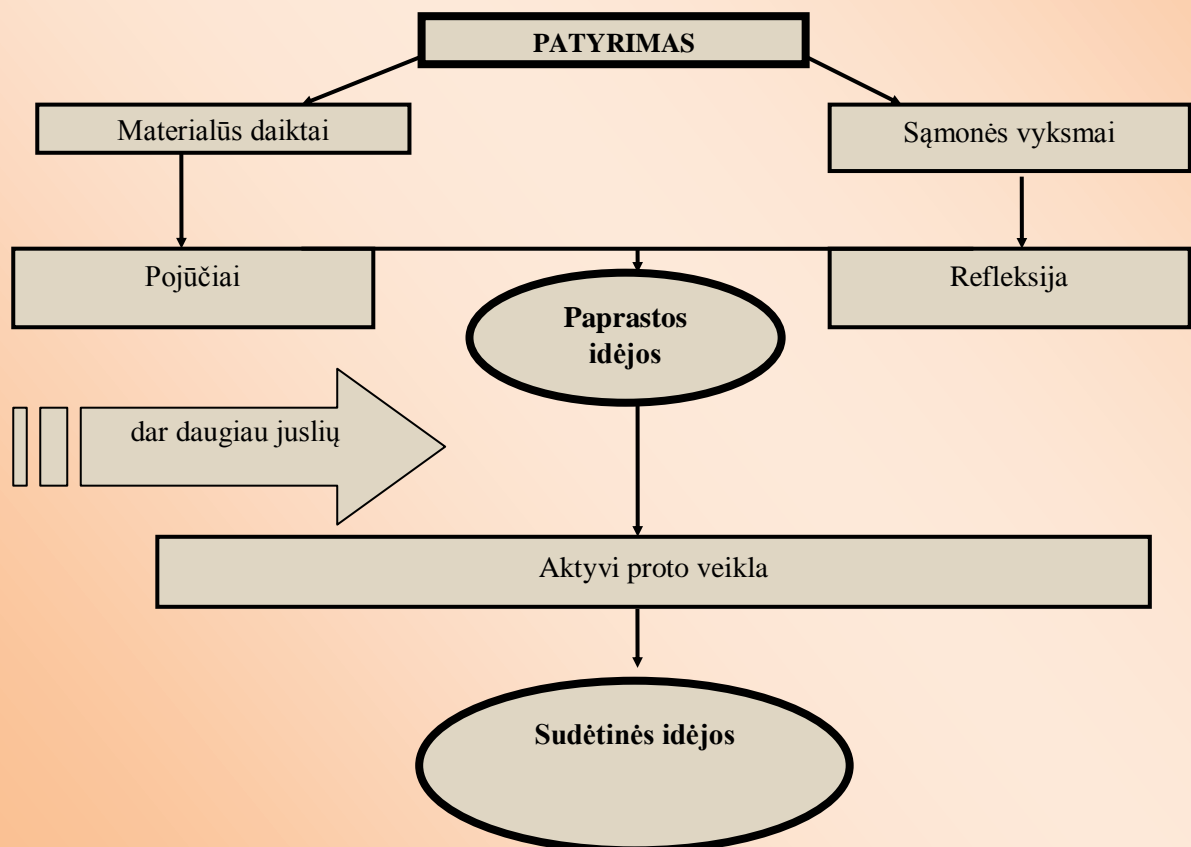
3. Harley, T. (2001). *The Psychology of Language: From Data To Theory*. Hove and New York: Psychology Press. P. 411-415.
4. Martišius, V. (2006). *Kognityvinė psichologija. Suvokimas ir atmintis*. 1 dalis. Kaunas: VDU. P.200–201, 210–216.

2.5. Praktinės užduotys PPP: *prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę...*

1. Atsakykite į klausimus:

- a. Kuo reikšminga Loko pažinimo teorija?
- b. Kas yra idėja, kokia jos kilmė ir kokia pristatyta idėjų klasifikacija?
- c. Ar skiriasi Loko pristatytos *idėjos* samprata nuo Jūsų turėtos? Jei taip, tai kuo?
- d. Kaip paaiškintų Lokas pažinimą ir išmokimą?

2. Pasitikrinkite, ar galėtumėte paaiškinti žemiau esančią diagramą.

3. Nupieškite bet kokio Jus supančio objekto paprastąją ir sudėtinę idėją.

4. Perskaite antrąjį skyrių, palyginkite idėjų ir vaizdinių sampratą empiristinės filosofijos mokslininkų darbuose ir suformuluokite pagrindinę pasaulio pažinimo idėją (kaip žmogus pažįsta pasaulį).

5. Remdamiesi klasikinio sąlygojimo teorija, pakomentuokite šią Henderson ir Burke aprašytą situaciją, kaip ją reiktų pagerinti:

Keletas mokinių iš vargingų šeimų atėdavo į mokyklą be pusryčių. Į mokyklą jie eidavo kaip į neišvengiamą būtinybę. Per pamokas prieš priešpiečius jie jausdavo ypač stiprų diskomfortą.

6. Turėdami omeny klasikinio sąlygojimo teorijos principus, pakomentuokite kuo skiriasi sąlyginis dirgiklis nuo nesąlyginio ir koks būtų sąlyginis atsakas ir nesąlyginis atsakas.

7. Skinneris pripažino, kad Pavlovo atrastą klasikinio sąlygojimo principą galima taikyti ir žmonėms, ir tai dažnai pritaikoma prekyboje ir paslaugų teikimo sferoje. Pavyzdžiui, bare, pristatant naujos rūšies alų, lankytojams transliuojama gerai žinoma populiari melodija. Po kelių pakartojimų, vos tik išgirdus šią melodiją, atsinaujina malonūs pojūčiai, susiję su naujos markės alumi, ir skatina žmogų nusipirkti būtent to alaus.

Remdamiesi šia mintimi, pagalvokite, kokius pavyzdžius pastebite savo aplinkoje. Juos trumpai pakomentuokite. Ar tai veiksminga?

8. Panagrinėkite, kaip mokytojai turėtų teisingai pozityviai skatinti mokinius, remdamiesi Skinnerio operantinio determinavimo teorija.

Ant sienos kabo lenta su mokinių pavardėmis, ir mokytoja priklijuoja auksines žvaigždutes prie vardų tų vaikų, kurie už atliktą rašybos darbą surinko 100 balų. Visi vaikai gavo tas pačias užduotis. Kiekvienam aišku, kad kai kurie vaikai, mokslo pirmūnai, nesunkiai surinko tuos taškus. Kiti, kad ir kaip stengėsi ir padarė pažangą, apdovanoti nebuvo. Ką reiktų daryti mokytojai, norint paskatinti kitus mokinius mokytis?

9. Sukurkite Skinnerio pristatytų pastiprinimo rūšių diagramą.

10. Ar esate kada susidūręs su sąlygojančiomis sutartimis? Kaip manote, ar tai būtų efektyvi elgesio modeliavimo priemonė Jūsų aplinkoje? Savo atsakymus pagrįskite argumentais.

11. Prisiminkite, kokias pastipinimo programas – schemas siūlo Skinneris. Kuo jos skiriasi ir kuo yra panašios.

12. Perskaite bihevioristines teorijas, palyginkite klasikinio sąlygojimo ir operantinio sąlygojimo teorijas. Užpildykite pateiktą lentelę.

	Klasikinis sąlygojimas	Operantinis sąlygojimas
<i>Elgesys</i>		
<i>Pirminis išmokimas</i>		
<i>Blėsimas</i>		
<i>Biologiniai polinkiai</i>		
<i>Pažinimo procesai</i>		

13. Perskaite bihevioristines teorijas, pabandykite atsakyti į šiuos klausimus:

1. Kas yra biheviorizmas?
2. Kuo skiriasi operantinio sąlygojimo teorija ir išmokimo gretinant teorijos? Kokia jų esmė?
3. Kas yra paskatinimas? Kokios yra jo rūšys?
4. Kokios yra paskatinimų schemos?
5. Kas yra bausmė? Ar veiksminga ji mokymo ir auklėjimo procesuose? Kaip išvengti bausmių?
6. Kokius eksperimentus su gyvūnais atliko Pavlovas ir Skinneris? Kokias išvadas mokslininkai pristatė?

14. Perskaite bihevioristines teorijas, paaiškinkite tokias sąvokas.

Klasikinis sąlygojimas

Reakcija

Teigiamas paskatinimas

Perdėtas paskatinimas

refleksas

operantinis sąlygojimas

neigiamas paskatinimas

sąlygotas paskatinimas

stimulas

paskatinimas

bausmė

skatulys

15. Perskaite antrąjį skyrių, ką siūlytumėte savo kolegoms užsirašyti ar prisiminti, kokius pagrindinius aspektus, faktus ar idėjas užsirašytumėte? Kokiomis mintimis apie empirinės pakraipos teorijas, jų autorius ar Jus sudominusius faktus pasidalintumėte su artimaisiais ir draugais? Kodėl?

III. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS RACIONALISTINĖJE KONCEPCIJOJE

Racionalizmas [lot. *ratio* – protas, *rationalis* – protingas] – tai gnoseologinė kryptis, kuri pažinimo pagrindu ir kriterijumi laiko protą. Žmogaus protas yra autonomiškas, galintis pažinti tikrovę nepriklausomai nuo patyrimo. Racionalistai įrodinėja, kad visos mūsų žinios vienaip ar kitaip yra tarsi išvedamos iš pirminių proto tiesų ir kad juslinė patirtis negali būti tikras žinių šaltinis. Tikros žinios yra aiškūs teiginiai, nes tik tai, kas yra aišku ir ryšku, yra proto gerai suvokiama. Šia samprata racionalizmas yra priešingas empirizmui, negalinčiam paaiškinti, kaip nuo visada konkretaus, riboto patyrimo protas tarsi pereina prie sprendinių, turinčių loginių požymių. Racionalistines idėjas plėtojo Baruchas Spinoza, Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas, tačiau žymiausiu šios filosofijos pagrindėju ir aiškintoju yra laikomas prancūzų filosofas, teisininkas ir matematikas – Renatas Kortezius arba Renė Dekartas (Renatus Cortesius -Rene Descartes).

3.1. Renė Dekartas ir jo racionalistinės idėjos

„Aš supratau, jog nors esu pasirengęs manyti, kad viskas netikra, vis dėlto būtina, kad aš pats, šitai mąstantis, kas nors būčiau... Aš mąstau, vadinasi, esu.“ (Renė Dekartas)

Renė Dekartas (1596-1650) gyveno tuo laikmečiu, kai pasaulio supratimas keitėsi, kai buvo abejojama visomis tradicinėmis idėjomis, todėl bandė sukurti metodą, kuriuo būtų galima surasti tiesą. Jam svarbiausias pažinimo tikslas buvo padėti žmogui valdyti gamtą ir tobulinti žmogaus prigimtį. Pagrindines filosofines tiesas jis išdėstė savo pagrindiniuose darbuose: „*Samprotavimas apie metodą gerai nukreipti savo protą ir rasti mokslų tiesą*“ („*Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité*“ 1637), „*Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriais įrodinėjamas Dievo buvimas ir sielos nemirtingumas*“ („*Meditationes de prima philosophia, in quibus Dei existentia et animae humanae a corpore distinctio demonstratur*“ 1631-1642), „*Filosofijos principai*“ („*Pincipa philosophiae*“ 1644) ir „*Tiesos ieškojimas, remiantis natūralia šviesa*“ („*Inquisitio veritatis per lumen naturale*“ 1701), pastarasis išleistas po jo mirties.

Nepatenkintas to meto mokslo tiesų aiškumu, Dekartas siekė surasti tinkamą metodą, kuris padėtų atskleisti mokslo esmę ir pasaulio pažinimą. Būtent *metodas* kaip įrankis tapo svarbiausia jo filosofijos idėja ir pirmutiniu uždaviniu, galinčiu palengvinti pažinimą ir užtikrinti jo rezultatų patikimumą. Pažinimo patikimumo kriterijus jam buvo aiškumas ir akivaizdumas. Kas yra aišku ir

akivaizdu, tas yra tikra, o aišku ir akivaizdu yra tik tai, kas paprasta. Todėl mokslui reikalingas metodas, atskleidžiantis paprastus minties dėmenis.

Kitas ne mažiau svarbesnis mokslinio metodo aspektas, anot filosofo, turėtų būti tikslumas ir tikrumas. Šiuo požiūriu visi mokslai turi supanašėti su matematika, nes ji nagrinėja tik kiekybines savybes. Svarbu yra visas daiktų savybes paaiškinti, atsižvelgiant į jų formą ir judėjimą, o visą gamtą nagrinėti tik geometrinio ir mechaninio atžvilgiu. Todėl išimtinį vaidmenį filosofas skyrė dedukcijai ir indukcijai⁵. Dekarto nuomone, žinojimo gilumą ir pilnumą mumyse sąlygoja esančios įgimtos idėjos, o pažinimo tikrumas galimas tik todėl, kad mums yra būdinga įgimta proto šviesa, kuri ir teikia tą idėjų tikrumo kriterijų: tikra yra tai, kas neabejotinai yra aišku ir ryšku. Pavyzdžiui, mes suvokiame Dievo idėją, tačiau savo joslėmis niekuomet negalėsime Dievo patirti; mes suvokiame idealaus apskritimo idėją, tačiau niekuomet nerasime tokio regėję. Taigi, žmogus turi tokių prigimtinių idėjų, kurias suvokia tiktai protu. Anot Dekarto, prigimtines idėjas leidžia žmonėms pažinti Dievą, pažinti save ir suprasti matematiką. Kartais svarbi tampa intuicija, tačiau ji yra tik betarpiškas pažinimas, jai reikia papildymo – dedukcijos, kuria remdamiesi mes iš tikrų, pažintų dalykų galime išvesti kitus.

Taigi, pažinimo ir išmokymo procese dedukcija mums leidžia tiksliai pažinti ir ne visiškai aiškius dalykus, jei šis žinojimas yra išvedamas iš pačių bendriausių principų nuoseklia ir niekur nenutrūkstančia mintimi. Intuicija leidžia aiškiai suvokti kiekvieną narį, o jei tiriamoji medžiaga yra neaiški, ją būtina skaldyti į aiškias sudedamąsias dalis ir, esant reikalui, apdoroti ją analogijos indukcijos priemonėmis.

Be šio matematika ir logika paremto pažinimo metodo, Dekartas didelį dėmesį skyrė abejonei. Abejonė jam – būdas patikrinti visuotinai pripažintas pažiūras, nepasitikint netgi jutiminių duomenų tikrumu. Jis sukūrė specialų mąstymo metodą – abejonės metodą, kai atmetama viskas, dėl ko galėtų kilti net menkiausia abejonė, kad būtų surasta visiškai neabejotina tiesa ir kad norint pažinti tiesą, turime suabejoti viskuo, kuo tik įmanoma. Taip siekiama tikrojo pažinimo. Pasak Dekarto, žmogus kupinas daugybe išankstinių nuostatų, pripažintų tiesų, jutiminių dalykų, kas nukreipia jį nuo tikrojo pažinimo. Tik suabejojęs viskuo, kas kelia menkiausią nepasitikėjimą ir atmetęs viską, kuo abejoja, gali atrasti tiesą. Pavyzdžiui, juslinė patirtis gali įrodyti tik tai, kad vyksta čia ir dabar, bet ne tai, kas turi būti. Kaip rašė filosofas, *štai pasaulio vaizdas, kurį mums pateikia joslės. Ar galime jomis pasikliauti ir nekritiškai priimti akivaizdžius stebinius? Jokiu būdu. Juk joslės taip dažnai mus apgauna, mes net nežinome, ar tai, ką labai aiškiai matome, nėra tokia pat iliuzija, kaip sapnas. Juk atrodo, kad irklai vandeny*

⁵ **Dedukcija** – (lot. *deductio* – išvedimas, *deductus* - išvestas) – išvadų gavimas iš prielaidų pagal logikos dėsnius ir taisykles. (Raeper, W., Smith, L. (1995) *Po idėjų pasaulį*. Vilnius: Alma Littera. P.250.)

Indukcija - (lot. *inductio* – įvedimas) – loginis samprotavimas, kuriame nuo atskirų faktų, žinių einama prie paibendrinimų. (Ten pat. P. 253.)

sulinksta, o iš toli matomi žmonės pasirodo esą ne žmonės, bet medžiai. Tad jei mūsų juslių teikiama informacija tokia nepatikima, iš kur galime žinoti, kad nesame nuolat apgaudinėjami? Juk jei miegodamas aš galiu sapnuoti save nubudusį, iš kur galiu žinoti, kad nesapnuoju visą laiką ir kad tai, ką matau ir patiriu, nėra iliuzija? Taigi, jutimai turi tik praktinę reikšmę, o pažinimo funkciją atlieka vien protas. Jusliniai pojūčiai – tai tik gebėjimas, leidžiantis protu kaip pažinimo priemone pačiam įsisąmoninti savas įgimtas idėjas.

Kita vertus, akivaizdus yra, kaip teigė Dekartas, tik abejonių nekeltantis pats mąstymo faktas ir mąstančiojo egzistavimas. „*Mąstau, vadinasi esu*“ (*Cogito, ergo sum*). Kitaip tariant, jeigu abejoju, vadinasi, mąstau, o jeigu mąstau, vadinasi, esu. Savo paties mąstymo suvokimas yra pirmasis ir svarbiausias neabejotino pažinimo faktas.

Bet abejoti reikia ne dėl abejojimo, o kad abejones atmesdami rastume neabejotinus dalykus ir tikrąjį pažinimą. Dekartas nustato keturias pagrindines taisykles, kurias leidžia judėti pažinimo link, kai tiriamoji medžiaga sudėtinga ir neaiški:

- 1) sprendimus reikia daryti tik tada, kai viskas yra aišku ir nekyla abejonių, t.y. tikru laikyti tik tai, ką įmanoma aiškiai suvokti;
- 2) visa, kas nepakankamai aišku, turi būti suskaldyta į abejonių nekeltančias dalis, t.y. analizuojamus dalykus kiek įmanoma skaidyti į dalis;
- 3) pirmiausia reikia išanalizuoti paprastus dalykus ir tik po to galima eiti prie sudėtingesnių, ieškoti tarp jų ryšio;
- 4) visuomet būtina pasitikrinti, ar mąstydami neišleidome ko nors iš akių, t.y. peržiūrėti išvadas ir įsitikinti, ar niekas nepraleista.

Tik įvykdę šias keturias sąlygas, galime kalbėti apie tikrumą, o naujos tiesos iš naujo turi būti ir vėl tikrinamos minėtų taisyklių seka. Tik kai atmetame visa, kas yra abejotina, gauname pačias bendriausias tiesas, kurios yra tolimesnių mūsų sprendimų pagrindas.

Tad galima apibendrinti, kad Dekarto mokslo idealas buvo racionalistinis - jis viską grindė ne jaslėmis, bet pasikloję mąstančios asmenybės protu, nes, jo įsitikinimu, *iš visų dalykų pasaulyje būtent protas yra paskirstytas teisingiausiai, tad gebėjimas daryti tinkamus sprendimus yra iš prigimties visų žmonių vienodas*, o vienintelis tikrasis pasaulio pažinimo metodas – abejojimas, nes, tik viskuo abejodami, mes galime mąstyti ir tik abejodami galime pasiekti absoliučiai patikimą mūsų žinojimo pradinį tašką, iš kurio būtų galima išvesti ir visas kitas žinias.

Dekarto darbai ir svarstymai padarė lemiamą įtaką pažinimui ir išmokymui, išskeldami protą kaip pagrindinį šių procesų elementą. Šio ir vėliau kitų racionalistų mintimis rėmėsi ir kiti psichologijos ir edukologijos mokslininkai, kurie plėtojo kognityvines mokslo kryptis, pažinimo procese akcentuojančias žinias, įvairių dalykų suvokimą, bendruosius pažintinius gebėjimus, tokius kaip loginį mąstymą, planavimą, uždavinių sprendimą ir kalbos suvokimą.

Šioje racionalizmu grindžiamoje kognityvistinės perspektyvos paradigmoje išsirutuliojo tokios pagrindinės mokslinės tradicijos, kaip *geštaltpsichologija*, akcentuojanti struktūrinių žinių pobūdį ir supratimo svarbą išmokimo procese, *konstruktyvizmas*, kurio pradininkas Piaget tiria vaikų kognityvinio augimo pobūdį, ypač konceptualaus suvokimo vystymąsi ir *informacijos perdavimo teorija*, pagrindinį dėmesį kreipianti į kalbos supratimo, loginio mąstymo ir uždavinių sprendimo procesus.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Dekartas, R. (1978) *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
2. Halder, A. (2002) *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma Mater.
3. Mastroberti, S., Ruppert, K. (2001) *Filosofijos žinynas (trumpa filosofijos istorija nuo Antikos iki mūsų dienų)*. Kaunas: Šviesa.
4. Nekrašas, E. (1993) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla P.79-83.
5. Ozolas, R. (1988) *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*. Vilnius: Vyturys.
6. Sikora, A. (2000) *Susitikimas su filosofija (nuo Herakleito iki Huserlio)*. Vilnius: Baltos lankos.
7. Tatarkevicz, V. (2002) *Filosofijos istorija II. Naujųjų amžių filosofija*. Vilnius: Alma Littera.

3.1. Geštaltpsichologijos idėjos

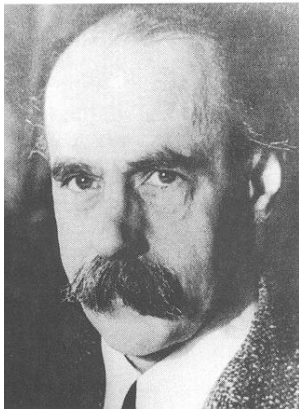
Remdamiesi racionalizmo filosofijos idėjomis, XIX amžiaus pabaigoje psichologai pradėjo labiau domėtis suvokimo iliuzijomis, kurios dažnai gali suklaidinti, veikdamos žmogaus informacijos sisteminimo ir įprasminimo būdus. Taip XX amžiaus pradžioje vokiečių psichologai ėmėsi analizuoti, kaip suvokiančio žmogaus protas gali sujungti keletą pojūčių į visumą, formą t.y. gešaltą⁶. Atsirado nauja psichologijos kryptis – geštaltpsichologija – kuri tyrinėjo vidinius psichikos procesus, tokius kaip, suvokimą, mąstymą, atmintį ir laikė juos vientisais ir kokybiškai savitais vienetais. Skirtingai nuo asociacionizmo, geštaltpsichologijos atstovai teigia, kad pirminiai ir pagrindiniai psichikos elementai yra ne pojūčiai, o vientisi psichiniai dariniai, vadinamieji geštaltai. Jie susiformuoja ne todėl, kad juos veikia kokie nors išorės poveikiai, bet atsiranda veikiami tam tikrų vidinių psichikos dėsnių, leidžiančių suvokti informaciją, ją organizuojant į tam tikrą formą, visumą. Pagrindinė idėja yra tai, kad žmogus suvokia aplinką kaip vieningą ir prasmingą, ne kaip kompleksinį, susidedantį iš izoliuotų struktūrinių elementų dalyką.

Geštaltpsichologijos pirmtakas buvo Kristijanas Ėrnfeldas (Christianas von Ehrenfeldas (1859 – 1932)), o jo pasekėjai ir kiti pagrindiniai šios krypties atstovai Maksas Verthaimeris (Max Wertheimeris (1880 – 1943)), Volfgangas Keleris (Wolfgangas Köhleris (1887 – 1937)), Kurtas Kofka (Kurtu Koffka (1886 – 1941)), Kurtas Levinas (Kurt Lewin 1890 – 1947)).

Įdomus faktas tai, kad skirtingai nei kiti mokslai, geštaltpsichologija turi tikslią savo ‚gimimo‘ datą – 1912 metų sausio 29 dieną, kai pasirodė Verthaimerio straipsnis

⁶ (vok. *Gestalt* – pavidalas, forma, figūra, visybė, visetas, visuma).

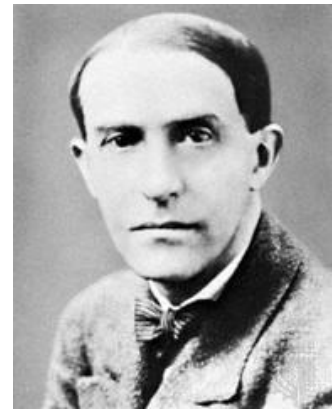
Eksperimentinis tariamo judėjimo tyrimas. Šio straipsnio idėjos paskatino kitus du jaunus mokslininkus, Kofką ir Kelerį imtis gilesnių psichologinių tyrimų ir geštaltpsichologijos plėtros. Taip Verthaimeris pasiūlo naują požiūrį ir naują pažinimo teoriją, kuri grindžiama tariamo judėjimo empiriniu tyrinėjimu, o Keleris ir Kofka toliau plėtojo šį požiūrį, atlikdami žmogaus, o vėliau ir gyvūnų suvokimo bei elgesio tyrimus (Keleris net vyko į Tenerifės salą tirti žmogbeždžionių intelektą), suformuoja geštalto principus ir taiko juos psichologinių problemų sprendimui.

Maksas Verthaimeris

Volfngangas Keleris

Kurtas Kofka

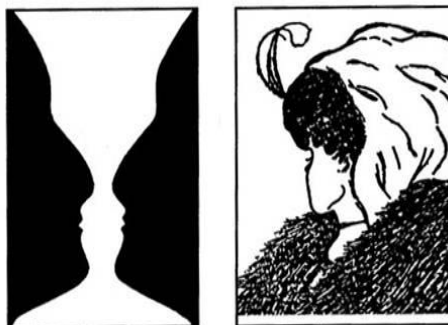
Dar studijų laikais Maksas Vertheimeris susidomėjęs *aiškaus judesio* forma, dar kitaip vadinamą *phi reiškiniu*. *Phi reiškinys* yra patiriamas, kai, pavyzdžiui, stebėtojas pastebi dvi viena kitai labai artimas ir pakaitomis mirksinčias šviesas, tada atrodo, jog viena tai tik viena šviesa, judanti atgal ir pirmyn pakaitomis iš abiejų padėčių. Taigi stebėtojas suvokia judesį ir tuo atveju, jeigu tai būna tik viena šviesa. Šis konceptas yra vadinamas *aiškiu judesiu*, ir atsiranda, todėl, kad mes suvokiame patirtį paprastesnio paaiškinimo reikalaujančiu keliu net ir tuo atveju, jeigu tai skiriasi nuo tikrovės. Tai žinoma kaip geštaltpsichologijos *minimalaus principo taisyklė*: „mes nesuvokiame, kas iš tiesų yra išoriniame pasaulyje, taip stipriai, kaip mes linkstame organizuoti savo patirtį tiek paprasčiau, kiek tai įmanoma... paprastumas yra principas, kuris veda mūsų suvokimą ir gali netgi nepaisyti ankstesnės patirties efektų“.

Savo patirtį, susijusią su phi reiškiniu galite pasitikrinti internete <http://anguishedrepose.com/tag/reverse-phi-illusion/>

Pagrindinis geštaltpsichologų dėmesys buvo sutelktas į suvokimo, mąstymo ir atminties tyrinėjimus. Suvokimą šiame kontekste galima apibrėžti kaip tam tikrą procesą, kai jutimu gaunama informacija (kvapas, forma, spalva ir pan.) per patirtį yra tvarkoma, organizuojama, interpretuojama ir susidaro visuminis objekto vaizdas, kuris nėra tapatus jo elementų sumai. Suvokiant atskirų pojūčių teikiama informacija iš karto yra organizuojama į visuminį objekto vaizdą (tam tikrą pavidalą – geštaltą) pagal tam tikrus visais jutimo organais veikiamus principus:

♦ **Figūros ir fono principas.** Pagal šį principą suvokimo procese mūsų pojūčiai visada organizuojami į figūrą ir foną. Išskirdami šias dvi – *fono* ir *figūros* – sąvokas, psichologai siekė paaiškinti, kaip figūra išskiriama iš fono. Pavyzdžiui, kai jūs žiūrite į sudėtinį regimąjį vaizdą arba esate triukšmingoje aplinkoje, jūsų suvokimo aparatas išsirenka tam tikrus objektus arba garsus kaip figūras (tai yra pabrėžtini bruožai), o visa kita išskiria kaip foną (tai yra pagrindą). Figūra yra vizualinio lauko dalis, kuri stovi kitų objektų priekyje.

Figūros ir fono problema akivaizdžiai pateikiama dvigubuose paveikslėliuose, kur figūra ir fonas nevalingai keičiasi vietomis, pavyzdžiui, žemiau esančiuose paveikslėliuose galime įžvelgti ir taurę, ir du žmones, žiūrinčius vienas į kitą; ir seną moterį, ir jauną merginą. Jei matysime taurę, tai reiškia, kad šiame kontekste ji bus mums figūra, o visa kita – fonas, o jei apkeisime ir įžvelgsime žmonių veidų profilius, tai jie tada taps mums figūra, o visa kita bus fonas.

Pav. Figūros ir fono santykis

Kas taps figūra, o kas fonu, priklausys nuo žmogaus patirties, lūkesčių, nuo to, kas žmogui yra reikšminga, svarbu.

♦ **Suvokimo konstantiškumo (pastovumo) principas.** Remiantis šiuo principu, žmonės visada suvokia daiktus ar objektus pastovaus dydžio, formos ir spalvos, nepriklausomai, ar keičiasi suvokimo sąlygos, t.y. ar pakeičiamas nuotolis, apšvietimas ir pan. Dėl žmogaus įgytos patirties objektas skirtingose aplinkose visada bus suvokiamas kaip tas pats ir toks pats.

♦ **Suvokimo vysibiškumo (vientisumo) principas.** Žmonės, suvokdami daiktus ar reiškinius, pagal savo patirtį atskirus informacijos elementus sugrupuoja į vieną visumą – vientisą vaizdą pagal tokias savitas taisykles:

1) *artimumą* (elementai, esantys arti vienas kito bus suvokiami kaip vienas su kitu susiję, t.y. mes visada linkstame telkti dalykus kartu, jei jie yra artimi tam tikroje erdvėje);

2) *panašumą* (panašūs elementai dažnai suvokiami kaip vienas bendras segmentas, t.y. mes grupuojame panašius dalykus);

3) *uždarumą* (suvokimas, grindžiamas uždaromis figūromis, t.y. viskas, ką mes suvokiame, turi turėti kontūrus, nes visada siekiame išbaigti objektus, kiek įmanoma užpildyti tarp jų esančias spragas);

4) *susietumą* (visi figūros elementai bus suvokiami kaip elementai tada, kai tarp jų nėra pertrūkių, t.y. taškus, linijas ar atskirus plotus, kai jie yra vienodi ir sujungti, mes suvokiame kaip atskirą vienetą).

Kuo atskirų elementų išsidėstymas yra artimesnis šiems dėsniams ir taisyklėms, tuo aiškiau ji suvokiama kaip tam tikra darnių proporcijų figūra arba taip vadinamas geštaltas. Kaip pastebėta Myers knygoje, išvydę kokį laukinį gyvūną, mes nepuolame skaičiuoti ir vertinti jam priskiriamų atributų, neišskiriame atskirų bruožų. Pirmiausia mes suvokiame jo bendrąjį pavidalą, tik paskui išskiriame šio pavidalo išskirtinius bruožus. Pavyzdžiui, pamatę zebra, iš karto suvoksime, kad tai tam tikras arklys, o tik paskui atkreipsime dėmesį į būdinguosius jo kailio dryžius. Taigi, objektas visų pirma suvokiamas kaip visuma (vadinamoji visuminė pagava, arba *holistinė percepcija*), toliau prasideda šios pagavos dekompozicijos etapas, kai iš bendro pavidalo išskiriamos būdingos ar svarbios detalės. Būtent holistinės percepcijos samprata, kurią suformulavo kognityvinės lingvistikos atstovai, yra artima geštaltui.

Kadangi geštaltpsichologai domėjosi psichikoje vykstančiais procesais tokiais, kaip suvokimas, mąstymas, atmintis, jų idėjos reikšmingos ir pedagogikoje bei pačioje pedagoginėje psichologijoje. Geštaltpsichologų manymu, mokymas ir mokymasis yra labiau efektyvus, kai mokiniai, studentai išmoksta *generalizacijos* (apibendrinimo) metodo ir principų, kurie gali būti panaudoti naujose situacijose vietoj mechaniško atsiminimo, kuris nėra tikrasis mokymasis. Geštaltistų idėja apie informacijos „perstruktūravimo“ mechanizmą gali būti perkelta į kūrybinio mąstymo bei netikėto sprendimo atradimo paaiškinimą. Tyrinėjant mąstymą buvo nustatyta, kad pažintiniai procesai, perkurdami suvokiamą objektą, produktyviai veikia mąstymą.

Taigi, siekiant produktyvaus mokymo ir mokymosi proceso turi būti atsižvelgiama į tai, kaip mokinys/studentas suvokia, supranta tai, ką mokosi. Reikia žinoti, kad pastangos padaryti mokomąjį dalyką kuo paprastesnį, lengviau suprantamą taip pat padeda greičiau įsisavinti, atsiminti naujas žinias. Teorijos pateikimas kartu su praktika, žinių pateikimas ne tik garsine, bet ir vaizdine formomis, visumos apibendrinimas, generalizacija yra labai veiksmingi būdai mokymosi procese. Norėdamas suvokti visumą mokinys/studentas turi mokėti išskirti ir suprasti jos sudedamąsias dalis, t. y. sugebėti dekonstruoti, dekompozuoti - išskaidyti į sudėtinius vienetus. Tokių sudėtinių vienetų perstruktūravimas ir yra kūrybinio, produktyvaus mąstymo esmė.

Geštaltų psichologijos kryptis susilaukė kritikos dėl apibrėžtumo ir eksperimentinių įrodymų teoriniams teiginiams stokos. Visgi labai svarbu yra tai, kad geštaltpsichologai labai domėjosi psichikoje vykstančiais procesais (suvokimu, mąstymu, atmintimi ir pan.) priešingai nei tuo metu vyravusi bihevioristinė psichologijos kryptis, kuri teigė, kad svarbiausia yra stebėti ir tirti žmogaus elgesį.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
2. Köhler, W. (2005). *Geštaltpsichologija. Pažintis su šiuolaikinėmis sąvokomis*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
3. Lepeškienė, V. (2007). *Geštaltnės psichoterapijos teorija ir praktika*. Vilnius: VU leidykla.
4. Myers, D. (2000). *Psichologija*. Poligrafija ir informatika. P. 186-188.
5. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P.46 – 53.

3.2. Konstruktyvizmo aspektai

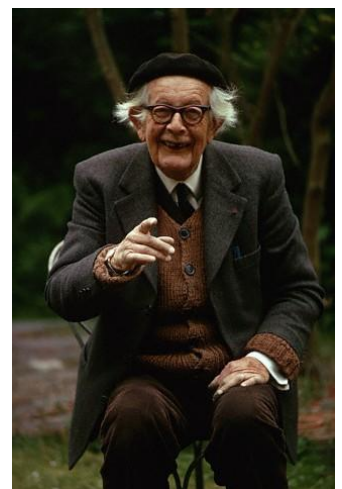
Kognityvistinėje perspektyvoje išskiriama dar viena mokslinė tradicija – konstruktyvizmas. Šios srities atstovai pabrėžia, kad žinios ir supratimas yra veikla, o ne tik iš aplinkos gaunama informacija, todėl mokymuisi lemiamą reikšmę turi mokinio išankstinės nuomonės ir ankstesnė patirtis. Kadangi kiekvieno asmens nuomonės ir turima patirtis skiriasi, niekas negali taip pat mokytis ir išmolti, nors ir yra vienodai mokomi. Svarbiausias mokytojo vaidmuo yra suorganizuoti mokymo ir mokymosi aplinką taip, kad mokinys mokydamasis galėtų įsigilinti į savo jau turimas žinias ir patirtį, aktyviai apdorotų naują informaciją ir ją susietų su patirtimi. Tad galima sakyti, kad konstruktyvizmas – asmenybės vystymosi mokymo procese teorija.

Pagrindinis šios teorijos autorius ir įgyvendintojas, intelekto vystymosi kūrėjas yra šveicarų psichologas ir pedagogas Žanas Piežė (*Jean Piaget* (1896 – 1980)), savo straipsniuose ir knygose aprašydamas vaiko intelekto vystymosi raidą ir kaitos tendencijas. Pagrindiniai jo veikalai būtų „Vaiko kalba ir mąstymas“, „Vaiko sprendimai ir samprotavimai“, „Moraliniai vaiko sprendimai“ ir kt. Savo eksperimentinėje veikloje mokslininkas domisi, kada ir kaip vaikas pradeda suvokti dalykus iš kito žmogaus pozicijų, kada pradeda logiškai samprotauti, simboliškai mąstyti, kaip lavėja vaiko protas.

Vaikai ir suaugę žmonės nuolat konstruoja ir perkonstruoja savo žinias apie pasaulį, siekdami suteikti prasmę savo patirčiai ir susisteminti savo žinias į nuoseklesnę struktūrą.

Jean Piaget

Piaget teigė, kad vaiko protas nėra sumažinta suaugusiojo proto kopija, nes vaikai visai kitaip nei suaugusieji kuria savo supratimą apie pasaulį, netgi atskiro amžiaus tarpsnio vaikų klaidos yra panašios. Tyrimų ir stebėjimų rezultatai leido mokslininkui Piaget, suformuluoti vaikų intelekto vystymosi seką, teigdamas, kad visų vaikų intelektas panašiai vystosi, nuosekliai pereidamas nuo vienos raidos fazės prie kitos.

3.2.1. Piaget kognityvinės raidos teorija

Apibūdindamas vaiko intelekto raidą, Piaget išskyrė keturias pagrindines pažintinės raidos stadijas: *sensomotorinę, priešoperacinę* (kuria dar sudaro *priešoperacinė* ir *intuicijos* stadijos), *konkrečių operacijų* ir *formalių operacijų*. Mokslininkas taip pat nurodo kiekvienos stadijos apytikrį amžių, nors, anot psichologo, amžiaus ribos nėra labai apibrėžtos. Kiekvienos stadijos perėjimo ribos taip pat nėra labai griežtos, nes pėdsakai dar lieka ir kitoje stadijoje.

Pirmoji sensomotorinė stadija trunka nuo vaiko gimimo iki maždaug dvejų metų. Šiame amžiaus tarpsnyje aplinkai pažinti vaikai naudoja jutiminius ir motorinius sugebėjimus. Tada jie išmoksta išskirti save iš aplinkinio pasaulio daiktų, geba atpažinti daiktus, jais manipuluodami, išmoksta suvokti tą patį objektą, nors pakeičiama jo buvimo vieta. Visgi, norėdami išspręsti iškilusius uždavinius šio amžiaus vaikai visus veiksmus turi daryti realiai, nes dar nesugeba įsivaizduoti ar atlikti veiksmų mintyse. Vaikų santykis su aplinka vyksta per pojūčius: jie žiūri, liečia, kramto, laižo ir pan. Pati kognityvinė raida prasideda refleksais, pavyzdžiui, tik gimęs kūdikis žįsti bandys nekreipdamas dėmesio į maitintojo asmenį, tačiau vėliau signalas tampa vaizdas, ir vaikas išraiškingai reaguoja tik atsidūręs motinos rankose.

Šioje stadijoje vaikai taip pat įsisąmonina, kad objektai egzistuoja ir tada, kai jis jų nemato. Pavyzdžiui, 5 mėnesių kūdikis neieškos pamesto žaislo, nes nesuvoks, kad jis vis dar egzistuoja, tuo tarpu 8 mėnesių jis jau pradės ieškoti iš lovytės iškritusio ar paslėpto žaislo, nes supras, kad jis tebeegzistuoja, nors ir išnyko iš tiesioginio stebėjimo lauko. Piaget nuomone, vaikas jau supranta, jog daiktai nuolat egzistuoja, prisimena juos net kai staiga išnyksta iš tiesioginio stebėjimo lauko. (Šis svarbus bruožas vadinamas objektų tapatumo vystymusi.) Stadijos pabaigoje vaikas jau sugeba susikurti paprastą veiksmų planą ir jį realizuoti, siekdamas tikslo. Pavyzdžiui, norėdamas pasiekti aukštai esantį daiktą, jis bandys sukonstruoti dėžių piramidę ir kokią kitą plokštumą, kad pasiektų tai, ko siekia. Viskas, ką vaikas veikia, padeda jam įvaldyti pasaulį.

Taigi, per pirmuosius metus vaikas padaro labai didelę pažangą - iš bejėgės jis tampa sumania būtybe, galinčia įsivaizduoti, prisiminti ir planuoti savo veiksmus.

Antroji priešoperacinė stadija apima amžiaus tarpsnį nuo 2 iki 7 metų ir apima dvi fazes: **priešoperacinę** (2-4 metai) ir **intuicijos** (4-7 metai). Tuomet vaikai pradeda kalbėti, suformuoja paprastas sąvokas. Jie geba klasifikuoti objektus pagal kokį nors vieną paprastą požymį: raudoną spalvą, mediniai daiktai ir pan., bet jie dar nepajėgia klasifikuoti sudėtingesnių daiktų, negali dar padaryti išvadų. Vienas iš ryškiausių šio amžiaus tarpsnių bruožų – vaikų egocentriškumas, t.y. vaikai vertina viską pagal savo suvokimą (pavyzdžiui, nesugeba kito žmogaus akimis matyti ir suvokti pasaulio, nesugeba išklaudyti kito kalbančiojo, pasikeisti informacija). Toks elgesys parodo pažinimo ribotumą: vaikas nėra sąmoningai egoistiškas, jam tiesiog sunku suprasti kito

požiūrį. Vaikai taip pat nesugeba klasifikuoti daiktų pagal požymius (kartu gali grupuoti ir raudonus apskritimus, ir raudonus kvadratus), negali atlikti protinių operacijų.

Visgi, nemažai dalykų išmokstama: suprasti vis sudėtingesnius loginius ryšius, manipuluoti skaičiaus sąvoka.

Būdami maždaug šešių metų, vaikai pradeda pereiti į kitą stadiją ir suprasti tvermės dėsnius (Tvermės dėsnio suvokimo pavyzdys galėtų būti supratimas, jog skysčio kiekis yra tas pats, kad ir į kokios formos indą jis būtų įpiltas, arba kad molio gabalo forma neturi įtakos jo svoriui.) Keletą Piaget metodika atliktų tvermės dėsnio suvokimo pavyzdžių galite surasti internete. Prieiga:

<http://www.youtube.com/watch?v=GLj0IZFLKvg>

<http://www.youtube.com/watch?v=TRF27F2bn-A>

Trečioji konkrečių operacijų stadija trunka maždaug nuo 7 iki 11 metų. Šiuo momentu vaikai jau geba atlikti įvairias logines operacijas su konkrečiais jiems žinomais daiktais, išmoksta naudotis klasifikacinėmis sistemomis, vartoja sudėtingas logines sąvokas (sudėtis, atmintis), pradeda spręsti klasifikavimo, grupavimo ir išdėstymo eilėje uždavinius, pradeda suprasti priešasčių ir pasekmių tarpusavio ryšius. Jie gali įsivaizduoti ir numatyti rezultatus. Pavyzdžiui, vaikas paklaustas, kokia yra kita mėnulio pusė, mintyse gali ją apsukti ir pasakyti, kad tikriausiai tokia pati, kaip ir ši. Piaget nuomone, konkrečių operacijų stadijos metu plėtojami protiniai sugebėjimai, kurių reikia matematiniais uždaviniams ir tvermės dėsniui suprasti.

Nors šioje stadijoje vaikai ir gali atlikti logines operacijas, tačiau jie iki galo dar nepajėgia suprasti daugumos tvermės dėsnių, sunku jiems dar abstrakčiai mąstyti. (Šios stadijos pažinimo eksperimento galite pamatyti elektroninėje prieigoje:

<http://www.youtube.com/watch?v=gA04ew6Oi9M>).

Ketvirtoji formalių operacijų stadija apima 11-14 vaiko metus, kai pradeda logiškai mąstyti, naudoja abstrakcijas, laisvai daro išvadas, kelia hipotezes, mąsto teiginiais, gali vienos srities išvadas pritaikyti kitiems teiginiams. Vaikų mąstymas tampa lankstus, abstraktus ir įžvalgus, nes gali numatyti įvykius, kurių dabar nėra. Taigi, vaikai formuoja prielaidas, sprendžia problemas, gali įsivaizduoti naujus dalykus, mąsto formule „jei ..., tai ...“. Tai, kaip teigia Piaget, mokslinio mąstymo pradžia.

Piaget tiki, kad intelektas pakeičia patirtį į formą, kurią vaikas naudoja, nagrinėdamas naują situaciją. Mokslininkas teigia, kad norint keliauti iš vienos pažinimo raidos stadijos į kitą, vidinio subrendimo nepakanka. Kognityvinis augimas – aktyvus procesas, kai vaikas nori veikti ir sau prisitaikyti aplinką.

3.2.2. Pagrindiniai Piaget kognityviniai procesai

Pagrindinė intelekto vystymosi paskata – nuolatinės žmogaus pastangos suprasti pasaulį. Žmonės nuolat kontaktuoja su aplinka, interpretuoja įvykius, siekia suteikti prasmę savo patirčiai ir sisteminti savo žinias į nuoseklesnę struktūrą, nuolat konstruodami ir perkonstruodami savo žinias apie pasaulį. Tam tikslui bręstančios smegenys kuria sąvokas, kurias Piaget vadina *schemomis*. Schemos yra pasaulio suvokimo būdai, jos tvarko praeities patyrimus ir yra rėmai ateities patyrimams spręsti. Piaget pasiūlė pagrindines sąvokas, kurios padėtų paaiškinti, kaip naudojamos, išmokstamos ir pritaikomos tos žinios, pritaikomos schemos.

Asimiliacija – tai naujos informacijos priderinimas prie jau turimų pažinimo struktūrų – vaizdų, žinių, sąvokų. Tai naujos probleminės situacijos įjungimas į kitas situacijas, kurias vaikas gali išspręsti, nekeisdamas jau turimų schemų.

Akomodacija – tai toks turimų pažinimo struktūrų keitimas, kad jos atitiktų naują informaciją, tai, kas suvokiama. Tai turimų schemų pakeitimas naujam uždaviniui spęsti. Kitaip tariant, vaikas turi adaptuoti savo mąstymą, kad galėtų priimti naujas mintis.

Pusiausvyra – reiškia tokį asimiliacijos ir akomodacijos tarpusavio santykį, kuris leidžia adaptaciją. Tiek aplinkos reikalavimai, tiek ir vaiko įgytos veiksmų schemos yra pusiausvyra. Bet pusiausvyros būseną yra nepastovi, nauji uždaviniai, naujos situacijos sugriauna pusiausvyra ir vėl ją verčia susigrąžinti per akomodaciją ir asimiliaciją. Piaget pastebėjo, kad vaiko intelektiniai sugebėjimai tobulėja, kai jis ieško pusiausvyros tarp to, ką dabar suvokia, žino bei supranta, ir tarp to, ką jis išvelgia naujame reiškinyje ar patyrimo. Jei esamomis sąlygomis vaikas gali valdyti naują situaciją, pusiausvyra išlieka, jei negali, būtina tam tikra veikla, kuri padėtų ją sugrąžinti. Piaget teigė, kad schema yra pagrindinis mąstymo apie aplinkos objektus ir idėjas būdas. Periodai, kai vaikų ar net suaugusiųjų mąstymas yra praradęs pusiausvyrą, gali kelti nerimą, nes tada suprantama, kad jų senos idėjos yra neteisingos. Tada, siekdami naujos patirties, keičia savo tradicines mintis. Viskas vyksta todėl, kad bet kurio amžiaus žmonės trokšta pažinti, o pripažinimas, kad žmogus aktyviai siekia žinių, yra kognityvinės žmogaus raidos teorijos centrinė ašis, nes, kaip teigia Piaget, *individas yra aktyvus, žingeidus ir išradingas visą savo gyvenimą*.

Žmogus, visą gyvenimą naudojėsis rašomąja mašinėle, nusipirko kompiuterį. Iš pradžių jis naudojasi kompiuteriu kaip rašomąja mašinėle, kitaip tariant, naująjį dalyką jis stengiasi priderinti prie turimų sugebėjimų. **Asimiliacija padeda atkurti pusiausvyrą.**

Tačiau neilgai trukus žmogus pradeda galvoti ir supranta, kad nelogiška turėti įsigytą sudėtingą techniką ir nesinaudoti jos teikiamomis galimybėmis. Kartu auga ir smalsumas ištirti visas tas galimybes, kitaip tariant, pusiausvyra vėl suardoma. Pamažu žmogus vis daugiau išmoksta naudotis kompiuteriu, išmoksta tokių dalykų, kurių rašomąja mašinėle nedirbo. Taigi žmogaus patirtis visiškai pertvarkoma ir vėl - per akomodacijos procesą atkurama pusiausvyra.

Piaget teorija akcentavo ir tyrinėjo vaiko aktyvius protinius procesus, jo intelektą. Ši teoriją atnešė naujų idėjų į psichologijos ir pedagogikos mokslus, pakeitė vaiko mokymo pobūdį, leido atskleisti individo sugebėjimus ir poreikius. Nors Piaget teorija buvo daugelio kritikuojama dėl vaiko emocijų, vidinės motyvacijos ignoravimo, šeimos ir visuomenės įtakos neįvertinimo, bet visgi daugelis ir šių dienų pedagogų, kurdami naujus vaikų stebėjimo, supratimo ir mąstymo procesų lavinimo būdus, pirmiausiai remiasi Piaget įdirbiu, o vadovaudamiesi intelekto vystymosi stadijomis, lengviau randa būdus, kaip bendrauti su vaiku, kaip padėti jam mokytis, prisitaikyti prie aplinkos, įvertina, kokios veiklos formos labiausiai lavina augančią asmenybę.

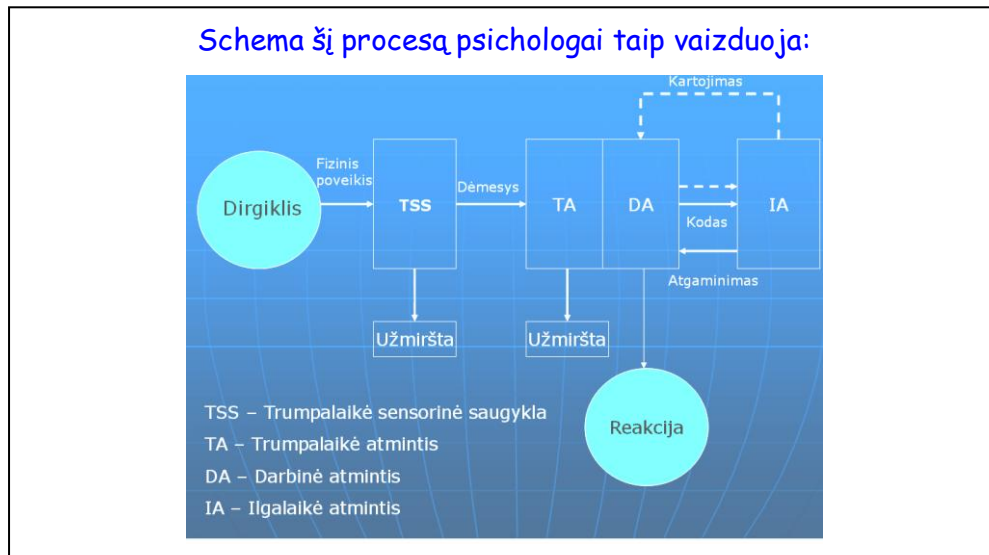
Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
2. Butkienė, G. (1996). *Mokymosi psichologija : mokymo priemonė*. Vilnius : Vilniaus pedagoginis universitetas.
3. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai. P. 100 – 104.
4. Černius, J.V. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias: nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
5. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera. P. 104 – 107.
6. Garbačiauskienė, M. (1999). *Psichologai apie žmogaus raidą: iš XX a. Lietuvos ir užsienio psichologijos: antologija*. Kaunas: Šviesa.
7. Lepeškievė, V. (2007). *Gešaltinės psichoterapijos teorija ir praktika*. Vilnius: VU leidykla.
8. Myers, D. (2000). *Psichologija*. Poligrafija ir informatika. P. 186-188.
9. Piaget, J. (2002). *Vaiko kalba ir mąstymas*. Vilnius: Aidai.
10. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

3.3. Informacijos perdirbimo teorijos

Informacijos perdirbimas – kognityvinė išmokimo teorija, kuri tiria ir aiškina, kaip informacija iš aplinkos patenka į žmogaus atmintį, kaip ji perdaroma, koduojama, laikoma ir atgaminama. Psichologiniu ir kartu pedagoginiu požiūriu yra svarbu ištirti, kaip informacija kiek įmanoma ilgiau išlieka ilgalaikėje atmintyje. Dėl šių tiriamųjų aspektų informacijos perdirbimo teorijos akcentuoja gaunamos informacijos prasmingumą, mokomosios medžiagos sisteminimą, aktyvių mokymo metodų paiešką, metapažintinių įgūdžių formavimą ir viską, kas padarytų mokymo procesą paprastesnį, o kartu ir efektyvesnį.

Psichologijos knygoje rašoma, kad informacijos patekimo į mūsų atmintį procesas prasideda nuo dirgiklio (šviesos, garso, šilumos ir pan.), kuris sukelia tam tikrą reakciją, sužadinančią norą daugiau sužinoti apie tą dirgiklį. Todėl čia labai svarbus yra dėmesys. Kai sureaguojama į dirgiklį, informacija trumpam patenka į *sensorinę atmintį*. Jei į informaciją nebus kreipiama dėmesio, ji bus užmiršta, bet jei į ją bus reaguojama, kreipiamas dėmesys, ji bus perkeliama į *trumpalaikę* arba *darbinę atmintį*. Trumpalaikė atmintis – yra sąmoninga atmintis, kurioje telpa maždaug 7 informacijos bitai vienu metu. Darbinę atmintį dar kartais vadina atminties bloknutu, nes ji tarsi yra trumpalaikės atminties dalis. Kai informacija darbinėje atmintyje yra kartojama, ji pereina į ilgalaikę atmintį. Priešingu atveju, informacija yra pamirštama.

Pagal Myers, *DPsichologija*. (2000: 289).

Informacijos perdavimo tradicijos pristatomos ir plačiau buvo plėtojamoms amerikiečių mokslininkų Chomsky, Simon, Newell, Bruner, kur bandyta giliau pažvelgti į kalbos supratimo, loginio mąstymo ir uždavinių sprendimo procesus. Plačiau bus pristatomos Brunerio pažinimo plėtotės teorija ir Chomskio transformacinės gramatikos idėjos, tai, kas susiję su kalbos, mąstymo ir intelekto vystymosi klausimais.

3.3.1. D. Brunerio pažinimo plėtotės teorija

Kiekvienas individas, ateidamas į šį pasaulį, neturi jokių žinių, tačiau greitai išryškėja įgimti jo refleksai, jutimai, įgimtas smalsumas ir tai lemia vaiko pažintinį vystymąsi. Visgi filosofai, pedagogai vis dar diskutuoja apie aplinkos ir/ar auklėjimo reikšmingumą šiai žmogaus raidai: kuris veiksnys yra svarbesnis – prigimtis ar auklėjimas. Bandoma akcentuoti abiejų svarba, nors dar išlieka nemažai klausimų.

Džeromas Bruneris (Jerome Seymour Bruner (g.1915)) savo pažinimo plėtotės teorijoje bandė ištirti, kokiais būdais vaikai pradeda pažinti pasaulį, kas turi didžiausią įtaką jo intelektualiniam vystymuisi. Pasaulis suteikia vaikui labai daug informacijos, kurios jis neišgali suvokti ir apdoroti. Susidūręs su dar nežinoma ir nesuprantama informacija, vaikas turi ją „atkoduoti“, t.y. padaryti suprantamą, o remdamasis sukaupta patirtimi bei įgytomis žiniomis, pasitelkęs vaizduotę, modeliuoti situaciją taip, kad ji taptų jam artima. Kiekvienas vaikas viską išsiaiškina labai individualiai. Bruneris savo teorijoje atskleidžia, kokiais būdais vaikas pradeda

pažinti pasaulį. Anot mokslininko, bet kokia vystymosi procesų teorija turi atsižvelgti į tokius esminius faktus:

♦ ***Intelektu plėtotę*** – tai reakcijos nepriklausomybės nuo stimulo didėjimas. Nuo ankstyvos kūdikystės vaiką stipriai veikia įvairūs stimulai ir dirgikliai, jis įvairiais būdais į juos reaguoja. Vėliau tų reakcijų nepriklausomybė nuo stimulo vis didėja. O kai išmoksta kalbėti, ryšys tarp stimulo ir reakcijos pasidaro tarpiškas, t.y. vaikas išmoksta uždelsti pasitenkinimą, keisti arba išlaikyti pastovias reakcijas.

♦ ***Intelektu plėtotė priklauso nuo to, kaip vystosi vidinė informacijos perdirbimo ir laikymo sistema, kuri gali atvaizduoti tikrovę.*** Kol vaikas nemoka kalbos kaip simbolių sistemos, negali numanyti ar nuspėti naujų pasekmių. Norėdamas tai pasiekti, jis turi susidaryti psichinius atspindžius – žodinius, regimuosius, matematinius ar net muzikinius.

♦ ***Intelektu vystymasis yra susijęs su gebėjimu pasakyti sau ir kitiems, ką esame padarę ir ką darysime.*** Tai – sąsajos su savimone, nes negalėdamas įvardinti, išreikšti dabarties ir praeities veiksmų, nesugebės ir analizuoti savęs ir aplinkos.

♦ ***Sisteminga sąveika tarp mokytojo (ar auklėtojo) ir jo mokinio.*** Ypač pabrėžiamas faktas, kad vaiką būtina mokyti, nesvarbu kas tai darytų (mama, tėtis ar mokytojas), nes normaliam intelekto vystymuisi neužtenka tik gimti kultūrinėje aplinkoje. Svarbūs tampa ugdytojai, kurie padeda vaikui, viską paaiškindami ar pasidalindami savo patirtimi.

♦ ***Kalba yra viena svarbiausių veiksnių vaiko pažinimo raidai.*** Kalba perteikinama pasaulio samprata, tiesos apie pasaulį. Žmonės išmoksta kalbą tam, kad galėtų pasidalinti apie patirtus įvykius, faktus apie pasaulį, išreikšti savo vidinius potyrius. Bruneris teigia, kad būtent sugebėjimas paversti kalbą tarpininke padeda nustatyti priežastinius reiškinių ryšius, susieti nauja su jau žinoma, užkoduoti reiškinius taip, kad būtų galima naudotis jų vidiniais atspindžiais.

♦ ***Pažinimo vystymuisi būdingos vis didėjančios galimybės susitvarkyti su tuo pat metu išylančiomis keliomis alternatyvomis, atlikti vienu metu kelis veiksmus ir nuosekliai nukreipti dėmesį į įvairias situacijas.***

Dirbdamas su vaikais ir taikydamas panašius kaip ir J. Piaget metodus, Bruneris domėjosi kaip koduojama, valdoma, tvarkoma ir išsaugojama informacija apie pasaulį, kaip vaikai pradeda savo psichikoje atspindėti išorinį pasaulį, o remdamasis savo stebėjimais, mokslininkas išskyrė tris vaikų pažinimo plėtos stadijas:

① **Veiksmų stadija.** Šioje stadijoje vaikas pažįsta aplinką per įvairią veiklą, t.y. pats veikdamas. Pavyzdžiui, nei vaizdais, nei žodžiais negalime išmokyti vaiko valgyti šaukštu, šakute ar važiuoti dviračiu. Tik jo paties sukauptos psichomotorinės žinios, patirtis, praktika padės jam išmokti naujų dalykų. Galima teigti, kad šioje stadijoje išmokimo patirtį suteikia įvairūs primityvūs veiksmai – laikymas, judinimas, kandžiojimas, trynimas, kratymas, lietimasis ir pan. Be

to, vaikui labai svarbūs žaidimai, nes jie padeda tyrinėti aplinką. Nežaidęs su rutuliukais, pagaliukais, nelipdęs iš molio ar plastilino, sunkiai galės suvokti sudėtį, atmintį, daugybą ar dalybą. Bruneris teigė, kad žaidimas sušvelnina vaiko klaidas, skatina prisitaikyti prie išorinių sąlygų, atskleidžia auklėjimo šeimoje aspektus.

② **Vaizdų stadija.** Šioje stadijoje vaikai pažįsta pasaulį per vaizdus ir informacija yra kaupiama per vaizdus. Nors šioje stadijoje ypač vystosi regimoji atmintis, bet vaikas vis dar pažįsta pasaulį, renka patirtį, remdamasis sensomotoriniais įgūdžiais, o ne kalba, jį dar labai stipriai veikia perceptiniai dirgikliai: šviesumas, ryškumas, triukšmas, judėjimas.

③ **Simbolių stadija.** Vaikas pradeda pažinti pasaulį ne tik per veiksmus, bet ir per simbolius. Šioje stadijoje pradeda veikti kalba, logika, matematika, vaikas gali jau aiškiai dėstyti savo mintis, prisiminti daug informacijos, aiškiau suprasti gyvenimo tiesas. Pavyzdžiui, posakius, kaip „*Neperšokęs duobės, nesakyk ,op‘‘*“ arba „*Devynis kartus atmatuok, dešimtą kirpk*“ arba įvairias matematinės formules vaikas gali suprasti, nebeanalizuodamas jų pažodžiui. Tokios simbolių sistemos leidžia glausčiau dėstyti mintis ir daugiau sužinoti apie supantį pasaulį ir save.

Bruneris mano, kad, vaikui augant, vystantis jo intelektui, šios stadijos palaipsniui keičia vieną kitą, o suaugusiųjų gyvenime dominuoja simbolių sistema, nors profesinės veiklos srityje gali išryškėti ir kitos stadijos. Pavyzdžiui, sportininkų, chirurgų, smuikininkų yra ypač gerai išlavėjusi veiksmų kodavimo sistema, dailininkų pažinime vyrauja vaizdai.

Brunerio, kaip ir J.Piaget ir V.Vygotskio, įžvalgos susijusios su mokytojų veikla. Anot mokslininko, mokymo būdai turėtų būti priderinti prie vaiko mąstymo kaitos. Manoma, kad mokymą reiktų pradėti nuo „maišaties“ stadijos, nuo tuo metu esančios stadijos, kurioje kuriami veiksmų atspindžiai. Vėliau reiktų sukurti perceptinį aiškumą, nurodant pagrindinius daiktų ir reiškinių bruožus, plačiai naudojant regimą ir girdimą informaciją, priešmokyklinio ir pradinio amžiaus vaikų mokymui pasitelkiant konkrečius daiktus ar medžiagas, kad būtų galima liesti, jausti, veikti. Tai geriau padės vaikams suprasti sąvokas ir santykius. Mokymo procese pateikti konkrečius, paremtus paveikslais ir schemomis, o ne abstrakčiais daiktų apibūdinimais pavyzdžius. Ir tik tada, kai vaikai suvokia informaciją, taikyti žodinius pokalbius, kurie suteiktų vaikams simbolių patirties. Prasmingas mokymas yra tada, kai pradedama nuo manipuliavimo su daiktais patirties, vėliau atkreipiamas dėmesys į daiktų perceptines savybes ir pereinama prie daiktų ir reiškinių aiškinimo žodžiais. Nemažai Bruneris kalba ir apie individualų, savarankišką mokymą, kuris leistų mokiniams nuosekliai vystytis beveik jų pačių tempu.

Mąstymo procesui būdingas ne tik ryšys su jutiminiu pažinimu, bet ir su kalba, nes tik per kalbą nuo pažinimo objekto įmanoma atskirti tą ar kitą savybę ir išreikšti konkrečią ypatybę specialiu žodžiu (t.y. sąvoka). Kalba turi didžiausią reikšmę pažinimo plėtrai: augdami ir brėsdami vaikai išmoksta vartoti kalbą tam, kad perduotų informaciją kitiems apie jų suvokiamą

pasaulį ir vidines būsenas, įvykius. Bruneris kalboje pabrėžė du komponentus: semantinį (prasminį) ir sintaksinį. Jis teigė, kad visos pastovios taisyklės, kurios valdo žmogaus sintaksę, išmokstamos per 2-3 metus nuo 2 iki 4-5 gyvenimo metų, kai mokymąsi labai veikia įgimtos savybės. Mokslininko manymu, sintaksės išsivystymo formos yra universalios, o vaiko sintaksiniai gebėjimai mažai susiję su semantiniu turtingumu. Vaikas gali taisyklingai kalbėti, dar prieš išmokdamas parinkti žodžius, suformuluoti sakinius, atitinkančius situacijos prasmę.

Apibendrinant galima teigti, kad Bruneris savo tyrimais, išvalgomis įrodė, kad, išmokus kalbėti, keičiasi vaiko pažinimo vystymasis, o pati kalba kaip sudėtinga simbolių sistema suteikia galimybę žmogui sudėtingai mąstyti. Atskleidė svarbią išvalgą, kad mokytojams svarbu suprasti vaikų mąstymą, laikytis pagal stadijas mokymo nuoseklumo.

Efektyvus turinio perkėlimo principai

- *Padarykite taip, kad mokomoji situacija būtų kiek įmanoma panašesnė į realaus pasaulio situaciją;*
- *Duokite mokiniams kuo daugiau praktikuotis, sprendžiant pradinę užduotį, o paskui kitas, su ja susijusias užduotis;*
- *Saugokite nuo neigiamo perkėlimo;*
- *Pateikite mokiniams kuo įvairesnių pavyzdžių;*
- *Paprašykite, kad mokiniai patys sugalvotų, kaip galima gyvenime pritaikyti žinias;*
- *Skatinkite mokinius galvoti balsu, kai jie sprendžia užduotis.*

Pačios Brunerio išskirtos stadijos daug kuo panašios į Piaget vystymosi stadijas. Veiksmų stadija, kuri panaši į Piaget sensomotorinę, žinios yra kaip veiklos sinonimas. Vaizdų stadijoje žinios koduojamos kaip regimieji ir girdimieji vaizdai (panašu į Piaget priešoperacinę stadiją), o simbolių stadijoje pasaulis yra suvokiamas per įvairias simbolių sistemas. Lingvistinės išvalgos yra artimos kito informacijos perdavimo tradicijos mokslininkui Naomui Chomskui.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
2. Myers, D. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika
3. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija.

3.3.2. N. Chomskio transformacinis požiūris į kalbą

Anksčiau buvo manyta, kad pasaulyje esančios kalbos yra skirtingos. Visgi, jei žmonės kalba reiškia mintis, bendrauja, ir jei visame pasaulyje kalbos funkcijos yra tokios pačios, vadinasi, kalbose turėtų rasti bendrumų. Juk ir panašaus amžiaus vaikų kalbiniai sugebėjimai yra panašūs, visiškai neatsižvelgiant į didžiulius kultūrinius, ekonominius, šeimos aplinkos ir gimtųjų

kalbų struktūrinius skirtumus. Tokiomis teorinėmis įžvalgomis remdamasis amerikiečių lingvistas Naomas Chomskis (g.1928) pristatė savo taip vadinamą *biologinę kalbos raidos teoriją*, kuri atmetė bihevioristines kalbos išmokimo idėjas, kad vaikas išmoksta kalbos tik skatinamas (kalba būna kaip tam tikra reakcija į vaiko norą kažką gauti ar būti suprastam – kaip stimulą). Chomskis teigė, kad viso pasaulio vaikai supranta ir naudojami tam tikrais jų gimtosios kalbos gramatikos ir sintaksės principais ne todėl, kad yra tiesiogiai paskatinami, o todėl kad stebi aplinką, artimuosius ir bando kartoti tai, ką daro stebimi žmonės. Lingvistas aiškino, kad visos žmogiškos būtybės turi įgimtą sugebėjimą išmokyti kalbą, t.y. *kalbos išmokimo mechanizmą*, kuris verčia vaiką atidžiai klausytis kalbos garsų pirmaisiais savo gyvenimo mėnesiais ir imituoti kalbos garsus. Taip vaikai perdirba informaciją. Būtent dėl šio mechanizmo, vaikai bando suprasti girdimą kalbą, patys kuria taisykles, mėgina suprasti ir kurti (generuoti) gramatiškai taisyklingą kalbą. Iš savo padarytų vertinimų vaikas pradeda suprasti gramatiką ir jos vartojimą. Kuo daugiau kalba yra vartojama vaiko aplinkoje, tuo greičiau jo kalba tampa taisyklinga, o gramatika - panaši į ta kalba kalbančių žmonių. Taip elgiasi visi pasaulio vaikai ir šių kalbos ypatumų galima rasti visose kalbose.

Chomskio įsitikinimu, vaiko kalbos mokytis nereikia; kalbos supratimas bei išmokimas įvyksta savaime be specialaus tėvų mokinimo kalbėti. Čia veikia taip vadinamas socialinio išmokimo modelis, kai vaikai yra linkę kartoti tai, ką daro stebimas modelis. Vadinas, vaikas pats išmoks kalbą, jei ją girdės savo aplinkoje. Pats svarbiausias dalykas yra gramatika, kuri yra, anot lingvisto, kalbos instinkto padarinys, atskirai besivystantis nuo kitų kalbos dalykų. Gramatikos reikia mokytis atskirai nuo žodžių arba reikšmių, o gramatikos ypatybės turėtų

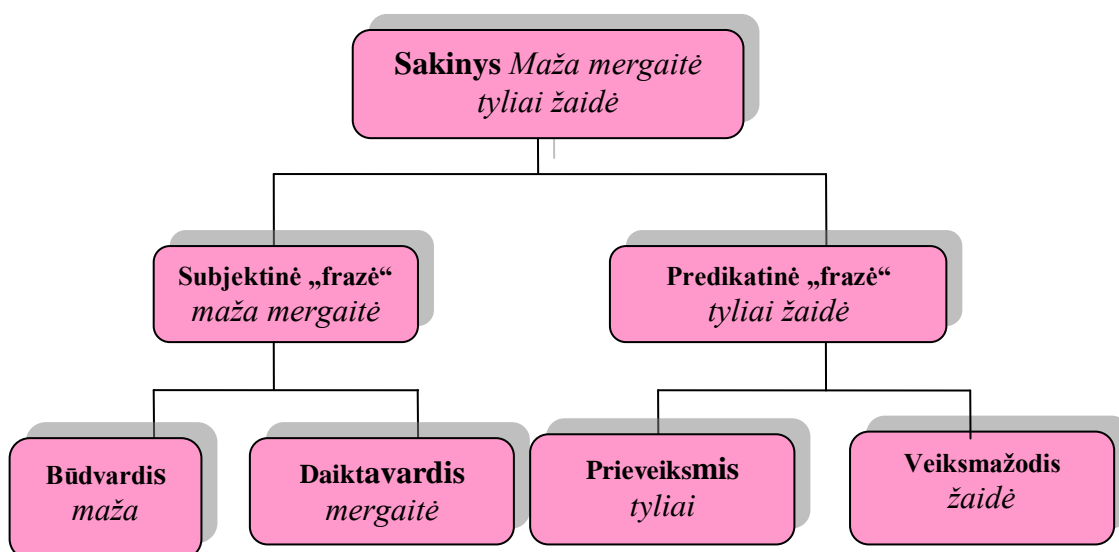
būti išvestos matematiškai. Tokiame kontekste gramatika yra tik kalbos sakinių sudarymo taisyklių rinkinys.

Pirmoji jo pristatyta teorija apie gramatiką dar kartais buvo vadinama „*nuo konteksto nepriklausoma frazių struktūros gramatika*“. Vėliau šios idėjos buvo papildytos **transformacinės gramatikos** idėjomis, kurios išskyrė taip vadinamąsias „paviršines“ ir „gilumines“ sakinio struktūras. Paviršinę struktūrą sudaro konkrečios kalbos žodynas ir gramatika, kuriuos vaikas turi išmokyti per tam tikrą laiką. o giluminę struktūrą mokslininkas pristatė kaip įgimtą bruožą, apimančią žmogaus išankstinį pasirengimą suvokti kalbą. Įvairių kalbų paviršinės struktūros yra skirtingos, giliosios atspindi bendrąsias minties formulavimo schemas. Chomskis teigė, kad vaikas greitai pradeda suprasti paviršinę kalbos struktūrą todėl, kad aktyvioji įgimtoji gilioji

struktūra nuolat skatina vaiką suprasti gramatiką iš nepilnų ir fragmentiškų sakinių, kuriais kalba daugelis suaugusiųjų.

1957 metais Chomskis pristatė *generatyvinę gramatiką*. Terminu generatyvinė mokslininkas tarsi akcentavo tai, kad tokios gramatikos tikslas yra nustatyti taisykles, kuriomis kuriami sakiniai. Šią gramatiką daugelis dar vadina *transformacine gramatika*, nes Chomskis vartojo transformacijos terminą pavadinti rinkiniui tų taisyklių, kurios veikia tik paskui, kai jau nustatytos „frazės giluminės struktūros“, iš kurių gaminami sakiniai. Sakinių nagrinėjime mokslininkas siūlė pradėti analizę nuo stambiausių kalbos vienetų ir artėti prie mažiausių, t.y. pirmiausia svarbu nustatyti posakio arba frazės pagrindinę struktūrą (apibrėžti tiesioginius jos dėmenys), o tik paskui aprašyti pagrindinius ją sudarančius morfeminius vienetus. Taigi galima teigti, kad Chomskio generatyvinė-transformacinė analizė yra sintaksinė, kuri padeda atskleisti, kas lemia gramatinius ir loginius santykius.

Generatyvinė-transformacinė teorija remiasi pažiūra, kad teisingai suprantanti savo tikslą gramatika turėtų išaiškinti principus, kuriais sudaromi ir vartojami tam tikra reikšme sakiniai, o pati gramatika būtų suvokiama kaip sistema taisyklių, kuriomis grindžiamas kalbos priemonių vartojimas. Taisyklės turėtų būti taikomos nuosekliai, tik tam tikra nustatyta tvarka, jomis turėtų būti konstruojami tik „gramatiški“ sakiniai, t.y. tokie, kokius tam tikros kalbos atstovo kalbinis jausmas ar kalbinė kompetencija laiko taisyklingais. Taikant nuoseklių sakinio nagrinėjimo taisyklių visumą, susidaro sakinio dalių arba frazinių struktūrų pavaizdavimo forma, kuri dažniausiai vadinama „medžiu“. Pavyzdžiui, nagrinėjant arba generuojant sakinį *Maža mergaitė tyliai žaidė*, galima išskirti subjektyvinę frazę, susidedančią iš daiktavardžio *mergaitė* ir būdvardžio *maža*, ir predikatinę frazę, kurią sudaro veiksmažodis *žaidė* surieveiksmiu *tyliai*. Šios sakinio generavimo taisyklės leidžia pateikti tokią minėtojo sakinio struktūros apversto medžio pavidalo schemą:

Taisyklės, kuriomis generuojamos arba nagrinėjamos „frazinės“ struktūros, taikomos be konteksto apribojimų ir vadinamos *perrašinėjimo taisyklėmis*, nes sakinio sintaksinėje analizėje vis keičiami simboliai: nuo stambių pereinama prie smulkesnių palaipsniui iki pat smulkausių, pvz., nuo subjektyvinės frazės einama gilyn į būdvardines + daiktavardines frazes.

Tarp sintaksės taisyklių, veikiančių baziniame lygmenyje, randamos ir kompleksinių simbolių nustatymo taisyklės. Kompleksiniai simboliai yra tokie simboliai, kuriais būtų nurodyti visi kalbos aspektai, lemiantys sakinio reikšmę. Pavyzdžiui, kompleksinis simbolis suteiks informacijos apie tai, ar darybinis veiksmažodis, esantis tiesioginio papildinio pozicijoje, reikalaus ar nereikalaus daiktavardžio, reiškiančio gyvą būtybę, o gal instrumentą ir pan. ir taip padės sudaryti ir toje sakinio pozicijoje galimų taikyti daiktavardžių-leksemų atranką.

Galima teigti, kad transformacijos taisyklės susieja giluminį lygmenį su paviršutinių struktūrų lygmeniu; kitaip sakant, jos taikomos pirmiausia perkelti faktams iš pradinio kalbinės abstrakcijos lygmens į galutinį. Tokiame perkėlimo procese gali būti įvairiai performuojamas „medis“ (gali būti padaroma tam tikrų pakeitimų, gali būti išleidžiami arba pridedami tam tikri vienetai), priklausomai nuo konkrečios kalbos, kurios sakiniai realizuojami.

Generatyvinė-transformacinė gramatika toliau buvo tobulinama kitų JAV kalbininkų – P.Postalis, Dž. Kacas, G.Lakofas ir kt., o transformacinis metodas plačiai buvo taikomas semantikoje, žodžių darybos tyrinėjimuose, kalbos istorijoje, dialektologijoje, fonologijoje. Be to šios gramatikos metodu naudojamosi, mokant užsienio kalbų, kuriant automatinio vertimo programas.

Taigi, remiantis pristatytą teorijų pagrindinėmis idėjomis ir principais, galima teigti kad, kognityvinė-racionalistinė perspektyva apibrėždama žinias, didelį dėmesį skiria įvairių dalykų suvokimui, pažintinių gebėjimų vystymosi galimybėms, akcentuoja kalbos išmokimo, suvokimo ir generavimo aspektus, asmenybės vystymuisi pritaikytą aplinką, tiria intelektą, kalbos ir mąstymo sąveiką. Kognityvinių teorijų požiūriu, žmogus mąsto ir renkasi, yra aktyvus ir racionalus, gauna ir apdoroja informaciją, pats kuria savo tikrovę, kelia sau tikslus, planuoja, apmąsto uždavinius, o jo pažinimo raida vyksta nuosekliai, be jokių kokybinių šuolių. Pedagoginiu požiūriu kognityvinės teorijos, pabrėžiančios vaiko aktyvius protinius procesus, padeda nustatyti, kada jis yra pasiruošęs mokytis tam tikrų dalykų, spręsti tam tikras problemas, kodėl jis mąsto ar veikia tam tikru būdu.

Nors šių trijų – geštaltpsichologijos, konstruktyvizmo ir informacijos perdirbimo – mokslinių tyrimo tradicijų pagrindiniai akcentai skiriasi, tačiau jas visas sieja bendros pagrindinės prielaidos, ypač tai pasakytina apie konstruktyvinę ir informacijos perdirbimo tradiciją. Visos šios tradicijos pabrėžia tam tikrų organizuotų struktūrų svarbą vaiko pažintinėje veikloje, o konstruktyvinė ir informacijos perdirbimo tradicija taip pat kreipia dėmesį į įvairias procedūras

bei operacijas, kurios reikalingos informacijai gauti, bei pažinimo raidai plėtoti. Todėl ypatingai didelės įtakos kognityvinės teorijos turėjo matematikos ir kalbos supratimui ir mokymui, kai skirtingo amžiaus vaikai turi susidarę skirtingas loginių sprendinių suvokimo strategijas ir taiko skirtingus mąstymo modelius. Pats išmokimas yra traktuojamas kaip konstruktyvus conceptualaus augimo procesas, kuris apima vaikų suvokimą ir bendrųjų pažintinių galų augimą. Didžiulį ir svarbiausią vaidmenį čia vaidina strategijų taikymas ir mokinių mąstymo modelių suvokimas.

Remtasi literatūros šaltiniais:

4. Chomsky, N. (2000). *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Gage, N. L.; Berliner, D. C. (1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
7. Ivič, M. (1973). *Lingvistikos kryptys*. Vilnius: Mintis.
8. Myers, D. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika
9. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija.
10. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

3.4. Praktinės užduotys PPP: *prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę...*

1. Pamąstykite:

- a. Kuo racionalistinė filosofija skiriasi nuo empiristinės filosofijos?
- b. Kokie pagal racionalistus turėtų būti mokslo tyrimo metodo aspektai?
- c. Koks yra abejonės metodo principas?
- d. Kaip paaiškintų Dekartas pažinimą ir išmokimą?
- e. Ar juslės visuomet mus apgauna? Ar tikrai viskas tėra iliuzija? Kokius galėtumėte pateikti pavyzdžius.
- f. Pagal keturias „Samprotavime apie metodą“ Dekarto nustatytas taisykles kaip būtų galima paaiškinti teiginį **Šiandien yra antradienis**.

2. Atsakykite į klausimus:

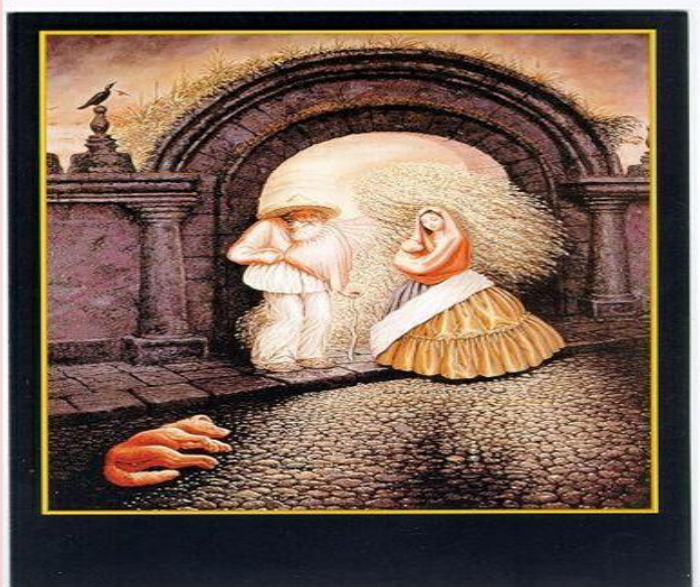
- a. Kuo grindžiama geštalto psichologija? (visybės ir vientisumo principais)
- b. Kokie yra pagrindiniai pojūčių teikiamos informacijos organizavimo principai?
- c. Kokie yra pagrindiniai suvokimo principai?
(Suvokiant, atskirų pojūčių teikiama informacija akimirksniu yra organizuojama į visuminį objekto vaizdą (tam tikrą pavidalą – geštaltą) pagal tam tikrus principus, galiojančius visiems jutimo organams. Šie principai yra:
 - Figūros ir fono principas;
 - Suvokimo konstantiškumas (pastovumas);
 - Suvokimo visybiškumas (vientisumas).)

3. Paaiškinkite sąvokas:

a. Psichomotorinės žinios	d. Semantinis kalbos komponentas
b. Sensomotoriniai įgūdžiai	e. Sintaksinis kalbos komponentas
c. Percepciniai savybės	

4. Atsakykite, ką atpažįstate kaip foną ir figūrą šiuose paveikslėliuose?

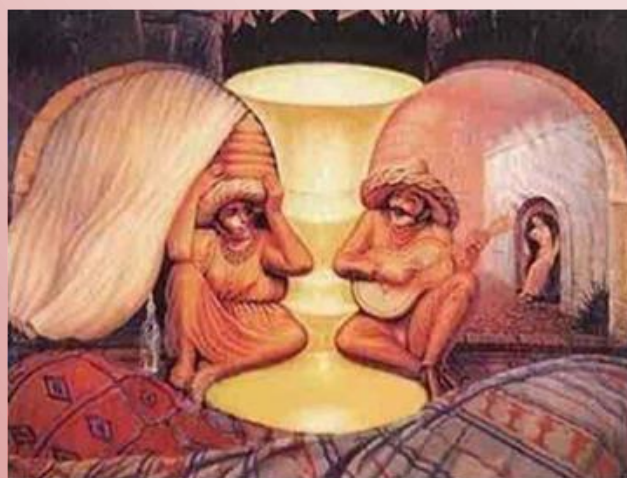
a.

b.

c.

5. Paskaitę apie Piaget skiriamas vaikų pažintines raidos stadijas, užpildykite šią lentelę.

Amžius	Stadija	Būdingi požymiai	Pagrindiniai pasiekimai
Nuo gimimo iki 2 metų	Sensomotorinė		
2 – 6 metų	Priešoperacinė		
7 – 11 metų	Konkrečių operacijų		
Nuo 12 metų	Formalių operacijų		

6. Atsakykite į klausimus:

- Kaip mūsų mąstymas bando susigrąžinti prarastą pusiausvyrą?*
- Prisiminkite, kokį pavyzdį iš savo pažinimo patirties, kai galite atpažinti asimiliacijos, akomodacijos ir pusiausvyros procesus.*
- Pamąstykite, kodėl pradinėse klasėse leidžiama vaikams skaičiuoti su pagaliukais, bet neleidžiama naudoti skaičiuotuvų.*

7 Palyginkite J.Brunerio ir J.Piaget išskirtas vaikų pažinimo vystymosi stadijas: kuo panašios, kuo skiriasi?

8.Remdamiesi J. Brunerio teorija, pagrįskite arba paneikite teiginį: [Kalba – esminė grandis pažinimo plėtroje.](#)

9. Taikydami Chomskio sakinių generavimo taisykles, pabandykite sudaryti sintaksinius medžius su tokiomis sakiniomis:

- ◆ *Močiutė verda.*
- ◆ *Mano močiutė verda sriubą.*
- ◆ *Mano geroji močiutė verda skanią sriubą.*
- ◆ *Tikrai, mano geroji močiutė dabar verda skanią sriubą.*

IV. PAŽINIMAS IR IŠMOKIMAS PRAGMATIZMO PERSPEKTYVOJE

XIX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje Amerikoje, kritikuodamas klasikinę filosofiją už tai, kad jos idėjos neturi jokios gryniosios vertės, susiformavo atskiras filosofavimo metodas - **pragmatizmas** [gr. *pragma* – darbas, veiksmas]. Buvo teigiama: „Koks gi skirtumas, ar jūs tikite, ar netikite universalųjį protą, egzistuojantį anapus? Kasdienės jūsų problemos vis tiek liks tos pačios – filosofinė teorija nepadės jų išspręsti. Metafizinis tikėjimas universalioju protu galbūt suteiks jums šiek tiek paguodos, o gal liūdesio, – ir jokios naudos“. Pragmatizmo filosofijos pagrindą sudaro vadinamasis *Pirso principas*: idėjos arba sąvokos reikšmę lemia jos galimos praktinės pasekmės. Vertindami filosofiją pagal naudingumą, pragmatikai pabrėžė, kad teorijos, idėjos, sąvokos yra tik veiklos instrumentai, patogios fikcijos ir teisingos tik tiek, kiek jos padeda įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Jie skelbė kad *teisinga yra tai, kas pateisinama praktinėmis išvadomis, o tiesos kriterijus yra pateisinamas praktikoje*. Būtų galima manyti, kad pragmatizmo ištakos ir pagrindimas susiję su optimalaus prisitaikymo prie gyvenimo sąlygų filosofija, atitikusią ir tenkinusią amerikietiškojo gyvenimo būdo poreikius.

Pragmatizmo pradininkas buvo Čarlzas Sandersas Pirsas (*Charles Peirce* 1834-1914), bet šią filosofiją viešai pristatė Viljamas Džeimsas (*William James* 1842-1910) ir Džonas Diujis (*John Dewey* 1859-1952). Mokslininkai sukūrė metodą, padedantį spręsti ir įvertinti intelektualines problemas.

4.1. Pragmatizmo filosofijos principai

Pragmatizmo filosofijos pamatus pristatė Čarlzas Sandersas Pirsas. Be to, jis dar buvo loginės semiotikos pradininku, todėl savo filosofines mintis skyrė sąvokų ir teiginių aiškumo, naudingumo ir pritaikomumo nustatymui. Teigdamas, kad tik praktinis patyrimas daro sąvokas teisingas, Pirsas siekia atskleisti sąvokas taip, kad vėliau jas būtų galima tiksliai ir empiriškai pritaikyti. Kadangi visos tiesos yra reliatyvios, jos priklauso nuo praktinės sėkmės ir empirinio pritaikymo. Pirsas nuomone, žmonių įsitikinimai faktiškai yra jų veiksmų taisyklės ir norint atskleisti minties prasmę, mums tereikia nustatyti, kokį veiksmą ar poelgį ta mintis gali sukelti: būtent tame veiksmo ir slypi visa minties esmė. Pirsas principą ir pagrindines jo mintis pragmatizmo požiūriu perėmė ir toliau plėtojo kiti filosofai-pragmatikai.

Viljamas Džeimsas, būdamas kartu ir filosofas, ir psichologas, akcentavo abiejų šių mokslų sąsajas, pvz., savo knygoje „*Psichologijos pagrindai*“ bandė pritaikyti filosofines idėjas, o filosofiniuose veikaluose („*Pragmatizmas: naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas*“, „*Valia tikėjime ir kiti esė*“, „*Tiesos reikšmė*“), pristatydamas Pirsas idėjas, pragmatizmo programą ir šios filosofijos principus, rėmėsi psichologijos mokslo duomenimis.

Išminties menas - žinoti, į ką neverta kreipti dėmesio.

Gal Dievas ir atleis mums mūsų kaltes, bet mūsų nervų sistema - niekada.

Kiekvienoje veikloje svarbiausia tikėti sėkme. Netikint sėkmė negalima.

Viljamas Džeimsas

Pagrindinė Džeimso filosofijos problema – tiesos supratimas, Jis teigė, kad nėra įmanoma pažinti objektyvią tikrovę, o kartu ir tiesos objektyvumą. Teisinga yra tik tokia idėja ar teorija, kuri padeda suvokti objektą, padeda pasiekti patenkinamų rezultatų ir turi praktinių padarinių individui, t.y. teorija turi būti naudinga. Vertingumas, rezultatyvumas ir naudingumas – pagrindiniai tiesos kriterijai. Nėra jokio kito kriterijaus tiesos objektyvumo nustatyti, mūsų visų mintys yra subjektyvios, todėl kiekvienas savaip supranta tiesą. „Teisingos yra tos idėjos, kurias mes galime įsisavinti, pagrįsti, patikrinti ir patvirtinti. Klaidingos yra tos, kurių atžvilgiu mes šito padaryti negalime.<...> Mintis yra „teisinga“, kiek tikėti ja yra naudinga mūsų gyvenimui“.

Panašią poziciją mokslininkas išdėsto, nagrinėdamas žmogaus, mokslo ir religijos santykius. Jo manymu, būtent pragmatizmas gali sutaikyti mokslą su religija. „Religija reikalinga žmogui tam, kad jis saugiau jaustųsi nepatikimoje, pilnoje atsitiktinimų Visatoje, kad žmogus įgautų papildomų jėgų kovoje už savo būvį. Koks bebūtų blogis, aš žinau: jeigu yra dievas, tragedija tik laikina ir turi pabaigą“. Kaip teigia filosofas, tikėjimui nereikia racionalaus pagrindo, pakanka poreikio ir laisvos valios. Kadangi tikėjimas žmogui naudingas, vadinasi, jis teisingas. Tada ir „religija reikalinga ne tam, kad atsakytų į proto keliamus klausimus, bet tam, kad nuramintų širdį“.

Teorijos, sąvokos ir idėjos, anot filosofo, yra mūsų veiklos įrankiai, instrumentai, kurie padeda orientuotis pasaulyje, tvarkyti „sąmonės srauto“ chaosą. Todėl kai kalbame apie kokią teoriją, būtina nurodyti, kokios veiklos dalis yra ši ar kita teorija. Dėl tokios filosofinės-psichologijos sampratos, Džeimso filosofija dar vadinama **instrumentiniu pragmatizmu** ar **instrumentalizmu**, o jis pats laikomas instrumentalistu. Pagrindinė instrumentalizmo mintis – teorija ar tiesa yra priimtina, jeigu ji tampa instrumentu kuriai nors individualiai ar socialinei naudai gauti. Tiesa yra tai, kas naudinga.

Instrumentalizmo filosofijos koncepciją pedagogikai ir kitoms žmogaus veikloms išplėtė ir išsamiai pristatė kitas pragmatizmo filosofas, pedagogas Džonas Diujis. Jo nuomone, filosofija –

tai instrumentas, kuris turi mokyti žmogų, kad šis galėtų pasiekti užsibrėžtą tikslą. Diujo filosofijos pagrindas yra patyrimas, kuris nelaikomas pažinimu ir kuriame neskiriamas objektas ir subjektas. Tai kasdieninio žmonių gyvenimo, jų veiklos būdų patirtis, mokanti, kaip geriau žmogui prisitaikyti prie aplinkos. Išorinis pasaulis yra mūsų sukauptos ir įgytos žinios, o realybė – tai patirtis ir žinių sandauga. Kaip ir kitiems pragmatizmo filosofijos atstovams, Diujui tiesos, mokslinių teorijų ir dorovės kriterijus yra praktinė nauda.

Kiekvieno didžio mokslo
laimėjimo ištaka yra didi
vaizduotės įžūlybė.
Džonas Diujis.

Kritikuodamas „senąją“ pedagogiką (Komenskį, Herbartą), Diujis reikalauja mokyti ne istorinės žmonijos patirties, o dabarties civilizacijos dalykų, kurie leistų mokiniui pritaikyti prie esamų sąlygų ir situacijų, įgyti individualią patirtį, daryti karjerą savo gyvenime.

Dėl to mokiniui dera išmokti savarankiškai spręsti gyvenimo keliamas problemas, o tai reikalauja ne bet kokių, o mąstymo uždavinių sprendimo įgūdžių. Taip mokymas paverčiamas uždavinių sprendimu. Diujo nuomone, mokymui reikia taikyti problemų sprendimo metodą, kadangi vaikas pats turi išmokti spręsti problemas. Problemos yra gyvenimo pagrindas. Knygoje „*Mano pedagoginis credo*“ Diujis rašo: „*Jei pedagogo pastangos nėra susijusios su kokia nors savarankiška, paties vaiko iniciatyva atliekama veikla, ugdymas virsta išoriniu spaudimu. Tai iš tiesų gali duoti tam tikrų išorinių rezultatų, bet vargu ar jie tikrai vadinami ugdomaisiais.*“ Mokytojui irgi reikia paplušėti, nes, anot Diujo, mokymas turi būti integruotas, kompleksinis, o ne pavienių dalykų mokymas. Tai reikalauja iš mokytojo kūrybiškumo ir prisiderinimo prie bendro mokyklos mokymo plano, kuris ne visada gali sutapti su vaikams iškylančiomis problemomis.

Susipažinus su pagrindiniais postulatais, galima būtų teigti, kad pragmatizmas ir instrumentalizmas – filosofinės tradicijos, kurios akcentuoja tiek materialinę, tiek ir dvasinę žmogui naudą. Pagrindinė mintis yra ta, kad tik aiškiai matydamas savo svarstomo sprendimo naudingus jam padarinius, žmogus galės priimti teisingą sprendimą ir būti laimingas. Svarbu, kad jis aiškiai suvoktų visą sistemą ir visus padarinius. Šios filosofijos požiūriu, ugdymo paskirtis – išmokyti ugdyti spręsti realias gyvenimo problemas ir, sukaupus jų sprendimo patirtį, pasiekti maksimalią asmeninę gerovę nepažeidžiant tų normų, kurios galioja visuomenėje.

Greta pragmatistinės ir instrumentalistinės tradicijos atsirado ir kitų filosofinių atmainų. Viena ryškesnių yra *situatyvistinė pragmatistinė-socioistorinė perspektyva* dar kartais vadinama humanistine, kuri teigia, jog žinios egzistuoja žmonių aplinkoje. Visa veiklos analizė turi būti skirta sąveikos su kitais žmonėmis bei fizinėmis ir technologinėmis sistemomis procesams tirti. Šios perspektyvos pagrindimui ir plėtrai daug prisidėjo kitos mokslinės tradicijos, tokios kaip

etnopsichologija, tirianti kultūrinės praktikos bei socialinių sąveikų struktūras; *ekologinė psichologija*, studijuojanti elgseną, dėl kurios žmonės dalyvauja tam tikrose veiklose ir *situacijų teorija*, analizuojanti logika paremtą reikšmę ir žmonių veiklą. Šioje perspektyvoje grupė arba individas, turintis žinių, atitinka tą veiklos sistemą, kurioje atsispindi visuomenės gyvenimo bei materialijų ir technologinių aplinkos sistemų ypatumus. Humanistinės- situatyvystinės perspektyvos plėtrai ir teorinių postulatų „šiuolaikinimui“ prisidėjo ir *psichodinaminės, bruožų krypties ir egzistencinės krypties teorijos*, akcentuodamos žmogaus santykį su aplinkiniais bei savastimi, pažinimo procesus siedamos su asmenybės savimonės augimu.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Anzenbacher, A. (1992). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis. P. 173.
2. Barzdaitis J., Genzelis B., Kuzmickas B. (1974). *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Vilnius.
3. Džeimsas, W. (1995). *Pragmatizmas*. Vilnius: Pradai.
4. Furst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
5. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
6. Kuzmann, P. (2000). *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma littera.
7. Nekrašas, E. (1993) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
8. Raeper, W., Smith, L. (1995). *Po idėjų pasaulį*. Vilnius: Alma littera. 193 – 196, 236.

4.2. Etnopsichologija: L.Vygotskio asmenybės vystymosi teorija

Etnopsichologija [gr. *ethnos* – tauta + psichologija] – tai socialinės psichologijos kryptis, tirianti žmogaus psichines savybes, tautinį charakterį, tautinės savimonės atsiradimo ir funkcionavimo stereotipus, lyginimo metodu analizuojanti gyvenseną, kultūros skirtynes bei sąveiką. Kaip atskirą mokslo discipliną XIX a. antroje pusėje etnopsichologija kūrė M.Lacarus, H.Šteintalis, V.Vuntas ir kiti. Remiantis šios psichologijos principais, XX a. JAV buvo sukurta ir psichologinė mokykla, kuri savo objektu laikė pagrindinę asmenybę, kurios psichinės savybės susiformuoja kūdikystėje dėl tautai būdingų vaiko priežiūros papročių poveikio, nulemiančio tos tautos materialinės ir dvasinės kultūros modelį. Šis modelis nekinta, kol jo nepaveikia aukštesnio psichinio tipo – aukštesnės kultūros įtaka.

4.2.1. Asmenybės pažinimo raida ir ją sąlygojantys veiksniai

Apie žmogaus kaip asmenybės pažinimo raidos ypatumus, susijusius su jo socialine aplinka kalbėjo rusų psichologas Levas Vygotskis (Lev Vygotsky (1896 – 1934)). Jis pristatė savo taip vadinamos socio-istorinio asmenybės vystymosi teorijos pagrindus. Anot mokslininko, suaugusieji turi skatinti vaiko žingeidumą, kurdami turiningą aplinką ir specialiai jį lavindami, nes tik taip galima paspartinti vaiko pažintinę raidą. Taigi, vienas iš pačių svarbiausių vaiko kaip asmenybės vystymosi veiksnių yra socialinė aplinka, nes viską pradeda jis mokytis iš aplinkinių

žmonių, savo socialinio pasaulio – visų jo sąvokų, minčių, teiginių, mokėjimų ir nuostatų šaltinio. Būtent socialinis pasaulis ir tam tikra kultūra nulemia, į kokį stimulą vaikas reaguos.

Levas Vygotskis (1896 – 1934)

Visi asmenybės psichiniai procesai prasideda kaip socialiniai procesai tarp žmonių, dažniausiai tarp suaugusiųjų ir vaikų per pagrindinį sociolizacijos instrumentą – kalbą. Kūdikių Vygotskis vadina maksimaliai socialine būtybe: visas jo gyvenimas sutvarkytas taip, kad kiekvienoje situacijoje regimai arba neregimai dalyvauja kitas žmogus. Per bendrą veiklą suaugęs žmogus yra tarpininkas, vaikui bendraujant su daiktų pasauliu. Taip nuo mažumės vystosi vaiko socialinės reakcijos, stebėdamas suaugusiųjų veiksmus su daiktais, jis perima praktinės veiklos žmogiškąsias formas. Taigi, suaugusiųjų įtaka vaiko pažinimo plėtrai yra ypatingai svarbi, nes tarpusavio santykių kokybės priklauso ir vaiko psichika.

Be socialinės ir kultūrinės aplinkos reikšmingumo Vygotskio moksliniai tyrinėjimai akcentavo ir kitus nemažiau svarbius aspektus, tokius kaip *artimosios plėtros srities, pedagoginės pagalbos, tarpininkavimo, interiorizacijos*⁷ reikšmę, vaiko kaip asmenybės pažinimo plėtrai.

Kalbėdamas apie ugdymą, Vygotskis, priešingai nei Piaget teigia, kad vaiko ugdymas ir jo pažinimo raida nepriklauso vienas nuo kito, yra du atskiri tolygūs procesai, kur ugdymas, priklausomai nuo vaiko sukurtos socialinės aplinkos turtingumo, veiksmingumo, gali arba pralenkti, arba atsilikti nuo pažintinės raidos. Kaip teigia psichologas, norint pagreitinoti vaiko pažintinę raidą, suaugusieji privalo skatinti vaiko smalsumą. Geras mokymasis ir ugdymas visada būna efektyvūs tada, kai jie pralenkia brendimą. Suaugusieji, taip pat ir mokytojai privalo mokyti vaiką ne to, ką jis jau moka daryti savarankiškai, o to, ko jis dar nemoka, bet gali, bendradarbiaudamas su suaugusiu, padaryti mokomas ar vadovaujamas, nes tai, ką vaikas su pagalba išmoks daryti šiandien, rytoj jis tai sugebės atlikti savarankiškai. Anot Vygotskio, skirtumas tarp to, ką geba atlikti pats mokinys ir ką jis pajėgtų atlikti vadovaujamas mokytojo, sudaro vaiko *artimiausios plėtros sritį*. Bendradarbiaudamas su suaugusiu, vaikas pasiekia

⁷ Interiorizacija – tai visuomenės vaizdinių, išorinių veiksnių patvirtinimas vidiniais (psichiniais) atskiro žmogaus veiksmais, kurie padeda formuoti valingam žmogaus elgesiui arba tai gali būti suprantama, kaip išorinių veiklos struktūrų pavertimas vidinėmis žmogaus psichikos struktūromis, pvz., iš aplinkos priimami įsakymai, nurodymai, kurie virsta žmogaus vidinėmis elgesio normomis (pagal Vaitkevičiūtės *“Tarpautinių žodžių žodyną”* (2002: 449) ir Gage ir Berliner *“Pedagoginę psichologiją”* (1994: 104). Kaip teigia Vygotskis, iš kultūros, kurioje auga, vaikas perima taip pat ir kalbos modelį, gramatikos taisykles ir kitas simbolines žinias, kurias turi tos kultūros nariai.

aukštesnį pažintinės raidos lygį; vadinasi, kad vaikas tobulėtų, jį reikia nuolat orientuoti į vis sudėtingesnius dalykus. Vygotskio nuomone, suaugusieji, norėdami padėti vaikui pereiti nuo socialinio prie individualaus žinojimo, pirmiausia turi nustatyti, koks yra dabartinis subrendimo lygis, t. y., kokias problemas vaikas sugeba spręsti savarankiškai ir kokias vadovaujant bei padedant suaugusiajam. Kai vaikas dirba savarankiškai, matome dabartinį jo plėtros lygį dar kartais vadinamą *aktualų vaiko vystymosi lygmenį*, o kai su suaugusiuoju – vaiko pažinimo plėtros galimybes esant optimalioms aplinkybėms arba vadinamą *potencialų vaiko vystymosi lygmenį*. Kaip teigia psichologas, išmokimo rezultatai yra menki ar net neigiami, jei užduočių sunkumas viršija potencialųjį vaiko vystymosi lygmenį, t.y. jei vaikas nesugeba atlikti užduočių netgi padedamas suaugusiojo. Pažinimo raida sulėtėja, kai užduotys neviršija aktualiojo vaiko vystymosi lygmens, t.y. kai vaikas sugeba atlikti užduotis savarankiškai.

Savo knygoje „Mąstymas ir kalba“ ir kituose savo moksliniuose darbuose Vygotskis pabrėžė kalbos ir mąstymo sąveiką. Jo manymu, nuo simbolinio mąstymo pradžios pažintinė raida ir kalbos raida tarpusavyje susipina, ir, vienai gerėjant, gerėja ir kita. Išmokusio kalbėti vaiko mąstymas, atmintis ir kitos funkcijos persitvarko. Vaiko intelektas taip pat formuojasi sąveikaujant su aplinka, o vaiko praktiniam intelektui turi įtakos kalba. Nuo kalbos taip pat priklauso vaiko vaizduotė. Kai sulėtėjusi kalbos raida, sutrinka ir vaizduotė. Kalba išlaisvina vaiką nuo tiesioginių įspūdžių, padeda įsivaizduoti tą ar kitą daiktą, kurio jis nematė, ir galvoti apie jį.

Pati kalba, anot psichologo, vystosi panašiai kaip ir refleksinis elgesys. Jau kūdikio skleidžiami garsai atlieka dvi pagrindines funkcijas: išraiškos, kuri atskleidžia kūdikio emocijas, ir socialinio kontakto. Tai atskleidžia kūdikio poreikį bendradarbiauti su suaugusiuoju ir plėsti savo pažinimo galimybes. Tarpinė grandis tarp visiško nekalbėjimo ir gerai išmoktos kalbos yra vadinama *autonominė vaiko kalba*, kuri būdinga maždaug vienerių metų vaikui. Šios kalbos ypatybė pasireiškia tuo, kad vaiko vartojami žodžiai skiriasi nuo suaugusiųjų vartojamų žodžių garsine struktūra ir prasme, kuriuos gali suprasti tik pats vaikas ir jam artimiausi žmonės. (Nuo pradinės reikšmės, kurią jis išreiškė tariamais garsais, vaikas šiuos garsus vartoja ir pavadinti kitiems su tuo daiktu susijusiems objektams, pavyzdžiui, pamatęs šuniuką, vaikas jį pavadina „au“, mėgdžiodamas jo lojimą, o vėliau ima „au“ vadinti visus sutiktus keturkojus gyvūnus: katę, žiurkėną ar net karvę.) Dar vienas šios kalbos bruožas yra tai, kad santykiai tarp atskirų žodžių yra labai neįprasti, t.y. autonominė kalba yra gramatiškai netaisyklinga, nėra sintaksės ir vartojama daug jaustukų. Vėliau autonominė kalba išnyksta, vaikas pradeda kalbėti įprasta kalba, taip pereinamas nuo visiško nekalbėjimo prie kalbinio vystymosi periodo.

Kaip teigia Vygotskis vaiko pažintinei raidai svarbi vaiko vidinė kalba, kuri padeda formuoti mintis. Pradėjus vystytis vidinei kalbai, iš pradžių vaikas garsiai kalbasi su savimi. Po

kurio laiko jis jau kalba pašnibždomis, o dar vėliau – be garso krutindamas lūpas. Galiausiai nebesimato išorinių tokio kalbėjimo požymių, t.y. susiformuoja vidinė kalba. Nuo maždaug dvejų metų vaikas pradeda mąstyti simboliais. Kaip teigia psichologas, šiame laikotarpyje pažintinė raida ir kalbos vystymasis susijungia, t.y. ne vien tik veiksmais, bet jau ir kalba vaikas išmoksta veikti aplinkinius: kalba ir elgesys susipina.

Nuo kalbos taip pat priklauso ir vaiko vaizduotė. Sutrikus kalbos raidai, vaikui tampa sunkiau naudotis vaizduote. Normali kalbos raida prisideda prie vaizduotės lavinimo, nes padeda įsivaizduoti ir galvoti apie įvairius dalykus, kurių vaikas dar nėra matęs.

Kalbėdamas apie rašytinę kalbą, psichologas siūlo perkelti rašto mokymą į ikimokyklinį amžių. Vaikas turi ateiti į mokyklą jau mokėdamas skaityti ir rašyti, mokymasis skaityti ir rašyti turi natūraliai įeiti į vaikų žaidimus, kadangi rašto išmokimas ir taikymas taip pat turi didelę reikšmę vaiko raidai. Kaip vaikai patys išmoksta kalbėti, taip jie patys privalo išmokti skaityti ir rašyti. Šie dalykai turi būti reikalingi vaikui žaidimų procesuose.

Daug dėmesio Vygotskis skyrė vaikų *žaidimams*, kadangi tai lemia vaiko psichikos raidą, sukuria jo pažinimo raidos sąlygas, ir kartu yra glaudžiai susijęs su simboliniu mąstymu. Žaidžiančiam vaikui vieni daiktai gali reikšti kitus, t.y. žaislai gali tapti daiktų simboliais, o simbolinį žaidimą galima paaiškinti tuo, kad vaikui svarbus ne žaislo panašumas su daiktu, o galimybė su žaislu atlikti pavaizduojantį gestą, pvz. vaikas gali įsivaizduoti pagalį kaip lenktyninį žirgą, tik apžergęs jį gali įsivaizduoti, kad joja. Taip pat Vygotskis išskiria keturias pagrindines sąmonės funkcijas, kurios rutuliojasi vaikui žaidžiant – *mąstymą, vaizduotę, siekimą įgyvendinti savo sumanymus, gebėjimą apibendrinti*.

Pasak L. Vygotskio, žaidime glūdi visi įgūdžiai ir gebėjimai, reikalingi tolesniam vaiko gyvenimui. Pavyzdžiui, kadangi vaikai negali dar pilnavertiškai gyventi ir dirbti bendrai su suaugusiais, tai savo kaip „suaugusiųjų“ veiklą, socialinius santykius realizuoja žaidime. Taip atsiranda vaidybinis žaidimas, savotiška įsitraukimo į suaugusiųjų gyvenimą forma. Žaidime vaikui pirmą kartą atsiskleidžia objektyvūs žmonių santykiai, jis pradeda suprasti, kad kiekviena veikla reikalauja iš kiekvieno žmogaus vykdyti tam tikras pareigas ir teikia jam kai kurių teisių.

Pavyzdžiui, vaidindamas pirkėją, vaikas supranta, kad jis turi teisę įdėmiai apžiūrėti tai, ką nori pirkti, padaryti pastabas dėl aptarnavimo, bet privalo išeidamas iš parduotuvės sumokėti, už tai, ką išsirinko. Taigi bendroje veikloje vaikai mokosi derinti savo veiksmus, formuoja koletyvizmo savybes, didina savo sąmoningumą, ugdo savarankiškumą, mokėjimą sekti grupę, sugebėjimą užjausti ir kt.

Nors žaidimas vyksta įsivaizduojamoje erdvėje, vaikas yra tikrų tikriausias. Kaip teigė Vygotskis: „*žaidžiantis vaikas visuomet atrodo lyg būtų vyresnis nei kasdieninėje veikloje. Jis tarsi visa galva pranoksta save patį*“. Kaip tik tokia būseną leidžia suaugusiesiems geriau jį pažinti, tarsi pamatyti tikrąjį veidą, geriau suvokti lūkesčius ir troškimus, įvertinti gebėjimus ir įgūdžius. Galima sakyti, kad žaisdamas vaikas kuria save ir yra labiau toks, koks jis norėtų būti gyvenime.

Taigi žaidimas skatina naujus protinius sugebėjimus, sudaro sąlygas formuoti valingam elgesiui ir savimonei, padeda formuoti įgūdžius ir gebėjimus kurie bus reikalingi jo gyvenime. Žaidimas lavina vaiko vaizduotę, skatina kūrybinius sugebėjimus, verčia savarankiškai mąstyti, planuoti, priimti sprendimus. O svarbiausia per žaidimus vaikas kuria save.

4.2.2. Asmenybės amžiaus tarpinių krizės

Knygoje „*Vaiko asmenybės ir pasaulėžiūros raida/ Asmenybės psichologija*“ Vygotskis supažindina su vaiko asmenybės ir pasaulėžiūros raida⁸. Amžiaus tarpinių krizės, anot psichologo, yra ypatingi, neilgai trunkantys ontogenezės⁹ periodai, kuriems būdingi ryškūs psichologiniai pasikeitimai. Šios krizės, būtinos formuojantis normaliai asmenybei, gali susidaryti, pereinant žmogui iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą, ir yra susijusios su sisteminiiais kokybiniais socialinių santykių, veiklos ir sąmonės pasikeitimais. Pačiame amžiaus tarpinių krizių modelyje, Vygotskis išskiria keturias *svarbiausias amžiaus tarpinių krizes*:

1. Pirmųjų gyvenimo metų krizė
2. Trejų metų krizė
3. 6 – 7 metų krizė
4. Paauglystės krizė

Amžiaus tarpinių krizėms būdinga vaiko ir suaugusiojo santykių kaita, vaiko galimybių išaugimas, sąmonės struktūrų, socialinės situacijos bei veiklos kitimas. R. Žukauskienė, tyrinėdama Vygotskio idėjas apie amžiaus tarpinių krizes, teigia, jos „*vaiko perėjimas į naują*

⁸ *Asmenybę* psichologas supranta kaip neįgimtą kultūros raidos rezultatą, istorinę sąvoką, o *pasaulėžiūrą* – kaip elgesį, kuris pasireiškia sąveikaujant su pasauliu (Vygotskis, 1998:65).

⁹ *Ontogenezė*– individualus organizmo vystymasis: visuma pakitimų nuo individo gimimo iki mirties; pagrindinių žmogaus psichikos struktūrų susiklostymas vaikystėje (“*Tarptautinių žodžių žodynas*”, prieiga per <http://tarptautiniai.zodziai.lt/>).

amžiaus tarpsnį dažnai yra susijęs su ryškiais prieštaravimais tarp anksčiau susiklosčiusių tarpusavio santykių su aplinkiniais žmonėmis ir padidėjusių vaiko fizinių ir psichologinių galimybių.“ (Žukauskienė, 1998, 136).

Vygotskio nuomone, pirmasis krizes momentas yra susijęs su vaiko vaikščiojimo pradžia, kai dar sunku pasakyti, ar vaikas jau vaikšto, ar dar ne. Antrasis momentas yra susijęs su kalba, kai irgi sunku pasakyti, ar vaikas kalba, ar ne, ir tas latentinis periodas (autonominė vaiko kalba) trunka apie tris mėnesius. Būtent autonominės vaiko kalbos pradžia ir pabaiga atitinka antrojo kritinio periodo pradžią ir pabaigą. Trečiasis momentas susijęs su afektais¹⁰ ir valia.

Vygotskis skiria keturis trečiųjų gyvenimo metų krizės simptomus. Pirmasis ir vienas svarbiausių požymių, kuris dar kartais apibūdinamas kaip krizės pradžia, yra *negatyvizmas*. Tai toks elgesys, kai vaikas priešinasi paliepiamams, tėvų valiai ir viską daro priešingai negu liepiama. Jeigu vaikas nenori ko nors daryti, nes jam tai nemalonu (jis žaidžia o jam liepia eiti miegoti, nors jis visai nenori miego), yra *neklausymas*, bet ne negatyvizmas. *Negatyvizmas* – kai vaikas nenori daryti ko nors tik todėl, kad tai pasiūlė suaugęs žmogus, t. y. vaikas reaguoja ne į veiklos turinį, bet į suaugusiojo pasiūlymą. Jis gali atsisakyti daryti net tai, ko jam labai norisi. Paprastai, vaikas, išgyvenantis negatyvizmą, į bet kokį autoritetingu tonu pasakytą teiginį reaguoja priešingai. Pavyzdžiui, suaugęs sako: „Šis kibiras juoda“, „Ne, jis balta“. O kai po to sakoma: „taip jis balta“, vaikas vėl prieštarauja: „Ne, jis juoda“. Jei vaikas netinkamai auklėjamas, tokios reakcijos gali reikštis labai stipriai, net priepuoliais. Kartais vaikas, kuriam ko nors neleidžiama arba kurio nesuprantama, afekto apimtas, krenta ant grindų, ima rėkti, daužo kojomis į grindis. Draudimas sukelia regresiją, ir vaikas savo elgesiu tarsi grįžta į jaunesnį amžių. Krizei baigiantis tokie priepuoliai gali visai išnykti.

Antrasis trečiųjų metų krizės bruožas yra vaiko *užsispyrimas*. Užsispyrimas – kai vaikas nori gauti tik todėl, kad tai jis pareikalavo. Jis griežtai laikosi savo nuomonės ar sprendimo. Pavyzdžiui, vaikas kviečiamas eiti namo, atsisako tai daryti. Vėliau nors suaugusieji jį įtikina, kad jis tai turi daryti, jis vis vien neina namo, nes jau atsisakė.

Dar vienas ryškus šios krizės bruožas būtų *atžagarumas*, kuris nukreiptas prieš suaugusiojo pateikiamas vaikui elgesio normas, prieš tam tikrą gyvenimo būdą, susiformavusį iki trečiųjų gyvenimo metų. Iki to laiko vaikas buvo paklusnus ir viskuo patenkintas, tačiau pasireiškus krizei, jis ima priešintis tam, kaip suaugusieji su juo elgiasi, siekdamas išlaikyti savo savarankiškumą, tampa viskuo nepatenkintas, visą laiką priešinasi tam, kas su juo daroma.

Ketvirtasis krizės požymis – *savivaliavimas*. Tai vaiko noras būti nepriklausomu, atsisakyti suaugusiųjų pagalbos, viską daryti pačiam. Vaikas išmoksta skirti save nuo suaugusiojo, į save

¹⁰ Afektas – tai stiprus susijaudinimas, staigus jausmų (dažniausiai neigiamų) protrūkis, kurį sukelia staiga pakitusios gyvenimo aplinkybės. Šis momentas - tai vaiko nesivaldymo, protesto, pasipriešinimo tėvams pradžia. Toks elgesys rodo, kad vaiko veiksmai tapo valingi (pagal Vygotskis, 1998).

pradedą žiūrėti kaip į savarankišką „aš“. Nors suaugusiojo vaidmuo kaip ir anksčiau lieka svarbiausias, tačiau savo siaurame praktiniame gyvenime, turėdamas nedideles galimybes, vaikas siekia veikti be suaugusiojo pagalbos. Naujos tendencijos sustiprina vaiko aktyvumą, formuojasi nauji jo savitarpio santykiai su suaugusiais.

Krizės metu pasireiškia ir kiti, ne tokie svarbūs simptomai: *protestas, nuvertinimas ir despotizmas*. Visi minėtieji septyni krizės simptomai yra susiję su vaiko noru tapti nepriklausomu. Dėl pokyčių, vykstančių šios krizės laikotarpiu, pasikeičia vaiko savęs vertinimas ir santykiai su kitais žmonėmis. Kita vertus, suaugusiajam irgi darosi sunku bendrauti su vaiku. Kai vaikas nori savarankiškai tenkinti savo poreikius, o suaugęs stengiasi varžyti vaiko aktyvumą, tai normaliai besivystantis vaikas ima priešintis. O jeigu suaugusieji protingai skatina vaiko savarankiškumą, tai savitarpio santykių sunkumai greitai įveikiami. Taigi, trečiųjų metų krizė – trumpalaikis reiškinys, bet su juo susijusios naujos savybės, tokios kaip *savęs skyrimas nuo aplinkos, lyginimas su kitais žmonėmis*, tampa svarbiu asmenybės psichinio vystymosi etapu.

Vėliau iki mokyklinio amžiaus pradžioje tarp vaiko ir suaugusiojo susiklosto iš principo nauji savitarpio santykiai. Kai vaikas pradeda skirti save nuo suaugusiojo, save jis suvokia kaip atskirą savarankišką asmenybę, kuri gali ir be suaugusiojo užsiimti atskira veikla. Vaikas lyg atsitraukia nuo suaugusiojo, ima jį mėgdžioti, stengiasi viską daryti „kaip didelis“. Anot Vygotskio, šiame amžiuje susiformuoja naujas elgesio tipas, vadinamas *asmeniniu elgesiu*.

Paauglystės krizė apima trijų brendimo taškų – lytinio, viso organizmo ir socialinio – nesutapimą. Tai ir yra svarbiausias paauglystės amžiaus bruožas ir pagrindinis to amžiaus prieštaravimas. Besikeičiantis paauglio gyvenimo ir brendimo socialinės aplinkybės bei jo visuomeninė padėtis suaugusiųjų pasaulyje verčia paauglį maištauti, nebepripažinti savo priklausomybės. Tačiau jis dar nesijaučia esąs suaugęs, nors siekia ir reikalauja, kad aplinkiniai jį tokiu laikytų. Paauglio pretenzijos į naujas teises, visų pirma, pasireiškia santykiuose su visais suaugusiais, ne tik su artimiausiais. Jis pradeda priešintis reikalavimams, kuriuos anksčiau noriai vykdavo; jis išsėdžia ir protestuoja, kai ribojamas jo savarankiškumas, kai jį globoja, valdo, kontroliuoja, reikalauja paklusti, baudžia, kai nesiskaito su jo interesais, nuomone ir pan. sustiprėja paauglio vertės jausmas, jis pasijunta žmogumi, kurio negalima gniuždyti, žeminti, atimti teisės būti savarankiškam. Jeigu suaugusysis į paauglį žiūri kaip į vaiką, kyla konfliktai, kurie gali tęstis tol, kol suaugusysis pakeis požiūrį į paauglį.

Apibendrinant galima teigti, kad minėtosios amžiaus tarpinių krizės teigiamai veikia asmenybės brandą, nors bendrauti su vaiku tuo momentu yra gana sunku. Keičiantis sąmonei bei socialiniai aplinkai, vaikas išgyvena sudėtingus psichinius procesus, kurie verčia jį maištauti ir priešintis. Suaugusieji privalo protingai skatinti vaiko augantį aktyvumą, formuoti draugiškus

santykius. Vaiko drausminimas ir užgniaužiamas jo savarankiškumas bei aktyvumas tik žaloja besiformuojančią vaiko asmenybę.

Taigi, anot Vygotskio, vaiko pažinimo raidai daugiausia įtakos turi socialinė aplinka ir kultūrinė terpė. Tai yra pagrindiniai šaltiniai, iš kurių vaikas perima kalbos modelį, žinias, santykius ir t.t. Besikeičianti socialinė aplinka, kintant vaiko ir suaugusiųjų santykiams, visada pertvarko vaiko sąmonės struktūras. Ugdymo ir mokymo procesai turi būti orientuoti į vis sudėtingesnius, kadangi su suaugusiojo pagalba įveikiami dalykai skatina vaiko pažinimo vystymąsi. Vaiko psichikos formavimuisi ir jo vaizduotės vystymuisi svarbų vaidmenį atlieka kalba. Kalbos ir mąstymo sąveika svarbi vaiko kalbos vystymuisi, nes mąstyti be kalbos neįmanoma. Vidinė kalba formuojasi iš išorinės, t.y. kitų žmonių kalbos. Svarbūs tampa ir žaidimai, nes daro įtaką mąstymo raidai ir padeda formuoti valingam įsisąmonintam elgesiui bei savimonei.

Vygotskio darbai padarė didelę įtaką XX amžiaus mokslininkams, tyrinėjusiems suvokimą, atmintį, asmenybės, valios ir noro, žaidimo psichologinius procesus, pripažįstamas ryškus jo mokslinių pastebėjimų indelis veiklos teorijoje, kognityvinio mokymosi ir kitose psichologinėse ir pedagoginėse teorijose.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
2. Brėdikytė M. (2007). *Žaidimo vaidmuo vaiko gyvenime*. <http://gimtasiszodis.w3.lt>
3. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi Raštai. 97- 99.
4. Выгодский, Л.С. (1982). *Развитие личности и мировоззрения ребенка // Психология личности*. Москва: Универстета.
5. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera. P. 103 – 110.
6. Grigaitė B., Leonaitė G. (2006). *Rašytinės kalbos, mąstymo, brandumo mokyklai ikimokykliniame amžiuje sąsajos*. <http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2007/85/bl161.pdf>
7. Vaitkevičiūtė, V. (2002). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
8. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

4.3. Ekopsichologijos aspektai

Ekopsichologija, dar kitaip vadinama aplinkos psichologija, yra psichologijos sritis susijusi su ekologija ir tyrinėjanti žmonių grupės harmonijos problemas, priešingų procesų, vykstančių jose, pusiausvyros klausimus, įvairius dėsnius, lemiančius šios pusiausvyros susidarymą ir stabilumą. Jai svarbus ir klausimas, kaip žmogaus gerovė priklauso nuo jį supančios tiek gamtinės, tiek ir socialinės aplinkos. Pedagogikoje šie psichologiniai aspektai yra svarbūs, kadangi padeda tirti mokinių mokymosi faktorius, apimančius mokyklos, šeimos, religinės

bendruomenės ar kitos socialinės grupės sudaromas sąlygas mokymuisi. Ekopsichologija, akcentuodama žmogų, jo santykį su aplinka ir savimi, analizuojanti žmogaus kaip asmenybės harmonijos problemas ir vidinius konfliktus, teorinius apsekus pristato, pasitelkdama ir įvairias *psichodinamines* arba dar kitaip vadinamas *psichoanalitines asmenybės teorijas*, kur pabrėžiami pažinimo aspektai per įvairius asmenybės vidinius psichinius veiksnius ir vidinių jėgų sąveiką. Kadangi aplinkos poveikis yra svarbus asmenybės pažinimo raidai, tai ekopsichologija taip pat siejasi ir su socialinio išmokymo teorijomis. Tai socialinės ir kognityvinės krypties teorijos, kurios, sujungdamos tiek biheivistinius, tiek ir kognityvinius pažinimo aspektus, atsižvelgia ne tik į išorinius procesus, faktorius ar matomą elgesį, bet kreipia didelį dėmesį į vidinius procesus. Ypatingai svarbūs tampa bausmė/ paskatinimas, kur biheivistams tai pati svarbiausia atsakomoji reakcija, pasiekianti žmones iš aplinkos, o kognityvistams – tai vidinė asmens savivertė, savikontrolė arba savęs bausmė/ paskatinimas. Socialinės išmokymo teorijos sujungia šiuos du požiūrius, pabrėžia psichikos procesų svarbą (t.y. ką jaučia ir mato žmonės apie juos supančių aplinkybių poveikį jų elgesiui) ir sąveiką su aplinka (t.y. kaip žmonės supanti aplinka juos kontroliuoja ir kaip jie patys su ja sąveikauja, kaip suvokia išorinius įvykius, kaip į juos reaguoja ir pan.). Svarbiausia čia – aplinka, kuri formuoja žmogaus savivoką ir vienaip ar kitaip veikia žmogaus elgesį. Šios ekopsichologinės krypties pagrindiniai aspektai plačiau pristatomi ir analizuojami įvairiose psichologinės ir pedagoginės teorijose, tokiose kaip socialinio išmokymo stebint (A. Banduros teorija), psicho-socialinio asmenybės vystymosi teorijose (E. Eriksono išvalgos), socialine kultūrine asmenybės teorija (K.Horni teorija), kurių pagrindiniai principai svarbūs asmenybės pažintinės raidos supratimui.

4.3.1. Psichoanalitinis žvilgsnis į asmenybę

Psichonalitinę dar kartais vadinamą psichodinaminę teoriją sukūrė ir pagrindė austrų neuropatologas, psichiatras ir psichologas Zigmundas Froidas (Sigmund Freud (1865-1939)). Kaip manė pats autorius, tai – mokslas apie sąmonės procesus, turinčius didelę įtaką žmogaus elgesiui. Tad, šia teorija buvo siekiama suprasti ir paaiškinti asmenybės elgesio motyvus, jausmus, sapnus ir mintis.

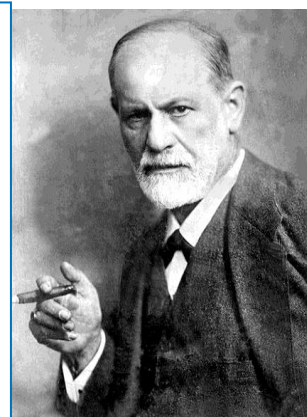
Žmogui jo artimas yra ne tik galimas pagalbininkas ar seksualinis objektas, bet kartu ir pagunda išlieti ant jo savo agresiją, <...> be jo sutikimo naudotis juo seksualiai, <...> jį pažeminti, suteikti jam skausmo, jį kankinti ir žudyti.

Skirtumas tarp profesijos ir karjeros - tai skirtumas tarp keturiasdešimties ir šešiasdešimties valandų darbo per savaitę.

Aš dar nesugebėjau atsakyti tik į vieną klausimą, kuris dar niekada ir nebuvo atsakytas: ko nori moteris?

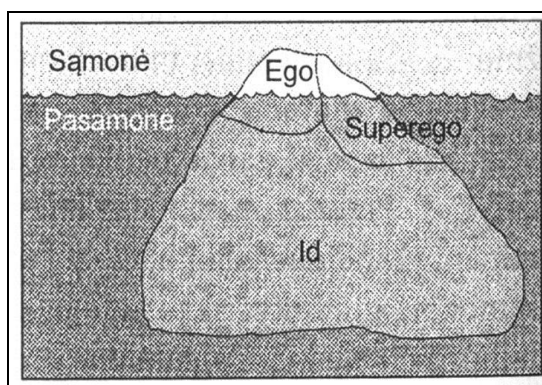
Baimė - žiaurumo motina.

Zigmundas Froidas

Pagal Froido sampratą **žmogaus psichika** skirstoma į sąmonę ir pasąmonę, kur sąmonė, – tai žmogaus dvasinio gyvenimo paviršius, atskleidžiantis tik visai nedidelę dalį psichikos. Ji, būdama arčiausiai išorinio pasaulio, kontroliuoja žmogaus elgesį, tačiau ją pačią veikia kiti gilesni psichikos (pasąmonės) elementai, kurie lemia sąmonės aiškumo būsenas nuo komos iki susikaupimo. Pasąmonė yra tarsi visos sistemos pagrindas, iš kurios išsirutulioja kitos sistemos. Tai – primityvių instinktų, jausmų ir atsiminimų talpykla, kurioje iškreiptas ir laikas, ir erdvė, nėra jokios logikos. Pasąmonė apima *latentinius* ir *pasąmoningus reiškinius*. Latentiniai reiškiniai yra tie, kurie yra potencialiai sąmoningi ir dėl to vadinami ikisąmoningais. Jie glūdi arčiau sąmonės ir gali bet kada joje pasirodyti. Pasąmoningi reiškiniai yra besikeičiantys psichikos reiškiniai, kurie nors ir veikia mūsų sąmonę, dėl savo dinamiškumo gali būti visiškai išstumti iš sąmonės. Anot Froido, ne visi pasąmonėje esantys reiškiniai gali būti išstumti, bet būtent išstumtieji psichiniai reiškiniai dažniausiai sukelia žmogaus sveikatos problemų, yra tokių sutrikimų kaip fobijos, nerimas ar isterija priežastys. Dėl žmogaus priešinimosi įsisąmoninti tam tikrus traumuojančius prisiminimus jie iš pasąmonės per sapnus išsiveržia į sąmonę ir veikia žmogaus psichiką. (Sapnuodamas žmogus gauna pranešimus iš pasąmonės, tačiau pats jų nemoka paaiškinti. Šie slapti psichikos procesai turi paslėptą turinį, tarp kurių glūdi tam tikros viską paaiškinančios asociacijos.)

Be sąmonės ir pasąmonės Froidas skiria vieną psichikos dalį – ikisąmonę (arba dar kartais vadinamą priešsąmonę), kuri yra daugiau kaip žmogaus instinktų bei įvairių išorės aplinkos dirgiklių, jų tarpusavio sąveikos kompleksas. Pasąmonėje kylantys reiškiniai tikrinami ikisąmonėje ir tik tuomet jie pereina į sąmonę. Visą žmogaus psichikos struktūrą Froidas lygino su ledkalniu, kurios tik maža dalis yra iškilusi virš vandens, t.y. suvokiama. Čia sąmonė yra tarsi matoma ledkalnio viršūnė – tai sąmoningas mūsų žinojimas apie save, pojūčiai, išgyvenimai, kuriuos suvokiame tam tikru momentu. Daug didesnę dalį mūsų psichikos sudaro pasąmonė, kaip

neįsisąmonintų dalykų (instinktai, norai, jausmai, mintys, siekiai ir prisiminimai) „talpykla“. Ikisąmonės dalis susijusi su tuo, ką žmogus yra matęs, išgyvenęs, o pagalvojęs gali prisiminti. Ši sritis apima patirtį, kuri tam tikru momentu nesuvokiama, bet gali lengvai grįžti į sąmonę spontaniškai ar valingai (pavyzdžiui, pažįstamo, sutikto gatvėje, vardas).

Psichikos sandara pagal Z. Froidą (Myers, 2000: 470).

Sąmonės, ikisąmonės ir pasąmonės santykis psichoanalitinėje teorijoje leidžia paaiškinti žmogaus raidos ypatumus ir daryti išvadas apie jo elgesio modelius, jų pagrindumą, tačiau

asmenybės raida, su ja susiję esminiai aspektai plačiau buvo pateikti psichoanalitikų, to paties Zigmundo Froido, Karlo Jungo ir Adlerio psichoanalitinėse asmenybės vystymosi teorijose.

4.3.2. Z.Froido teorija apie asmenybės vystymąsi

Dirbdamas su įvairaus amžiaus pacientais (ypač su paaugliais ir suaugusiais) ir stebėdamas dėl tam tikrų aplinkybių atsirandančius jų elgesio pokyčius bei padarinius, 1923 m. knygoje „*Ego ir Id*“ Froidas pristatė struktūrinį asmenybės modelį. Kaip teigia psichoanalitikas, žmogaus asmenybę sudaro trys lygmenys – struktūros: ***Id***, ***Ego*** ir ***Superego***.

Id maždaug atitinka sąmonę ir apima įgimus bei paveldėtus psichikos bruožus, biologinius, išgyvenimo, seksualinius instinktus. *Id* veikia pagal malonumo principą ir reikalauja, kad poreikiai būtų patenkinti tučtuojau ir visiškai, nesvarbu, kokios bus patenkinimo pasekmės bei aplinkybės. *Id* taip pat nesvarbu, ar instinkto tikslą įmanoma pasiekti, ar jis moraliai priimtinas, ar jį valdo tik noras ir niekas daugiau. *Id* svarbu tik patenkinti iškilusius poreikius ir patirti pasitenkinimą. Vadinasi, *Id* yra priešingas realybės principui, verčiančiam žmogų pažaboti savo troškimus dėl realios situacijos ar kultūringo elgesio. Šis komponentas atsiranda kartu su kūdikio gimimu ir vėliau smarkiai veikia kitus du komponentus. Pavyzdžiui, nekantraus ir alkano kūdikio *Id*, kai norėdamas valgyti, kūdikis rėkia viduryje nakties pakeldamas tėvus ir reikalauja maisto. Taigi suvokimas nepriklauso *Id* sferai, nes malonumas daugiausia vadovaujasi instinktu. Šią žmogaus psichikos dalį Froidas laiko pagrinde tolesniam psichikos vystymuisi, kadangi ji visą gyvenimą kreipia žmogaus elgesį į gerą arba blogą pusę ir, skirtingai nei kitos dalys, turi didžiules psichinės energijos atsargas, kurios dažnai išnaudojamos kitiems dviem dvasiniams komponentams.

Su realybės suvokimu pradeda formuotis *Ego* - kaip yra tarpinė grandis tarp *Id* ir *Superego*. Susidūrus su išorine aplinka ir realiu pasauliu, reikia mokėti valdyti iškilusius instinktų poreikius, gebėti prisitaikyti prie išorės aplinkos sąlygų. Augdamas vaikas pamažu sužino, kad egzistuoja ir kitų žmonių poreikiai, kurie ne visada gali būti suderinami su jo paties poreikiais. Vaikas bando įsisavinti tos pačios lyties tėvų elgesį ir moralines vertybes ir taip pradėdama kurti asmenybės dvasinių procesų struktūrą. Anot Froido, *Ego* yra ta dvasinė instancija, kontroliuojanti visus dalinius procesus, kuri net ir naktį miegodama gali cenzūruoti sapnus ir nuo kurios priklauso išstūmimas, savo ruožtu pašalinantis tam tikras dvasines paskatas ne tik iš sąmonės, bet ir iš kitų poveikio bei veiklos sferų. Išstumti vaizdiniai sąmoningais gali tapti tik tuomet, vėlgi tik kai *Ego* į juos atkreipia dėmesį. Tai labai svarbus asmenybės komponentas, nes susijęs su pasaulio suvokimu, protu ir išmintimi. Kaip teigia Froidas, *Ego – tarsi langas į žmogaus dvasios gelmes, kuris pats savaime nėra svarbiausias objektas veikime.*

Vėliausiai pradedantis formuotis struktūrinis asmenybės komponentas yra *Superego*. Tai lyg nuolatinė, nepailstanti sąmonė, kuri nesvyruodama skiria gera nuo bloga. Ji - tarsi Ego teisėjas, autoritetas ir vertintojas, pabrėžiantis moralę ir idealus. *Superego* susideda iš sąžinės, kurią daugiausiai sudaro tėvų draudimai, visuomenė vertybių ir moralės normų ir iš Ego idealo, atspindinčio elgesio standartus, kurių vaikas siekia. *Superego* vertina ne tik elgesį, bet ir Ego mintis, nes galvojimas yra taip pat blogai kaip ir darymas. Šis komponentas siekia tobulumo ir leidžia patirti teigiamus pasididžiavimo arba neigiamus kaltės jausmus, perimti tėvų ir visuomenės idealus. *Superego* dažniausiai yra tikra priešprieša nevaldomiems *Id* norams.

Taigi, *Id*, Ego ir *Superego* sudaro vieningą asmenybės visumą, kurioje dvasinis pasaulis persipina su biologine žmogaus raida. Visgi, kaip pastebi Froidas, kad visų trijų asmenybės komponentų struktūrinė energija nėra atskirta ir gali pereiti nuo vieno komponento į kitą, nors tarp jų ir nuolat kyla konfliktai, keliantys žmogaus viduje dvasinę sumaištį. Dažniausiai žmogaus viduje susikerta malonumo siekiantis *Id* su realybę ribojančiais reikalavimais iš Ego pusės. Instinktai siekia patenkinimo, o sąmonė, suvokdama realybę ir aplinką, tam priešinasi. Kilus tokiam konfliktui, žmogus jaučia įtampą ir nerimą bei įsisjungia įvairūs gynybos mechanizmai, padedantys atkurti pusiausvyrą tarp Ego – *Superego* – *Id*. Gynybos mechanizmai gali būti įvairūs. Tai ir *išstūmimas* (kai iš sąmonės išstumiami nemalonūs prisiminimai, impulsai, keliantys nemalonius pojūčius), *sublimacija* (tai trokštamo, bet nepasiekiamo ar draudžiamo potraukio pakeitimas pasiekiamu, socialiai priimtiniu), *regresija* (kai susikuriama tokia situacija, kai žmogus pradeda elgtis kaip jaunesnis asmuo ar net vaikas), *represija* (kai, tas, kas nemalonu tiesiog išstumiamas į pasąmonę ar pamirštamą), *racionalizacija* (kai žmogus tarsi save apgaudinėdamas nesąmoningai bando įvykius, dėl kurių jaučia kaltę, aiškinti savaip ir pseudoprotingai, nes tai padeda nuslėpti savigarbai kenkiančius savo norus ir poelgius), *projekcija* (kai nemalonius savo bruožus žmogus perkelia kitiems asmenims) *introjekcija* (kai kitų žmonių vertybės priskiriamos sau) ir kt.

Taigi, Zigmundo Froido sukurtas asmenybės struktūrinis modelis, kur *Id*, Ego ir *Superego* sudaro vieningą asmenybės visumą ir kurioje dvasinis pasaulis siejamas su biologine žmogaus raida, atskleidžia ne tik asmenybės sandarą, funkcijas bet ir tam tikrus asmenybės raidos aspektus.

Stebėdamas žmogaus dėsningus fiziologinius ir psichinius pokyčius, Froidas pristatė ir asmenybės psichoanalitinės raidos modelį, kuriame skiria penkias asmenybės vystymosi stadijas. Jis taip pat pastebėjo, kad bręsdami vaikai pereina keletą psichoanalitinių stadijų, per kurias *Id* malonumo siekianti energija nukreipiama į skirtingas malonumui jautrias kūno sritis, vadinamas *erogeninėmis zonomis*. Taigi, kiekvienas asmenybės vystymosi etapas Froido teorijoje siejamas su tam tikra vaiko kūno vieta.

Stadija	Požymiai
Oralinė (0 – 18 mėn)	Burna yra malonių kūdikio kūno pojūčių šaltinis. Maitinimas yra labiausiai vaiką stimuliuojanti veikla. Čiulpimas, kramtymas, kandžiojimas teikia didžiausią malonumą.
Analinė (18 - 36 mėn)	Išangė (analinė anga) yra malonių kūno pojūčių šaltinis, ir mokymas naudotis tualetu yra svarbiausia veikla.
Falinė (3 – 6 metai)	Malonumo sritis – lytiniai organai; Berniukai svarbiausia kūno dalis yra varpa, jie didžiuojasi ja, o mergaitės jos pavydi. Vaikas jaučia kaltę dėl seksualinių fantazijų, bando įveikti kraujomaišiškus lytinius potraukius (Edipo kompleksas)
Latentinė (nuo 6 metų iki lytinio brendimo (maždaug 11 metai))	Tai ne stadija, o tik įžanga, kada seksualiniai poreikiai gana ramūs, ir vaikas gali nukreipti psichinę energiją mokymuisi Išstumiami lytiniai potraukiai.
Genitalinė (nuo lytinio brendimo)	Malonių pojūčių šaltinis yra lytiniai organai, kadangi jaunas žmogus siekia seksualinės stimuliacijos ir lytinio pasitenkinimo; lytinių interesų brendimas. Freudas manė, kad ši stadija trunka visą likusį žmogaus gyvenimą. Dar tik akcentuoja, kad suaugusio žmogaus laimę lemia darbas ir meilė.

Froidas teigė, kad asmenybė formuojasi pirmaisiais ketveriais gyvenimo metais, o per pirmuosius penkerius metus išgyventi raidos etapai yra labai svarbūs tolesniam asmenybės vystymuisi.

Kaip matyti iš lentelės, pirmoje – oralinėje – stadijoje visi vaiko troškimai ir malonumai siejami su burna, kadangi, Froido teigimu, šiuo metu libidinė energija (lytinė, seksualinė ir malonumų energija) nukreipiama į oralinę erogeninę zoną, kuri ir yra pasitenkinimo šaltinis. Per burną ne tik patenkinami malonumai, bet ir išlaikomas emocinis ryšys su motina. Tačiau oralinius malonumus kartas nuo karto gali pakeisti nusivylimas ir nerimas, kai pradingsta galimybė tuoj pat patenkinti savo poreikį. Pavyzdžiui, negavęs čiulptuko vaikas pradeda čiulpti savo nykštį, antklodę, minkštą žaislą, bet visiškai nepasitenkina. Šiuo gyvenimo tarpsniu padėti elgesio pagrindai (kai vaiko maitinimo būdas keičiamas: nuo žindymo ir buteliuko su čiulptuku pereinama prie puodelio) vėliau turi didelės įtakos formuojantis vaiko asmenybei ir jeigu jis turėjo blogos patirties, ji gali ilgam pasilikti jo sąmonėje ir iškelti tam tikrus elgesio sutrikimus.

Antroje – analinėje – stadijoje didžiausias pasitenkinimas patiriamas tuštinantis ir stimuliuojant analinę zoną. Tačiau, kaip ir oralinės stadijos metu, vaikas gali išgyventi nerimą bei nusivylimą dėl nepatenkintų ar apribotų poreikių, kai tėvai vaiką pratina prie švaros, mokina tuštintis ant puoduko, kai formuojamas socialinė tvarkos ir pasibjaurėjimo suvokimas. Froidas

pažymi, kad konfliktas nebūtų pernelyg aštrus ir nedarytų neigiamos įtakos tolesniam asmenybės vystymuisi, svarbu atkreipti dėmesį į tai, ar ne per anksti vaikas pratinamas sėsti ant puoduko ir laikytis kitų švaros reikalavimų, taip pat reikia atsisakyti per daug didelio griežtumo. Nuo to priklausys vaiko ir tėvų emocinis santykis, jo gebėjimas paklusti.

Falinėje stadijoje atsiranda domėjimasis fiziniais lyčių skirtumais, o tiesioginiu malonumo šaltiniu tampa lytiniai organai. Kaip pastebi Froidas, šiuo metu, išgyvendami taip vadinamą *Edipo kompleksą*, vaikai jaučia stiprų potraukį priešingos lyties tėvui ir norą konkuruoti su tos pačios lyties tėvu. Kartu jie patiria ir didžiulį nerimą, bijodami, jog tos pačios lyties tėvas gali pastebėti užslėptus seksualinį potraukį ir troškimus ir jį nubausti. Froidas teigė, kad berniukas šioje stadijoje išgyvena didesnę konfliktą nei mergaitė, nes trokšta savo motinos, nenori dalytis jos su tėvu ir dėl tokių troškimų iškyla nesąmoninga kastracijos baimė. Norėdamas įveikti šią nerimą keliančią situaciją, slopina ir libidinius jausmus savo motinai, ir priešišumą tėvui, priima tėvo draudimą kaip savo paties reikalavimą. Toks savo norų, reikalavimų ir prisiderinimo prie sąžinės ir visuomenės normų padeda formuotis vaiko Superego.

Kai Edipo komplekso požymiai išnyksta ar sumažėja, prasideda latentinis laikotarpis. Šioje stadijoje seksualiniai vaiko poreikiai yra užslopinti, todėl lipidinę energiją vaikas gali nukreipti mokymuisi, žaidimams, socialinių ir pažinimo įgūdžių įgijimui. Kadangi vaikas bendrauja ne tik su savo šeimos nariais, bet ir su draugais, mokytojais ir kitais juos supančiai žmonėmis, jo pasaulis išsiplečia, jis bando integruotis į visuomenę, atsiranda daugiau galimybių įgyti kitų autoritetų, pats bando atrasti naujų veiklos būdų. Jaučiamas malonumas, užsiimant nauja veikla, išbandant ir realizuojant save įvairiose srityse bei laisvai reiškiant kūrybiškumą.

Po ramaus latentinio periodo su lytiniu brendimu prasideda genitalinė stadija. Tiesioginiu malonumų šaltiniu tampa lytinių organų formavimasis. Jeigu Edipo konfliktai anksčiau nebuvo išspręsti, šiame laikotarpyje jie gali vėl atsinaujinti. Paaugliai mėgina nutraukti emocinius ryšius su tėvais, pradeda neigti šeimos nuomonę, skonį, tradicijas, bando atsiskirti nuo šeimos aplinkos, išvengti jos įtakos ir taip įtvirtinti savo savarankiškumą. Jei jam pavyksta įtvirtinti savo nepriklausomumą, savo seksualinius interesus jis nukreipia į aplinką už šeimos ribų. Tada jis gali normaliai bendrauti su šeima, nemaištauti ir atrasti ramybę tarpusavio santykiuose. Šioje stadijoje pradedama ieškoti partnerio, kuris atitiktų ankstesniais metais įsisąmonintas nuostatas ir socialinius modelius, įgyjamas stiprus Ego, padedantis spręsti suaugusiems žmonėms būdingas problemas. Froido nuomone, *paauglystė yra svarbus laikotarpis, kai individas sujungia savo asmenybės kontūrus ir taip pasiruošia brandžiam egzistavimui.*

Froidas teigė, kad pasitaiko, jog vaikas, kuris patiria kokioje nors stadijoje per daug ar per mažai malonumo, priešinasi perėjimui į kitą stadiją. Toks reiškinys vadinamas *fiksacija*. Dėl fiksacijos žmogus gali įgyti iškreiptą santykį su tam tikrais žmonėmis ar daiktais, tapti dvasiškai

nepastoviu ar silpnu, jis gali susirgti alkoholizmu, depresija ar įgyti tokius charakterio ypatumus kaip šykštumas, pasipūtimas ir pedantiškumas. Tai įrodo, kad visos psichinės raidos stadijos yra reikšmingos žmogaus vystymuisi ir yra neatsiejamos viena nuo kitos, kadangi kiekvienoje jų kaupiama dvasinė patirtis, išliekanti visam gyvenimui.

Taigi, Froido pristatyta asmenybės vystymosi teorija remiasi sąsąmonėje vykstančių procesų įtaka. Kai kurie aspektai gali būti pritaikomi ir ugdymo procese, ypač analizuojant atskirų amžiaus tarpsnių vaikų elgesį, jo atsiradimo priežastis, valdymo mechanizmus ir galimus padarinius.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Antinienė, D., Ausmanienė, N., Jakštys ir kt. (2000). *Psichologija studentui*. Kaunas: KTU „Technologija“.
2. Appignanesi, R., Zarate, O. (2005). *Susipažinkite: Freudas*. Vilnius: Vaga.
3. Benesh, H. (2001). *Psichologijos atlasas I*. Vilnius: Alma littera.
4. Benesh, H. (2001). *Psichologijos atlasas II*. Vilnius: Alma littera.
5. Filloux, J. C. (2005). *Psichologija. Kas tai?* Vilnius: Alma littera.
6. Freud, S. (2004). *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Vilnius: Vaga.
7. Froidas, Z. (1992). *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija*. Vilnius: Mokslas.
8. Fürst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
9. Jekentaitė, L. (1992). *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*. Vilnius: Mintis.
10. Jusienė, R., Laurinavičius, A. (2007). *Psichologija*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto leidybos centras.
11. Krikščiūnas, A. (1991). *Psichikos ligos ir mes*. Vilnius: Mokslas. P. 24 – 33.
12. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
13. *Psichologai apie žmogaus raidą*. (1992). sud. Garbačiauskienė M., K. Kaunas: Šviesa.
14. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.
15. Zambacevičienė, E.P., Dapkevičienė, V. (2007). *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: ŠU leidykla. P. 53: 57.

4.3.3. K.Jungo požiūris į asmenybę

Psichoanalitinės teorijos principus toliau plėtojo ir moksliskai pagrindė Froido mokinys, Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung (1875-1961)). Jis kaip ir Froidas akcentavo sąsąmonės reikšmę asmenybės vystymuisi, tačiau nepritarė asmenybės raidos varikliu ir pagrindine jėga laikyti libido seksualinius instinktus. Jis teigė, kad žmogaus elgesį ir jo kaip asmenybės augimą lemia ne tik jo paties individuali ar tautos istorija, bet ir jo tikslai, t.y. elgesiui ir asmeniui reikšminga yra tiek praeitis, tiek ir ateitis. Atmesdamas kai kuriuos Froido teorijos aspektus, ir įvesdamas kolektyvinės sąsąmonės ir archetipo sąvokas, Jungas papildė savo mokytojo teoriją, pristatydamas savo požiūrį į asmenybės vystymosi ypatumus.

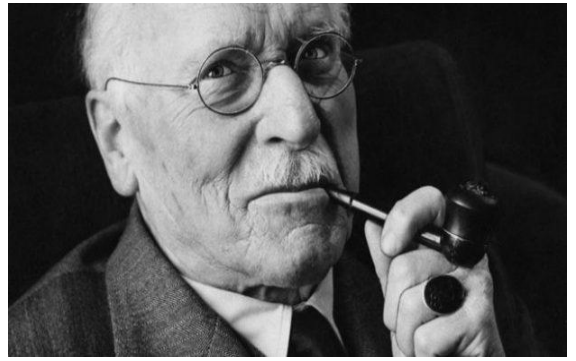
*Vizija tampa tikra tik tada, kai pažvelgi į savo širdį.
Kas žiūri į išorę, tas tik svajoja, o kas pažvelgia
vidun, prabunda.*

*Netgi aukšto intelekto žmogus gali pasukti klaidingu
keliu, jei trūksta intuicijos ar jautrumo.*

*Ir kai tu tikrai ko nors trokšti, visas pasaulis slapta
padeda tau įgyvendinti šį troškimą.*

Mūsų darbai kalba už mus.

K.G.Jungas

Asmenybės pagrindas ir konfliktų šaltinis, Jungo manymu, yra ne lytinis potraukis, bet psichinė energija, t.y. bet koks žmogaus poreikis nebūtinai turi būti susijęs su kūnu. Tik aplinkoje išaiškėja viskas, ką individas atsineša, ateidamas į šį pasaulį. Todėl Jungas galvojo, kad egzistuoja tam tikra paveldima psichikos struktūra, kuri vystėsi šimtus tūkstančių metų, kuri verčia žmogų išgyventi ir įgyvendinti savo gyvenimo patirtį tik tam tikru būdu.

Visa asmenybė, arba kaip Jungas vadino – *psyche*, sudaryta iš atskirų, ganėtinai skirtingų ir viena kitą veikiančių struktūrų ir sistemų: *ego*, *asmeninės sąmonės* ir *kolektyvinės sąmonės*. **Sąmonė** tai ta psichikos dalis, kuri yra žmogui žinoma: dabartiniai jausmai, dabar įvykę išgyvenimai, iškilusios mintys ir pan. Jungui svarbu buvo nustatyti, kaip veikia sąmonė ir kodėl skirtingų žmonių ji veikia skirtingai. Todėl jis suformulavo psichologinių tipų teoriją, pagal kurią sąmonės turinys priklauso nuo:

- Asmenybės funkcijų, kurias galima suskirstyti į racionalias (mąstymas, jausmai) ir į iracionalias (pojūtis, intuicija).
- Asmenybės orientacijos krypties – ekstraversijos arba introversijos.

Sąmonės centras yra **ego**, atsakingas už asmenybės vientisumą ir valią. „*Ego yra tarsi sąmonės vartų laikytojas, atrenkantis ir sprendžiantis, kuri informacija gali patekti į sąmonės lauką ir kuri ne.*“ Ego žmogui suteikia stabilumo jausmą ir yra atsakinga už psichikos funkcijas. Būtent per ego žmogus suvokia save ir pasaulį.

Kalbėdamas apie sąmonę, Jungas teigia, kad **pasąmonė** sudaryta iš viso to, kas žmogui nežinoma, kas žinoma, bet apie ką šiuo metu jis negalvoja, kas buvo pamiršta. „*Ką žinojome, bet pamiršome, nuslopiname. Ką pajuto mūsų jutimo organai, bet ko neužregistravo sąmonė, visa tai, ką darome nesuvokdami, kad darome, o taip pat visa tai, kas dar niekada Žemės istorijoje nebuvo sąmonė.*“ Tai yra *asmeninė sąmonė*. Asmeninėje sąmonėje glūdi kompleksai, t.y. emocinio krūvio turinčios mintys, jausmai ar net prisiminimai. Kadangi žmogaus turi tik jam būdingų kompleksų, nuo jų priklauso ir atskiro žmogaus individualus pasaulio suvokimas. Pavyzdžiui, jei žmogus turi jėgos kompleksą, visą laiką jis stengsis lyderiauti, nepasyti kitų nuomonės, laikyti viską savo rankose ir t.t. Jis pats to gal ir nesupras, bet aplinkiniai tai lengvai pastebės.

Pasąmonė gali apimti ir tai, kas nėra žmogui įgimta. Ji įtraukia ir mūsų protėvių tam tikrą psichinę patirtį, dvasinę patirtį, išmintį – visa, kas leidžia ar užprogramuoja žmones elgtis vienu ar kitu būdu, vienaip ar kitaip reaguoti į aplinkinį pasaulį. Taip pat ji įtraukia tai, kas paveldima: instinktus ir archetipus¹¹, kurie sudaro *kolektyvinę sąmonę* su neribotu archetipų skaičiumi. Daugiausiai dėmesio Jungas skyrė *personos, animos/animos, šešėlio* ir *savasties* archetipams. *Anima* čia suprantama kaip moteriškoji vyro pusė, o *animus* – kaip vyriškoji moters pusė. Abi šios pusės papildo asmenį visomis bendrosiomis žmogaus savybėmis: griežtumu, jautrumu, jėga, jausmingumu ir pan. *Persona* apima žmogaus atliekamus socialinius vaidmenis (tėvo, motinos, dukros, mokinio, vaiko, draugo ir pan.), kurie padeda asmenybei adaptuotis pasaulyje. *Šešėlis* – tai tamsioji asmenybės pusė, psichikoje glūdinčios dalykai, kurių žmogus nenori sau priskirti. Tai visi bruožai, kuriuos individas turi ir kuriuos neigiamai vertina tiek jis pats, tiek ir visuomenė. *Savastis* – visa, kas sudaro vientisą ir harmoningą asmenybę: žmogaus sąmonė ir sąmonė, praeitis, dabartis ir ateitis. Savastis atsiskleidžia tik tada, kai visiškai susiformuoja ir išsiugdo visos kitos asmenybės dalys.

Taikydamas asmenybės orientacijos (ekstraversijos ir introversijos) ir psichinių funkcijų (pojūčių, mąstymo, jausmų ir intuicijos) kriterijus, Jungas sukūrė ir savo knygoje „*Psichologiniai tipai*“ (1923) pristatė asmenybės tipų klasifikaciją, dar vadinamą *asmenybės tipologija*. Skiriami du pagrindiniai asmenybės tipai: *intravertiškos* ir *ekstravertiškos asmenybės*, kurios dar gali apimti ir keturis funkcinis tipus: *juslinį, protinį, jausminį* ir *intuityvųjį*. Sudarydamas šią asmenybės tipologiją, Jungas teigė, kad ekstraversija yra libido arba *psiche* energijos sutelkimas ties išoriniu pasauliu, o introversija – ties vidiniu, t.y. savastimi. Nors žmogus turi abi šias nuostatas, paprastai viena kuri nors dominuoja, ji ir pasprendžia individo būdą. Introvertiški žmonės – užsidarę, dažnai drovūs, susitelkę ties savimi, jautriai reaguojantys į kritiką, o ekstarvertai – daug atviresni, komunikabilūs, gyvai reaguojantis į aplinką, o kartais ir agresyvūs.

Pagal dominuojančią psichinę funkciją Jungas išskiria keturis asmenybių funkcinis tipus. *Jusliniui tipui* priskiriami žmonės, kurie realiai suvokia konkrečią tikrovę, apie tai nesusimąstydami, vengia vertinimų, nesidomi konkrečioje situacijoje iškytančiomis galimybėmis, kreipia dėmesį į detales ir tikslumą – viską vertina taip, kaip iš tikrųjų yra. *Mąstančiam tipui* priklauso asmenys, kurie remiasi logika ir argumentais, negali prisitaikyti prie tokios padėties, apie kurią neturi savo nuomonės. *Jausminio tipo* žmonės visur vadovaujasi tik jausmais, orientuojasi į savo jausminius įspūdžius, viską vertina pagal tai, ar patinka - nepatinka, geras – blogas, malonu – nemalonu ir pan., jam svarbūs tarpasmeniniai santykiai. *Intuityvaus tipo*

¹¹ Archetipas – universali, visiems žmonėms būdinga mąstymo forma. Tai pirminės, įgimtos, pačios bendriausios suvokimo ir elgesio schemas, kurios gali veikti žmogaus sąmonės turinį ir elgesį, tačiau tiesiogiai sąmonėje ar elgesyje jos nepasireiškia. Ši sąvoka pasiimta iš pasaulio tautų mitų ir pasakų, kur tam tikri motyvai kartojasi. Pastėta, kad žmonių sapnuose, fantazijose, kliesduose irgi kartojasi tie patys motyvai. (Gudaitė, 1997: 12).

atstovams nerūpi nei nuomonės, nei jausmai, nei dalykų realumas. Jis tikrovė suvokia savo nuojauta, vadovaujasi vidiniu balsu.

Sujungęs pagal dominuojančią asmenybės orientaciją ir vyraujančias psichines funkcijas išskirtą žmonių tipų grupavimą, Jungas pristatė aštuonių asmenybės tipų klasifikaciją. Tai: 1) maštantis ekstravertas, 2) maštantis intravertas, 3) jaučiantis ekstravertas; 4) jaučiantis intravertas, 5) juntantis ekstravertas, 6) juntantis intravertas; 7) intuityvusis ekstravertas; 8) intuityvusis intravertas. (*Galite atlikti Jungo testą ir sužinoti savo asmenybės tipą, žr. PRIEDAS 1*).

Asmenybės tipo atsiskleidimas dažnai prasideda dar labai anksti. Kaip teigia Jungas, galima kalbėti apie asmenybės prigimimą. Svarbiausias vaiko ekstraversijos požymis – greitas jo prisiderinimas prie aplinkos ir ypatingas dėmesys, kurį vaikas skiria savo aplinkos daiktams. Toks vaikas mažai abejoja, viskuo domisi, paprastai, nieko nebijo. Kita vertus, vienas ankstyvesnių vaikų intraversijos požymių yra reflektyvumas, aiški nedrąsa, baimė. Į aplinką žvelgdamas baugščiai, toks vaikas ieško savo pažinimo kelio, siekia saugumo. Žinodami tokias asmenybės tipų skirstymo tendencijas pagal dominuojančius psichinius bruožus, ugdytojai ir artimieji visada gali padėti formuoti vaiko asmenybei, o žinodami charakteringus asmenybės požymius, gali taikyti jiems tinkamus mokymo ir auklėjimo būdus.

Jungas teigia, kad žmogaus kaip asmenybės vystymasis yra pastovaus tobulėjimo procesas, kuris, priešingai nei teigė Froidas, trunka visą gyvenimą, kadangi žmogui yra įgimtas psichologinio augimo instinktas. Jungas neskiria augimo stadijų, tačiau kalba apie specifinius žmogaus augimo lygmenis ar periodus visame asmenybės vystymosi procese, vedančius į galutinį tobulėjimo tikslą – savęs realizaciją. Tada savastis pakeičia ego psichikos centre ir žmogus pasiekia individualizaciją, t.y. tampa pačiu savimi, atpažįsta ir priima savo kūno ir charakterio trūkumus, suvokia save tokiu, koks yra iš tiesų.

Pirmoje gyvenimo pusėje nuo gimimo vyksta stiprus ego kūrimas. Šiame laikotarpyje vaiką valdo daugiau fiziniai instinktai, nėra didelių psichologinių problemų. Vaiko asmenybė tėra tik jo tėvų atspindys, todėl tėvai, bendraudami su vaiku, gali nulemti jo asmenybės formavimąsi. Nepriimdami vaiko individualumo, o primesdami jam savo neišsipildžiusius lūkesčius, tėvai taip pat gali ir stabdyti asmenybės augimą. Pats vaiko ego susiformuoja tada, kai šis pradeda skirti save iš aplinkos, taigi sąmonė atsiranda su vaiko įsisąmonintu „AŠ“ tarimu. Paauglystėje psiche įgyja tam tikrą formą ir turinį. Tada, anot Jungo, vyksta tikrasis psichinis žmogaus gimimas. Žmogus orientuojasi į išorinį pasaulį, svarbi tampa sąmonė ir gyvenimo tikslas, užtikrinantis saugią ir tinkamą vietą pasaulyje.

Patys didžiausi pokyčiai, Jungo nuomone, įvyksta vidutiniame amžiuje, maždaug 35 – 40 metais, nes tada įvyksta ego ir savasties konfliktas: ego yra prisitaikęs prie visuomenės, pasiekęs stabilumą, kurį norėtų išsaugoti, o savasčiai netinka tokia padėtis: ji skatina ego keistis, ieškoti

gyvenimo prasmės. Todėl daugelis tokio amžiaus žmonių pajunta neviltį, tuštumą ir bevertiškumą – gyvenimas nebetenka jiems prasmės, net jei yra pakankamas finansinis saugumas, pasiekiami karjera, užauginti vaikai. Tai vadinama *gyvenimo vidurio krize*. Kaip teigia Jungas, gyvenimo prasmė slypi pačiame žmoguje, todėl jis daugiau dėmesio skiria dvasinėms problemoms, jo psichinė energija labiau nukreipta į vidų, į subjektyvų pasaulį. Žmogus pradeda siekti individualizacijos ir savęs realizacijos. Todėl turėtų pradėti labiau vertinti ir įsiklausyti į savo pašąmonę: atsižvelgti į savo sapnus, fantazijas, išnaudoti kūrybinės fantazijos galias (tapymą, rašymą ar kita).

Senatvėje žmogus grįžta į vaikystę, vėl pradeda veikti pašąmonė. Žmogus pradeda laukti mirties, kaip savaiminio tikslo. Nuo šio tikslo įsisąmoninimo ir vidinio priėmimo priklauso žmogaus savijauta, psichologinis būvis.

Taigi, Jungas, atmesdamas Froido akcentuotą seksualumo ir kitokių prigimtinių kūniškų instinktų svarbą asmenybės vystymuisi, pristatė savitą asmenybės sampratą, išskirdamas jos struktūrinius komponentus (ego, sąmonę ir pašąmonę su asmenine ir kolektyvine pašąmone); įvertinęs individo asmenybės orientacijos kryptis ir psichines funkcijas, pristatė išsamią asmenybės tipologiją; o asmenybės raidoje akcentavo du žmogaus gyvenimo ir asmenybės vystymosi laikotarpius: pirmąjį gyvenimo pusę ir gyvenimo vidurio periodą su asmenybės savasties realizavimo gyvenimo vidurio krize.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Andrijauskas, A., Rybelisva,. (1999). *Carl Gustav Jung – Psichoanalizė ir filodofija*. Vilnius: Pradai.
2. Fürst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
3. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
4. Gudaitė, G. (1997). *Įvadas į analitinę psichologiją*. Vilnius: VU.
5. Jung, C. (1999). *Psichoanalizė ir filosofija*. Vilnius: Pradai.
6. Jungas, K.G. (1994). *Žvelgiant į pašąmonę*. Vilnius: Taura.
7. Jusienė, R., Laurinavičius, A. (2007). *Psichologija*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto leidybos centras.
8. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
9. Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004). *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas: VDU leidykla.
10. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P.144 – 148.
11. Zambacevičienė, E.P., Dapkevičienė, V. (2007). *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: ŠU leidykla. P. 59: 63.

4.3.4. Adlerio individualioji asmenybės koncepcija

Individualiąją asmenybės teoriją pristatė Froido bendramintis, austrų gydytojas ir psichiatras Alfredas Adleris (Alfred Adler (1870 – 1937)). Nors šis psichoanalitikas ir neatmetė seksualinių poreikių vaidmens asmenybės gyvenime, visgi savo teorijoje tam didelės reikšmės neteikė. Į

žmogaus psichiką jis stengėsi žvelgti kaip į nedalomą visumą ir stengėsi atskleisti socialinės aplinkos reikšmę žmogaus asmenybės formavimuisi. Todėl jis pabrėžė visuomeninę žmogaus prigimtį ir įgimtą bendrumo jausmą, kurį pavadino *socialiniu interesu*.

Tik drąsūs, savimi pasitikintys ir pasaulyje tarsį namuose besijaučiantys žmonės gali išpešti naudos ir iš palankių, ir iš nepalankių gyvenimo aplinkybių. Jie niekada nebijo. Jie žino, kad gyvenime pilna sunkumų, bet žino ir tai, kad juos įmanoma nugalėti. Jie pasiruošę spręsti visas gyvenimo problemas, kurias dažniausiai būna socialinės prigimties. Žmogus visuomet turi būti pasiruošęs socialiniam elgesiui.

Reikia pasakyti, kad pašalinimas iš mokyklos paprastai nieko neišsprendžia. Tai ženklas, kad nei mokykla, nei mokytoja negali susitvarkyti su problema.

Alfredas Adleris

Adlerio nuomone, asmenybės veiklos motyvas ir varomoji jėga yra jos augimo, pranašumo, tobulumo siekimas. Siekdama pranašumo, asmenybė kompensuoja vaikystėje susiformavusį menkavertiškumo kompleksą. Vaikas nuo gimimo jaučia, kad yra silpnas, mažai galintis, priklausomas nuo kitų. Tada ir pasireiškia įgimtas noras tobulėti, pirmauti, kompensuoti savo silpnumą. Todėl dažnai žmonės pasiekia didžiausių laimėjimų tose srityse, kur kažkada jautėsi menki, nesugebantys. Be to, Adleris manė, kad menkavertiškumo jausmo formavimuisi nemažai įtakos turi gimstamumo seka. Pavyzdžiui, pirmasis vaikas atsiranda ganėtinai palankioje situacijoje – paprastai tėvai yra labai laimingi dėl pirmo vaiko gimimo ir skiria daug dėmesio ir laiko pirmajam kūdikiui. Todėl jis gauna pilną ir nedalomą tėvų dėmesį, todėl naudojami visomis jo pozicijos teikiama privilegijomis ir jėga. Pirmasis vaikas gyvena laimingą ir saugų gyvenimą tol, kol nepasirodo antrasis vaikas, kas jam sukelia šoką. Daugiau nebėra joks pastovaus dėmesio centras, daugiau nebeįgauna jokios nedalomos meilės ir tėvų rūpesčio. Tada viskas priklausys nuo tėvų reakcijos: arba palankiai ir saugiai susiformuos asmenybė, arba įgis priešiško savo artimiesiems ir visam pasauliui.

Antrasis vaikas niekada nepatiria to dėmesio ir valdžios, kurią patyrė pirmasis, nes jis jau dalinasi tėvų meile su pirmuoju. Todėl net pasirodžius trečiajam, antrasis vaikas nepatiria tokio aštraus praradimo jausmo. Be to keičiasi ir tėvų elgesys – antrasis vaikas jau nebėra tokia nauja patirtis, tėvai auklėdami jį gali labiau atsipalaiduoti ir todėl daug ramiau žiūrėti į antrąjį vaiką. Tačiau antrasis vaikas nuo pat pradžių auga pirmojo šešėlyje. Jis nėra pats vienas vaikas, bet visada turi vyresnį brolių ar seserį kaip pavyzdį ar iššūkį varžytis su juo. Šios varžybos skatina antrojo vaiko vystymąsi ir dažnai jis vystosi daug greičiau nei pirmasis vaikas – jis turi pralenkti pirmąjį. Nepatyręs valdžios, antrasis ja taip nesidomi ir yra gerokai optimistiškesnis žvelgdamas į

ateitį. Antrasis vaikas yra linkęs varžytis ir ambicingas. Tačiau jo vystymasis gali ir nukentėti. Jei pirmasis vaikas jį lenkia visa kuop, tai antrasis vaikas gali įgyti jausmą, kad jis niekada nepralenks vyresniojo ir tada gali bandyti nustoti augti. Tokiu atveju gyvenimo stilius bus kitoks.

Jauniausias vaikas dažnai tampa mylimu visos šeimos pagranduku, ypatingai jei vyresnieji vaikai yra vyresni daugiau nei keliais metais. Jį taip pat spaudžia poreikis pralenkti vyresnius brolius ir seseris, todėl jis gali vystytis ypač greitai. Todėl tokie dažnai gali daug pasiekti bet kokiame darbe kai suauga.

Tačiau gali įvykti visiškai priešingai, jei jauniausias vaikas yra gadinamas ir lepinamas visos šeimos taip, kad jis neišmoksta nieko sau padaryti. Kai jis išauga, dažnai gali pasirodyti bejėgiu ir priklausomu, koks jis buvo vaikystėje. Nepripratęs siekti ir kovoti, pripratęs prie kitų rūpesčio, jis sunkiai susidoros su suaugusio žmogaus problemomis.

Vienintelis vaikas - iš esmės pirmasis vaikas, kuris niekada nepatiria jėgos praradimo – bent jau ne vaikystėje. Jis visą laiką yra šeimos dėmesio centre. Praleisdamas daugiau laiko su suaugusiais toks vaikas dažnai subręsta gana anksti. Tačiau jis patiria šoką, kada supranta, kad išoriniame gyvenime, už šeimos ribų – pvz.: mokykloje – jis nėra dėmesio centras. Toks vaikas nėra pasiruošęs nei dalintis, nei kovoti dėl dėmesio. Jei jo sugebėjimai nesukelia pakankamai pripažinimo ir dėmesio, jis patiria aštrų nusivylimą.

Taigi, asmenybė, siekdama tobulumo, nuo vaikystės susiduria su iššūkiais, stengiasi kompensuoti savo menkavertiškumo kompleksą ir nuo to, kaip jai pavyksta, priklauso žmogaus psichinė sveikata ir subrendimo lygis. Be to, asmenybė, siekdama savo tikslų, jau nuo 5-6-gyvenimo metų kryptingai juda link savo sukurto individualaus gyvenimo stiliaus. Gyvenimo stiliui būdingos savito idėjos, veikla, nuostatos, kurio atsispindi santykiuose su aplinka. Gali būti, kad žmogus sąmoningai nesuvokia savo gyvenimo stiliaus ir gyvena ne pagal jį. Tada ir kyla įvairūs konfliktai ir problemos, kurias įvairiais būdais stengiasi įveikti.

Nors gyvenimo stilius yra unikalus, tačiau kad jis geriau būtų suprastas, Adleris pateikė bendrą klasifikaciją:

1) *dominavimo gyvenimo stilius* - tai žmonės linkę į dominavimo ir valdymo poziciją, turintys mažai, jei iš viso, socialinio intereso. Tokie žmonės linkę siekti savo tikslų, nepaisydami kitų žmonių. Piktesni šio tipo žmonės tiesiogiai puola kitus – sadistai, nusikaltėliai, despotai. Mažiau pikti tampa alkoholikais, narkomanais ir savižudžiais – tokiu savo elgesiu jie netiesiogiai puola kitus žmones;

2) *gavimo gyvenimo stilius* - itin paplitęs, būdingas žmonėms, kurie tikisi viską gauti iš kitų žmonių ir taip darosi priklausomi nuo jų;

3) *vengimo stilius* - būdingas žmonėms, kurie nebando susidoroti su gyvenimo problemomis. Išvengdamas problemų toks žmogus išvengia ir bet kokio pralaimėjimo galimybės;

Visi šie trys tipai nėra pasiruošę susitvarkyti su kasdieninėmis gyvenimo problemomis. Jie nesugeba bendradarbiauti su kitais žmonėmis, ir jų gyvenimo stiliaus susidūrimas su realiu pasauliu gali baigtis neurozėmis ir psichozėmis. Visiems trimis tipams trūksta *socialinio intereso*.

4) *socialiai naudingas gyvenimo stilius* - būdingas žmonėms, kurie sugeba bendradarbiauti su kitais žmonėmis ir suderinti su jais savo poreikius. Toks žmogus įveikia gyvenimo problemas, tuo pačiu vystydamas socialinį interesą.

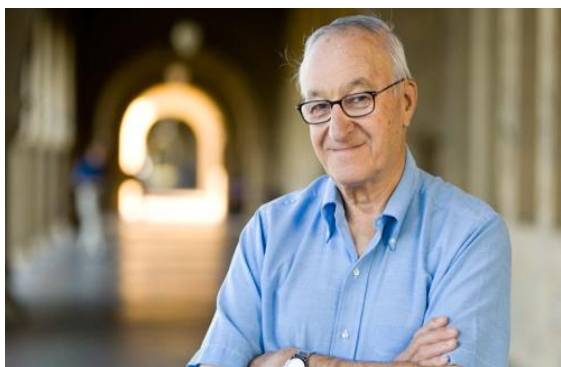
Adleriui susiformavusi asmenybė turi būti pakankamai kompensavusi savo menkavertiškumo kompleksą ir siekianti savo pranašumo. Be to, ji turi turėti aukštus gyvenimo tikslus, neprieštaraujantys visuomenės tikslams ir turi susirasti savo socialinius uždavinius, vedančius į savo asmenybės augimą ir aplinkinių gerovę.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Bieliauskaitė, R. (2013). *A. Adlerio psichologija – tarp atsakomybės ir bendrystės*. Prieiga per: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-08-rasa-bieliauskaite-a-adlerio-psichologija-tarp-atsakomybes-ir-bendrystes/100226>.
2. Ferguson, E.D. (2000). *Adlerio teorijos įvadas*. Alytus: Alytaus spaustuvė.
3. Fürst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
4. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P. 148 – 150.

4.3.5. A. Banduros socialinio išmokymo stebint teorija

Socialinio išmokymo teorijos pagrindėjas yra kanadiečių psichologas Albertas Bandura (g.1925), kuris pirmasis akcentavo socialinių kognityvinių procesų reikšmę asmenybės elgesiui, nepageidaujamo elgesio korekcijai taikė modeliavimo principą, domėjosi vaikų agresyvumo ištakomis ir korekcija, atliko nemažai laboratorinių tyrimų ir jų pagrindų išleido svarių veikalų, tokių kaip „*Paauglių agresija*“ (1959), „*Agresija: socialinio išmokymo analizė*“ (1973), „*Socialinis išmokimas ir asmenybės vystymasis*“ (1963), „*Elgesio kaitos principai*“ (1969) ir kt.

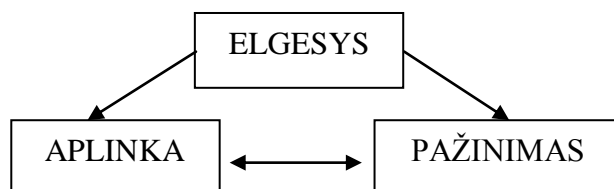

...mokyti būtų be galo sunku, jau nekalbant apie riziką, jei žmonės, tik pasikliaudami savo veiksmų rezultatais, žinotų, ką jiems daryti. Laimė, daugiausia elgtis išmokstama stebinti ir pakartojant modelį: stebint kitus, suprantama, kaip elgtis kitaip, ir vėliau progai pasitaikius, ši užkoduota informacija ir tampa veiklos orientyru. Kadangi žmonės gali iš pavyzdžio bent jau apytikriai išmokyti, ką daryti, jie apsaugomi nuo nereikalingų klaidų, dar prieš jiems atliekant kokį nors veiksmą.“

Albertas Bandura

Viena žymiausių Banduros teorijų yra *socialinio išmokymo stebint* teorija. Pristatydamas asmenybės mokymo ir mokymosi principus, mokslininkas žmogų akcentuoja kaip didžiulę potencinę galimybę, tačiau kurio elgesį tiesiogiai lemia išorinės aplinkos poveikis. Tarp žmogaus

ir aplinkos egzistuoja abipusis priešastingumas, t.y. žmogus ir aplinka vienas kitą veikia. Daugelis žmogaus veiklos aspektų yra socialinės kilmės, svarbi tarpasmeninė sąveika, t.y. norėdami giliau pažinti asmenybę, turime atsižvelgti į tą socialinį kontekstą, kuriame pasireiškia konkretus elgesys. Bandura teigia, kad žmogus mokosi stebėdamas kitų elgesį, aplinkos reakciją į tą elgesį ir arba jį perima, arba atsisako, arba bando kitus elgesio būdus.

Žmogaus elgesio formavimosi modelis (Psichologija studentui, 2005: 165)

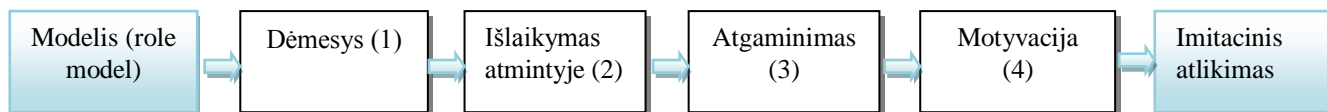
Pagal pateiktą modelį žmogaus elgesį lemia nuolatinė pažinimo, aplinkos ir elgesio veiksnių tarpusavio sąveika. Tokį elgesio prieštaravimo aiškinimo principą Bandura pavadino *savitarpio determinizmu*. Šis modelis skiriasi nuo Skinnerio, kur asmenybės elgesio priešastis aiškinama vien tik aplinkos poveikiu arba vien tik vidiniais asmenybės veiksniais. Bruneriui svarbus pažinimo komponentas, nes būtent jis leidžia geriau atskleisti žmogaus prigimtį ir galimybes.

Socialinio išmokymo stebint teorijos pagrindu tapo eksperimentas, atliktas su vaikais ir „lėle Bobu“. Buvo bandoma patvirtinti arba paneigti nuomonę, kad agresijos stebėjimas mažina jos realų pasireiškimą. Eksperimento metu vaikai matė suaugusį, mušantį, spardantį ir kitaip skriaudžiantį lėlę Bobą. Paaiškėjo, jog tie vaikai, kurie matė tokį elgesį (tiek realaus žmogaus, tiek pavaizduotą animacinio veikėjo), buvo labiau linkę į agresiją ir ne tik kartojė matytus judesius bei žodžius, bet net buvę gerokai agresyvesni. Tai atskleidė faktus, jog vaikai stebėdami mokosi, todėl tikėtina, kad susiklosčius panašioms aplinkybėms, jie kopijuos anksčiau matytą elgesį. Pažiūrėti eksperimento fragmentus galite elektroninėje prieigoje: <http://www.youtube.com/watch?v=eqNaLerMNOE>

Psichologas pabrėžė, kad žmonės daug ko gali greitai išmokti, stebėdami kitų elgesį, kitaip tariant, modeliuodami kitų asmenų veiksmus ar elgesį, o toks išmokimas ir vadinamas *modeliavimu*. Stebint įmanoma išmokti reakcijų, kurių nemokėjo atlikti, galima stiprinti ar silpninti reakcijas, kurias žmogus jau mokėjo. Modeliavimo procesas arba išmokimas stebint yra unikalus dar ir tuo, kad žmogui nebūtina pakartoti ar praktiškai išbandyti to, ką jis mato, kad išmoktų veiksmą. Be to išmokimo procesas gali įvykti ir tada, kai pavyzdys nerodomas tiesiogiai, tik žodžiu tiksliai paaiškinamas, kaip elgtis (vyksta *verbalinis modeliavimas*). Visgi dažniausiai tos verbalinės instrukcijos papildomos ir modeliniu elgesiu ir taip palengvinamas pats išmokimas. Iš tiesų norint kažko išmokti stebint, užtenka būti dėmesingam – tai vienintelė būtina socialinio

išmokimo stebint sąlyga. Kitaip tariant, jei žmogus dėmesingai stebėjo modelį, jis bet koku atveju kažko išmoko. Bandura išskyrė keturias mokymosi stebint stadijas.

Išmokimo proceso stebint stadijos (pagal Gage, Berliner, 1993: 207)

Stebėjimo procese pirmoji – dėmesio stadija – yra pati svarbiausia. Reiškia, norint kad žmogus ar vaikas išminktų ir galėtų dėmesingai stebėti vaizduojamą situaciją, jį reikia sudominti pačia situacija, arba stebimas asmuo turėtų būti autoritetas. Po dėmesio stadijos seka išlaikymo atmintyje stadija. Žmogui stebint situaciją, jo galvoje susiformuoja vienoks ar kitos kognityvinis (pažinimo) vaizdinys, tam tikras atsiminimas. Tas vaizdinys vėliau bus naudojamas, bandant mėgdžioti matytą situaciją, todėl čia svarbu besimokančiajam pakartoti tai, kas matyta ir taip užtikrinti, kad modelis bus įsimintinas. Vėliau svarbu, kad įsimintas vaizdinys būtų atgaminamas (trečioji stadija). Kartais tai reikia pakartoti praktiškai. Ketvirtoji mokymosi stebint stadija – motyvacija – neparodo, ar vaikas (žmogus) išmoko matytą modelį, ar ne. Motyvacijos stadijoje pasireiškia vaiko vidiniai nusistatymai ir norai kažko išmolti. Kita vertus, anot Banduros, motyvacijos stadija pasako, kaip dažnai išmolti veiksmai bus naudojami gyvenime.

Įvairūs modeliai, ypač įtraukiant bausmes ir pagyrimus, gali būti naudojami ne tik naujo elgesio mokymui ar jau išmokto elgesio priminimui, bet ir esamo nepageidaujamo elgesio slopinimui (pavyzdžiui, agresyviam vaikui (žmogui) parodant, jog už muštynes laukia bausmė ir taip gali sumažinti jo motyvaciją muštis) ar pageidaujamo elgesio skatinimui.

Dar vienas svarbus dalykas, kurį pabrėžė Bandura, tai yra elgesio savireguliacija. Mokslininko nuomone, kiekvienas žmogus gali reguliuoti savo elgesį. Savireguliaciją numato savęs paskatinimas, t.y. savęs apdovanojimas tada, kai žmogus atlieka kokį nors darbą ar pasiekė užsibrėžto elgesio normą, kurią pats nustato. Šis procesas, paprastai, apima tokius vidinius procesus: *savęs stebėjimą*, *savęs vertinimą* ir *savęs pastiprinimą*. Visi šie procesai yra svarbūs, norint pakeisti elgesį. Svarbu vertinti savo pasiekimus ir pastangas toje veikloje, kuri žmogui yra asmeniškai reikšmingiausia ir su kuria sieja savo ateitį.

Taigi, Bandura teigė, kad daug ko galima išmokyti vaiką (žmogų), stebint kitų elgesį. Tai yra sėkmingas ir greitas būdas, tačiau siekiant išmokimo efektyvumo, svarbu atkreipti dėmesį į pagrindines mokymosi stebint stadijas, jas stiprinti ir neužmiršti savireguliacijos procesų, kurie taip pat gali padėti mokymo ir mokymosi eigoje.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Bandura, A. (1997). *Elgesio teorija ir žmogaus modeliai*. Psichologija: mokslo darbai, 16. P. 56 – 59.

2. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi Raštai. P. 127 -130.
3. Gage, N. L.; Berliner, D. C. (1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera. P. 207 – 214.
4. Myers, G. (2000). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
5. Psichologija studentui. (2005). Kaunas: Technologija. P.165 – 167.

4.3.6.E.Eriksono asmenybės vystymosi krizės

Asmenybė - toks sudėtingas žmogaus charakterio bruožų, mąstysenos, jausmų ypatybių, veiklos specifiškumo kompleksas, kad jos esmę yra gana sudėtinga paaiškinti vienu koku nors teoriniu modeliu. Nėra netgi vieningo asmenybės apibrėžimo. Vieni mokslininkai akcentuoja asmenybės santykį su aplinka, kiti asmenybę apibrėžia ir tiria kaip psichinių procesų visumą, dar kiti – kaip asmenybės bruožų unikalumą. Mokslininkų sukurtos įvairios asmenybės teorijos irgi negali išsamiai atskleisti asmenybės esmės. Paprastai, siekdamos apibūdinti asmenybės formavimosi pilnatvę, jos papildo vienos kitą, taip pateikdamos išsamų asmenybės modelį, struktūrą ir varomąsias jėgas, kurios skatina asmenybę pilnavertiškai vystytis ir funkcionuoti.

Kadangi žmogaus kaip asmenybės vystymasis neišvengiamas sąlytyje su aplinka, svarbios yra socialinės asmenybės vystymosi teorijos. Viena žymiausių socialinė asmenybės teorija buvo taip vadinama Eriksono *psichosocialinė asmenybės teorija*. Pagal šią teoriją, žmogus neišvengiamai yra tam tikro socialinio sluoksnio dalis, t.y. bendraujanti asmenybė, todėl žmogaus kaip asmenybės vystymasis per pažintinę raidą negali būti izoliuotas. Vokiečių, o kartu ir JAV psichologas, Erikas Eriksonas (1902-1994), savo teorijoje susijungia žmogaus asmenybės ir visuomenės, kurioje jis vystosi sampratas, visą žmogaus gyvenimą padalinęs į 8 etapus. Kiekvienam tokiam žmogaus kaip asmenybės vystymosi etapui jis priskiria tam tikrą *psichosocialinę krizę*, kurios rezultatas lemia tolimesnio gyvenimo eigą.

Analizuodamas asmenybės kaitą, Eriksonas akcentavo asmeninių, socialinių ir kultūros veiksnių įtaką asmenybės vystymuisi. Anot mokslininko, asmenybė per visą savo gyvenimą – nuo kūdikystės iki pat senatvės - nuolat keičiasi, o ta kaita galima tik žmogaus sąlytyje su jo socialine aplinka. Visos išskirtos 8 asmenybės vystymosi stadijos turi tam tikrą eiliškumą, kiekvienoje stadijoje žmogui iškyla specifinės problemos, kiekviena stadija apima tam tikrą krizę (t.y. kiekviena stadija yra tam tikras laikotarpis, kai žmogus tampa labiau pažeidžiamas vienokių ar kitokių psichosocialinių nesklaidumų), nuo kurių sėkmingo ar nesėkmingo išsprendimo priklausys ir tolimesnis asmenybės vystymasis.

Įdomūs faktai: Erikas Eriksonas (tikroji pavardė Erik Homburger Erikson) gimė Vokietijoje. Kadangi buvo nesantuokinis vaikas, jis niekada nematė savo tikrojo tėvo. Jauna Eriksono motina susipažino su gydytoju Hombergu, susituokė ir augino sūnų. Faktas, kad Hombergas nėra Eriksono tikrasis tėvas buvo ilgai slepiamas, kol tiesa išaiškėjo ir tai pastūmėjo Eriksoną į nežinomybės, tapatumo praradimo pasaulį. Jis pajuto nežinąs, kas iš tiesų yra. Būtent tai ir pastūmėjo Eriksoną domėtis asmenybe, jos brandą, iškylančias problemas, jų įveikimo galimybes. Kadangi tiek jo motina, tiek ir įtėvis buvo žydai, vėliau dėl Vokietijoje plintančio nacizmo, turėjo trauktis į Ameriką, kur, dirbdamas įvairiuose universitetuose (Jeilio, Harvardo, Berklio) atliko pačius svarbiausius savo mokslinius darbus, susijusius su psichoanalize ir žmogaus vystymusi. Nemažą pėdsaką jo teorijoje paliko ir Froido idėjos. Būdamas Froido mokinys, ir tapdamas Froido dukters Anos pacientu, jis ne tik tampa šios psichoanalitinės teorijos šalininku, bet, bandydamas ją modifikuoti, sukuria savąją – psichosocialinę asmenybės teoriją, kuri tampa populiari ne tik tarp to meto psichologų, bet nepraranda savo aktualumo ir šiomis dienomis.

Mokslininkas pastebėjo, kad reikšmingiausios krizės įvyksta, kai pasikeičia žmogaus socialinis statusas, pavyzdžiui, žmogus pradeda vaikščioti, kalbėti, eiti į mokyklą, lytiškai subręsta, sukuria šeimą, išeina į pensiją ir pan. ir kai plėtėja visuomeninis bei kultūrinis ratas. Žmogaus kaip asmenybės poreikis – įveikti kiekvienos stadijos krizę. Tuomet, kai jas tėvų, mokytojų ar kitų pagalba įveiks tinkamai, jo asmenybė galės toliau efektyviai vystysis - progresuos, o jei nepavyks įveikti kurios nors krizės, žmogus įgis įvairių psichologinių ir socialinių problemų, taps užsidariusiu, nepasitikinčiu, tikslo neturinčiu asmeniu, vadinasi, tada žmogus kaip asmenybė regresuos. Taigi, kiekvienoje stadijoje sėkmingai išspręsta krizė formuoja žmogaus charakterį, stiprina bręstančią asmenybę, kuria žmogaus individualumą. Reikia pažymėti ir tai, kad, kaip teigia Eriksonas, nesėkmė vienoje stadijoje gali būti sėkmingai ištaisyta kitose, svarbu ją atpažinti ir bandyti, pasitelkus kitų pagalbą, taisyti.

Eriksono asmenybės vystymosi stadijos (<http://forbesoste.com/tag/erik-erikson/>)

Taigi, kaip jau buvo minėta, Eriksonas psichosocialinės asmenybės teorijoje išskiria 8 žmogaus gyvenimo etapus, kai susiduriama su specifinėmis krizėmis, skatinančiomis asmenybės progresą arba regresą. Visos stadijos su krizėmis ir galimomis išsprendimo/neišsprendimo pasekmėmis gali būti apibendrintai pateiktos tokioje lentelėje:

Raidos stadijos ir apytikris amžius	Pagrindinė krizė	Pozityvus asmenybės bruožas	Destruktyvus asmenybės bruožas	Svarbus įvykis	Trumpas apibūdinimas
Kūdikystė (sensorinė) Nuo gimimo iki 1 metų.	Pasitikėjimas (saugumas) arba nepasitikėjimas	Saugumas, pasitikėjimas	Nerimas, baimė, nepasitikėjimas	Maitinimasis	Vaikas išmoksta pasitikėti arba nepasitikėti kitais asmenimis, kurie rūpinasi jo svarbiausiais poreikiais, pvz. maitinimu, šiluma, švara ir fiziniu kontaktu.
Ankstyvoji vaikystė (raumenyno-analainė) 1-3 metai	Autonomija – gėda ir abejonė	Savarankiškumas	Abejojimas, gėda	Tualetu reikalai	Vaikas mokosi pats pasirūpinti savimi: mokosi naudotis tualetu, valgyti, vaikščioti ir kalbėti arba abejoja savo sugebėjimais.
Vidurinioji vaikystė (lokomotorinė) 3-6 metai	Iniciatyva - kaltė	Iniciatyvumas	Pasyvumas, kaltės jausmas	Nepriklausomybė	Vaikas nori atlikti daugelį veiksmy, ką moka ir atlieka suaugusieji, todėl jis kartais peržengia tėvų nustatytas ribas ir dėl to jaučiasi kaltas.
Vėlyvoji vaikystė (latentinė) 7-11 metai	Darbštumas - menkavertiškumas	Meistriškumas (sugebėjimas atlikti)	Menkavertiškumo jausmas	Mokykla	Vaikas intensyviai mokosi, siekdamas būti kompetentingas ir produktyvus, arba jaučiasi nepilnavertis, nesugebantis ką nors gerai padaryti.
Paauglystė (lytinio brendimo) 12-18 metai	Tapatybė – vaidmenų sumaištis	Identiškumas	Vaidmenų sumaištis, neaiškumas	Grupės ryšiai	Paauglys nori išsiaiškinti, kas jis toks yra. Jis pasiekia seksualinį, etninį, profesinį identiškumą arba neturi aiškaus supratimo apie ateityje jo laukiančius socialinius vaidmenis.
Jaunystė (pirmoji branda) 19-25 metai	Artimumas - izoliacija	Artimumas, intymumas, meilė	Izoliacija, vienišumas	Meilės ryšiai	Jaunas suaugęs žmogus siekia kito žmogaus meilės ir draugystės arba lieka izoliuotas nuo kitų, yra vienišas.
Antroji branda (vidutinis amžius) 25-55 metai	Generatyvumas - sąstingis	Produktyvumas, rūpinimasis	Sąstingis arba išsekimas (savęs išdalinimas)	Tėvystė	Suaugęs yra produktyvus, dirba jam svarbų darbą, puoselėja šeimą arba tampa sustingęs, jaučiasi nereikalingas, nepilnavertis.
Senatvė (vėlesnė branda) nuo 55 metų	Ego vientisumas - neviltis	Vidinė darna, gyvenimo pilnatvės jausmas (integracija), išmintis	Neviltis, perdėtas pasitikėjimas arba panika, pyktis	Gyvenimo apmąstymas	Žmogus stengiasi suprasti, ar jo gyvenimas buvo prasmingas. Jis arba mato savo gyvenimo svarbą, arba supranta, kad nepasiekė savo gyvenimo tikslų, jaučiasi vienišas ir nesuprastas.

Plačiau apie kiekvienos stadijos skiriamuosius bruožus ir pergyventas psichosocialines krizes bei jų potencialius teigiamus ir neigiamus padarinius galite paskaityti Vilmos Skiotienės straipsnį „*Aštuonios žmogaus gyvenimo krizės*“ (2010) per internetinę prieigą

<http://www.ve.lt/naujienos/laisvalaikis/ivairybes/astuonios-zmogaus-gyvenimo-krizes/>

Trumpai apibendrinant visas asmenybės vystymosi stadijas, galima būtų akcentuoti pagrindinius kiekvieno žmogaus gyvenimo momentus, susijusius su tolimesne jo, kaip asmenybės raida.

Jau pirmoje – **pasitikėjimo/ nepasitikėjimo** - stadijoje vaikas bando pasitikėti aplinkiniu pasauliu. Pagrindiniai asmenimis šiame laikotarpyje tampa tėvai, o ypač motina, nes kūno prisilietimai, meilė, dėmesys, betarpiški santykiai maitinimo metu turi jo asmenybei didžiulį poveikį. Jei vaikas apsuptas šilumos ir dėmesio, jaučiasi mylimas ir saugus, tai pasitiki motina, artimaisiais ir kartu kuria pasitikėjimą kitais žmonėmis ir pačiu savimi. Tačiau jei kūdikiu bus nepakankamai rūpinamasi, jis pradės jausti įtampą ir nerimą, pradės bijoti aplinkinių žmonių, aplinkos, pasidarys įtarus ir tai vėliau gali vesti žmogų iki asocialumo ar įvairių psichinių negalių, izoliacijos, sunkumų bendravime ir pan. Tad labai svarbus šiame laikotarpyje rūpinimasis, globa, meilė, nes tai skiepija pasitikėjimo jausmą. Tačiau Eriksonas mano, kad šiame laikotarpyje įgytas nepasitikėjimas vėliau gali būti nugalėtas, nes kūdikis turi įgimtą vidinį sugebėjimą, susidarius palankesnėms sąlygoms, ir vėl įgyti pasitikėjimą.

Antroje – **autonomijos/ gėdos** – stadijoje didžiulę reikšmę vaiko kaip asmenybės vystymuisi turi tėvų auklėjimas. Kai vaikas ima mokintis vaikščioti, savarankiškai valgyti ir atlikti tualetu reikalus, ypatingai daug reikšmės turi tėvų kantrybė ir kontrolė. Jei tėvai stipriai kontroliuos vaiką, neleis pačiam veikti, stengsis viską atlikti už jį arba dažnai bars dėl nesėkmių, formuos vaikui gėdos, vidinio nepasitikėjimo jausmą. Ir priešingai, jei tėvai leis vaikui atlikti tai, ką jis nori ir gali, padės jam įgyti savarankiškumo jausmą, neprarasti savigarbos ir ugdyti valią. Eriksonas pabrėžė, kad vaikui, kuris šiame laikotarpyje neįgis savarankiškumo jausmo, bus sunku paauglystėje ir vėliau, kai norės tapti savarankišku.

Iniciatyvos/ kaltės stadijoje svarbūs tampa žaidimai ir vaizduotė. Jei tėvai skatina vaiko išmonę ir iniciatyvą, atsako į gausius *kas?* ir *kodėl?* klausimus, formuojama intelektualiai ir kūrybinga asmenybė. Šiame laikotarpyje gimsta ir sąžinės jausmas, vaikas mokosi suprasti žodžio “ne“ reikšmę, o pažeidęs draudimus, gali jaustis kaltas. Jei tėvai ir auklėtojai per daug dažnai slopins vaiko iniciatyvą veikti, jis gali pradėti nuolat jausti kaltę, bijos rodyti iniciatyvą, o ateityje tokia asmenybė liks su kaltės ir menkavertiškumo jausmu, sunkiai sieks užsibrėžto tikslo. Jei tėvai priekaištaus per retai, tuomet vaikas gali užaugti nesąžiningas. Labai svarbu šiame laikotarpyje subalansuoti iniciatyvumą ir kaltės jausmą.

Ketvirtoje – **darbštumo/ menkavertiškumo** – stadijoje vaikai pradeda lankyti mokyklą ir tampa visuomenės nariu. Galėdamas daugelį veiksmų atlikti pats, jis lygina save su kitais. Todėl svarbiausia mokytojų ir tėvų pareiga – šiuo metu sudaryti tokias sąlygas, kad vaikas dažniau patirtų sėkmę, o nesėkmės atveju – jį palaikyti. Mokydamasis ir patirdamas sėkmę, vaikas tampa darbštus, siekia būti produktyvus, tobulėja jo loginis mąstymas, savikontrolė, o tai padeda gerai išmokti ir atlikti bet kokią darbą

ateityje. Jeigu vaikas nesijaučia galintis daug ką pats atlikti, ima formuotis mąstymas, kad jis yra nevykėlis, ir jam niekas nepavyks. Ir priešingai, skatinant jo pasiekimus, pagiriant, sudarant jam sąlygas jam patirti sėkmę, formuojamos darbščios ir pilnavertės asmenybės užuomazgos.

Pati sudėtingiausia asmenybės stadija yra *tapatybės / vaidmenų sumaištis* stadija. Tai – paauglystės laikotarpis, kai vaikas pereina iš vaikystės į suaugusiojo amžių, ieškodamas savo tapatumo. Viena vertus, žmogaus organizme vyksta daug įvairių tiek fizinių, tiek dvasinių, tiek ir protinių procesų, o kita vertus, atsiranda žmogaus kaip asmenybės tapatumo ir vaidmenų sumaištis. Ši stadija yra unikali tuo, pats žmogus turi įveikti šio laikotarpio krizę, pats turi bandyti atsakyti į klausimus, kas aš esu, koks mano vaidmuo gyvenime. Sėkmingai išsprendus šio laikotarpio krizę, susiformuoja tapatumo jausmas, savo individualybės suvokimas, saugios ateities jausmas. Pasitikintis, savarankiškas, sumanus ir jautrus paauglys turi galimybę sėkmingai save identifikuoti ir realizuoti. Jeigu šios krizės nepavyksta sėkmingai įveikti, toks žmogus užaugęs tampa nepasitikintis, sunkiai dera suaugusiojo vaidmenyje, tarsi jo paauglystės krizė užsitęsia. Tada žmogui sunku atrasti save ir savo vietą gyvenime.

Šeštoji – *artimumo/ izoliacijos* – stadija apima jaunystę, kai žmogus ieško artumo su kitais žmonėmis. Taip pat susiduriama su vidiniu konfliktu: iš vienos pusės, žmogus nori priartėti prie žmonių, jausti meilę, intymumą, o iš kitos – atsiranda didžiulė baimė netekti individualybės. Jei žmogus yra tardęs savo tapatybę, jis tampa pakankamai stiprus, kad galėtų atsiduoti kam nors – siekiui, idealui, kitam asmeniui, nebijo prarasti savęs. Sugebėdamas artimai bendrauti su kitais asmenimis, žmogus pasijunta subrendęs, įgyja vidinę laisvę. Jei nesugebama užmegzti artimų santykių, atsiranda psichologinė vienuma, žmogus jaučiasi nelaimingu, izoliuotu.

Septintoji stadija – *generatyvumas/ sąstingis* – susijęs su brandos amžiumi. Būtent šioje stadijoje tampama tėvais, kyla noras auklėti, perteikti savo žinias, patirtį, atsiranda būtinybė kūrybiškai ir produktyviai veikti. Tai – savęs realizavimo tarpsnis. Šioje stadijoje žmogus arba stato, kuria, gimdo, dirba svarbų darbą ir yra produktyvus, arba sustingsta ir smunka. Tinkamai įveikęs šią laikotarpio krizę, asmuo jaučiasi produktyvus, nes sugeba dalyvauti visuomenės gyvenime. Jei žmogus nieko nekuria, tai tuomet rūpinasi tik savimi, jiems sunku atsiduoti, pasišvęsti kam nors kitam, o ne sau. Nesėkmės taveju formuojasi bergždumo jausmas ir apima sąstingis.

Paskutinioji – *ego vientisumo/ nevilties* – stadija siejama su žmogaus senatve. Tai darnos arba nevilties stadija, kai žmogus stengiasi suprasti, ar jo gyvenimas buvo prasmingas, ar pasisekė jam įgyvendinti savo tikslus. Senatvėje žmonės atsisuka atgal ir peržvelgia savo gyvenimo pasisekimus ir nesėkmes ir jei padaro išvadas, kad gyvenimas buvo prasmingas, tuomet atsiranda pilnatvė, ramybė, dėkingumas, susitaikymas, ryškesni santykiai su kitais žmonėmis, lengviau susitaikoma su mirties akistata. Tačiau jei žmogus suvokia ir įsisąmonina, kad jaunystėje nepasiekė savo tikslų, jei išvaistė savo galimybes ir progas, jei jaučia, kad gyvenimas buvo tuščias, beprasmiškas, tuomet šiame laikotarpyje žmogus išgyvena nusivylimą, mirties baimę, pyktį ir net depresiją.

Palyginus su ankstesnėmis teorijomis, Eriksonas asmenybės raidą įžvelgia daug ilgesniame laikotarpyje, kai Froidas raidą užbaigia jau po lytinio brendimo, jis asmenybės kismą pratęsia iki žmogaus gyvenimo pabaigos. Eriksono nurodytose stadijose iškeliami žmogaus raidos problema, slenkstis, kurią vienaip ar kitaip išsprendus, įgyjama nauja Ego savybė. Froido teorija labiau sutelkta į seksualumo svarbą, todėl čia labiau pabrėžiami poreikiai, o Eriksono – ego naujai įgytos savybės.

Taigi, savo teorijoje Eriksono sujungė visus žmogaus gyvenimo tarpsnius – nuo gimimo iki senatvės – į vieną visumą, pabrėždamas faktą, kad asmenybė formuojasi visą savo gyvenimą, brandą pasiekdamas antroje gyvenimo pusėje. Atskiruose laikotarpiuose žmogus susiduria su tam tikromis krizėmis, kurių teigiamas ar neigiamas įveikimas turi reikšmę tolesniam asmenybės vystymuisi. Kaip žmogus įveiks tas krizes, priklausys ne tik nuo jo paties, bet ir nuo jį supančios socialinės ir kultūrinės aplinkos.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Barvydienė, V. (2002). *Psichologija studentui*. Kaunas: KTU Psichologijos katedra.
2. Erikson, E. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. P. 290-325.
3. Gage, N. L.; Berliner, D. C. (1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera. P. 116-119.
4. Lesinskienė, S., Karalienė, V. (2008). *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi*. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Prieiga per: <http://www.psichoterapija.ot.lt>
5. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

4.3.7. Socialinė kultūrinė K.Horni asmenybės teorija

Asmenybė tampama per nuo kūdikystės susiformavusias asmenybės savybes, ypatybes, kurias kiekvienas įgyja gyvendamas. Savo asmenybę žmogus suvokia kaip savąjį Aš. Tai apima savęs vertinimą, savigarbą, siekimus, savo įvaizdžio dabar ir ateityje susikūrimą. Karena Horni (Karen Horney (1885 – 1952)), vokiečių psichoanalitikė, pritarė ir rėmėsi pagrindiniais Jungo, Froido asmenybės formavimosi principais, tačiau pristatydamą savo socialinės kultūrinės asmenybės teoriją, nemažai psichologinių dalykų aiškino šiek tiek kitokiu požiūriu.

... meilė mūsų kultūroje pervertinama. Ji, kaip ir sėkmė tampa fantomu, kuriančiu iliuziją, kad gali išspręsti visas mūsų problemas. Pati meilė nėra iliuzija, nors mūsų kultūroje ji dažniausiai tėra priedanga nieko bendra su meile neturintiems troškimams patenkinti – tik mes paverčiame meilę iliuzija susiedami su ja daug didesnius lūkesčius, nei ji gali išpildyti. O ideologinis meilės apibrėžimas padeda pridengti visus tuos veiksnius, kurie sukuria mūsų perdėtą meilės poreikį. Šitaip individas – o aš vis dar turiu omeny normalų individą – susiduria su dilema: jam labai reikia meilės ir prielankumo, bet įgyti juos sunku. K.Horney

Pavyzdžiui, Horney pritarė Froidui, kad asmenybės formavimuisi yra svarbūs vaikystės išgyvenimai, tačiau nesutiko, kad psychoseksualiniai vystymosi aspektai ar net dėsniumai čia yra itin svarbūs. Ji

teigia, kad mergaitės jaučiasi menkavertės, ne todėl, kad jaučia „penio pavydą“, o dėl to, jog yra priklausomos nuo stipriosios lyties daugeliu gyvenimo aspektų (ekonominį, finansinį, mokslo, socialinių ir pan.). Moterys siekia būti panašios į vyrus, kadangi vyrai visuomenėje visada turi daugiau laisvių ir teisių. Horni teigimu, pagrindinis lemiantis asmenybės formavimąsi veiksnys yra socialiniai santykiai tarp veiko ir tėvų. Taigi, jėgos, kurios lemia asmenybės kaitą, jos augimą yra socialinės, o ne biologinės (kaip nurodo Froidas). Vaikystėje tampa svarbūs dviejų tipų poreikiai: *biologinių poreikių patenkinimo* ir *saugumo užtikrinimas*. Pirmasis poreikis yra primityvus ir ne toks svarbus asmenybės raidai, jį galima ir minimaliai patenkinti. O antrasis – saugumo – poreikis (kuris labai priklauso nuo tėvų) jau formuoja asmenybę. Jei tėvai myli vaiką, tai šis užaugs sveika asmenybe. Ir jei tėvų elgesys nebus nuoširdus, šiltas ar net trukdys vaiko saugumą, bus gąsdinantis (patyčios, pažadų nesilaikymas, neteisingi priekaištai arba per didelis dėmesys kitiems tos pačios šeimos vaikams), tai susidarys galimybė patologiniam asmenybės vystymuisi. Vaikas gali iškęsti daug sunkumų, bausmių ar nuobaudų, jei jaučia, kad tie sunkumai teisingi; svarbu, kad tik jaustųsi mylimas. Tačiau jei tėvai elgsis su vaiku neteisingai, neleis pajusti saugumo ir meilės, vaikas patirs priešišumą tėvams, kuris dėl vaiko bejėgiškumo, baimės, meilės poreikio ir kaltės jausmo gali būti užslopinamas, išstumiamas į pašamonę. Vėliau tai pasireikš vaiko santykiuose su kitais žmonėmis ir vėliau pereis į, kaip Horni suformulavo, *bazinį nerimą*, t.y. visk apimantį, visur prasiskverbiantį ir vis stiprėjantį vienišumo ir bejėgiškumo priešiškame pasaulyje jausmą, nuolatinį nesaugumo pojūtį. Augdamas ir nuolat jausdamas tą bazinį nerimą, žmogus ima naudotis gynybos mechanizmais, formuojasi neurotiniai asmenybės poreikiai.

Horni skiria keturis pagrindinius veiksnys, kurie nulemia, kad vaikas priešišumą tėvams išstumia į pašamonę. Tai *bejėgiškumas* (kai vaikas yra ypač globojamas, jaučiasi bejėgiu), *kaltė* (kai vaikas verčiamas nuolat jaustis kaltu dėl savo poelgių), *baimė* (kai vaikas nuolat bijo tėvų dėl jų bausmių, grasinimų ar mušimo) ir *meilė* (kalbama apie pseudomeilę, kai tėvai nuolat akcentuoja vaikui, kaip jį myli, kiek daug dėl jo aukojasi ir reikalauja .per didelio atsako iš vaiko). Norėdamas apsiginti nuo šių stiprių nerimo jausmų, vaikas naudojami tokiais gynybos nuo bazinio nerimo mechanizmais: meilės gavimu, paklusnumu, jėgos pasiekimu ir atsitraukimu. Visi šie mechanizmai nukreipti ne į laimę, meilę, bet į saugumo ir nusiramino užtikrinimą ir taip jie slopina patį asmenybės augimą, iššaukia konfliktą su aplinka.

Kad viso to išvengtų, žmogus gyvenime naudoja įvairias strategijas – *neurotinus poreikius*. Horni savo teorijoje pristatė 10 pagrindinių strategijų, kurios būdingos visiems žmonėms, tačiau sveiki žmonės gali laisvai vieną strategiją pagal poreikį pakeisti kita, o neurotinės asmenybės, paprastai, prisiriša prie vienos strategijos ir bando ją pritaikyti visose gyvenimo situacijose, neatsižvelgdama, tinkama strategija, ar ne. Taigi pagrindiniai neurotiniai poreikiai yra:

1. *Meilės ir pagyrimo poreikis*, kuris susijęs su per dideliu meilės troškimu, noru, kad aplinkiniai žavėtųsi ir mylėtų; taip pat neadekvačiu jautrumu į bet kokią kritiką ar nepritarimą. Asmenybė, turinti šį poreikį, visada bandys daryti viską, ko nori kitas, bandys papirkti ar grasinti, tik kad gautų meilės.

2. *Dominuojančio žmogaus, paklusnumo poreikis*, kaip pasireiškia stipri priklausomybė nuo kitų, baimė likti vienatvėje, atsakomybės už savo gyvenimą perdavimas kitiems, meilės pervertimas, nes mano, kad meilė gali viską išspręsti. Tada žmogus nedrįsta kritikuoti ar kažkaip kitaip įžeisti kitą, net negali savęs apginti, manydamas, kad bet kokia gynybe gali supykdyti kitus.

3. *Griežtų apribojimų poreikis* paverčia žmogų asketu, kuris apriboja savo siekius, svajones, nuvertina savo gabumus ir galimybes, manydamas, kad jei jam reikės labai nedaug, tai bus mažiau galimybių savimi nusivilti.

4. *Valdžios, jėgos poreikis*, kai siekiama, atvirksčiai, visko, norima būti geresniu, viršesniu, pranašesniu ir t.t. Atsiranda nuostata, jei žmogus viską kontroliuos ir visur dominuos, tai niekas jo nesužeis ir visi jo bijos.

5. *Kitų išnaudijomo poreikis*, kai žmogus vertina save pagal tai, kiek jis yra naudingas. Iškyla pasidžiavimas savimi dėl sugebėjimo kitus išnaudoti ir baimė būti kitų išnaudojamam.

6. *Prestižo poreikis*, kai žmogus vertina viską pagal tai, kiek tai suteikia jam prestižo. Tokio žmogaus savivertė priklauso nuo viešo jo darbų ar atliktų veiksmų, gautų rezultatų pripažinimo, dėl to ir draugai atrenkami pagal tai, kiek jie yra įtakingi toje visuomenėje.

7. *Asmeninio žavesio poreikis* skatina neigti savo trūkumus ir save pateikti tik iš gerosios pusės, noras ir siekis gauti daug komplimentų, pagyrų. Dominuoja per daug geras savęs vertinimas.

8. *Pirmavimo, asmeninių pasiekimų poreikis* – noras būti geriausiu bet kurioje srityje, nekreipiant dėmesį į pasėkmes, nesėkmės baimę. Jei pasiekia kokią sėkmę, žmogus jaučiasi stiprus ir užtikrintas, todėl siekia būti vadovu, tampa kerjeristu, darboholoku.

9. *Nepriklausomybės poreikis*, kai žmogus vengia atsakomybės, vengia artumo su kitais žmonėmis, pasirenka vienišiaus gyvenimą.

10. *Tobulybės ir nepažeidžiamumo poreikis* susijęs su perfekcionizmu, pranašumo prieš kitus jausmu, manymu, jog „tik aš vienas žinau, kaip padaryti viską gerai“. Dažnai dominuoja baimė kritikai, priekaištams, suklydimams.

Vėlesnėje savo teorijoje Horni šiuos poreikius sugrupavo į tris grupes pagal tai, kiek jie atskleidžia žmogaus nuostatą į save ir į kitus žmones. Tai *judėjimas link žmonių, judėjimas prieš žmones, judėjimas nuo žmonių*.

Judėjimas link žmonių būdingas nuolankioms asmenybėms, kurioms stiprus meilės ir pritarimo, pagyrimo poreikis. Tokie žmonės išreiškia šiuos poreikius visiems žmonėms, o ypač vienam; manipuliuoja kitais žmonėmis, kad pasiektų savo tikslus. Santykiuose su žmonėmis, stengiasi su niekuo nesipykti ir todėl atsisako savo norų dėl kitų, linkęs prisiimti kaltę, nusileisti kitiems, nekritikuoti ir nieko nereikalauti

iš kitų. Jie darys viską, kad tik gautų meilės ir šilumos. Kita vertus, jie jaučiasi bejėgis ir silpnas, laikys save visada silpnesniu ir po šiais jausmais gali slėptis priešiškus, pyktis.

Judėjimas prieš žmones: priešiškas, agresyvu tipas. Tokiems žmonėms svarbus dominavimas, priešiškus, kitų išnaudojimas. Tokie žmonės gyvena pasaulyje, kur, kaip jie supranta, kiekvienas yra priešas ir išgyvens tik stipriausias. Todėl jie elgiasi despotiškai, nepaisydami kitų žmonių. Kita vertus, kai kuriose situacijose tokie žmonės gali veikti taktiškai ir draugiškai, bet jų tikslas vis tiek bus valdžia ir asmeninių ambicijų patenkinimas.

Judėjimas nuo žmonių apima atsiskyrimą arba izoliaciją. Žmonės vengia įsitraukti į darbą, poilsį, artimus santykius, nesidomi žmonėmis, siekia atsiskyrimo ir visiškos nepriklausomybės.

Horni teigia, kad neurotikas turi vieną dominuojančią tendenciją, bet gali būti būdingi bruožai ir iš kitų tendencijų, kurie papildo vieni kitus. Svarbu tai, kad normalus žmogus, nors ir taiko panašias strategijas, yra lankstus, pasirenka tam tikrus aspektus, atsižvelgdamas į konkrečią situaciją, o neurotikas yra nelankstus ir į visas situacijas reaguoja vienodai, ieškodamas jose tik to, kas galėtų patenkinti jo vienintelį poreikį – išvengti bazinio nerimo.

Apibendrinant galima, teigti, kad Horni teorija akcentuoja tai, kad asmenybės formavimuisi ir vidinių problemų sprendimui didžiausią įtaką turi ne biologiniai, o socialiniai poreikiai, užtikrinantys saugumą ir garantuojantys sėkmingą asmenybės formavimosi procesą.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Horney, K. (2004). *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*. Vilnius: Atviros Lietuvos knyga.
2. Horney, K. (2013). *Mūsų vidiniai konfliktai*. Vilnius: Apostrofa.
3. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
4. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P. 150 – 152.
5. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

4.4. Situacijų teorijos

Žmogaus santykį su socialine aplinka, jo įtaką pažinimo raidai ir netgi asmenybės vystymuisi nagrinėja ir įvairios *situacijų teorijos* dar kartais vadinamos *atribucijos teorijomis*. Panašiai kaip Eriksono teorijoje čia didžiausias dėmesys kreipiamas ne tik į žmogų, bet ir jo tarpasmeninius santykius, elgesį. Tačiau šios teorijos dar bando paaiškinti, kaip formuojasi žmonių įsitikinimai ir nuostatos, koks ryšys tarp mąstymo ir elgesio, kodėl kažkas vienai, o ne kitaip įvyksta. Kiekvieną dieną žmonės stebi vieni kitus, tarpusavyje bendrauja, o taip pat bando, dėliodami vienokias ar kitokias mintis, suprasti save ir kitus. Dažniausiai sprenddami apie vienokius ar kitokius įvykius, jie remiasi vidinėmis (savo emocijomis, charakterio savybėmis, motyvais, vertybėmis ir pan.) arba išorinėmis jėgomis (aplinka, kitų žmonių įtaka ir pan.). Taigi, situacijų teorijos būtent ir nagrinėja klausimus, kaip žmonės, remdamiesi aplinkos ir būdo savybėmis, aiškina savo elgesį, kaip interpretuoja kitų poelgius ir kokią įtaką tarpusavio bendravimui daro vienoks ar kitoks poelgių aiškinimas.

Situacijų teorijos pradininku yra laikomas vokiečių psichologas Fricas Haideris (*Fritz Heider*) (1896 – 1988)), kuris, tirdamas „sveiko proto psichologiją“, padarė išvadą, jog žmonių elgseną lemia vidinės ir išorinės priežastys. Vėliau prie šios idėjos prisidėjo ir įvairiomis mokslinėmis įžvalgomis situacijų teoriją papildė ir kiti psichologai, kaip antai, E. Jonesas (*Jones*) kartu su K. Deivisu (*Davis*) pastebėjo, kad žmonės linkę kitų asmenų ketinimus ir nusiteikimus sieti su jų veiksmis (*atitinkamų išvadų atribucijos teorija*); H. Kelejus (*Kelley*) teigia, kad asmenys poelgius visada aiškina racionaliai (*racionalios atribucijos teorija*), *kauzalinės atribucijos teorijos* nagrinėja, kaip žmonės reaguoja vienas į kito veiksmus, kas lemia žmonių elgsenos interpretacijas.

Taigi, situacijų teorijos arba bendrai vadinamos atribucijos teorija – socialinės psichologijos teorija, kuri analizuoja, kaip žmonės paaiškina savo ir kitų asmenų elgesį, kokias priežastis priskiria atitinkamiems įvykiams, reiškiniams, kokią įtaką šios suvokimo pozicijos turi veiklos organizavimui ir kokie veiksniai apsprendžia atribucijos pobūdį. Išskiriamos išorinė ir vidinė atribucija. Remdamasis išorine atribucija, žmogus elgesio priežastis aiškina tokiais veiksniais, kaip aplinka, nuotaika, būseną, oras ir kitos sąlygos, priklausančios nuo situacijos, todėl šiuo atveju asmuo dėl elgesio ar įvykio neprisiima atsakomybės už įvykį. Pavyzdžiui, nesėkmė per egzaminą gali būti aiškinama bloga nuotaika, piktu ir griežtu dėstytoju, per sunkiomis užduotimis ir pan. Vidinės atribucijos atveju žmogus elgesio ar įvykio priežastis aiškina savo gebėjimais ar ypatumais, lengvai prisiima sau atsakomybę. Pavyzdžiui, gerai išlaikyta egzaminų sesija gali būti aiškinama puikiais savo gabumais, intelektu, savo darbu ir pan.

Kaip teigia psichologai, žmonės linkę aiškinti elgesį ar įvykių priežastis savo naudai. Jei kas nors gera nutinka pačiam ar žmonėms, kurie jam patinka, tada aiškinama kaip vidinės atribucijos rezultatas, o kai ja ar jo artimiesiems atsitinka nesėkmė, tai aiškinama išorinėmis, nestabiliomis priežastimis. Toks tendencingas aiškinimas dar yra vadinamas (*fundamentaliąja*) *atribucijos klaida*. Pavyzdžiui, jeigu mergina pasako vaikinui kažką nemalonaus, ji pateisina tai bloga nuotaika, irzlumu ir panašiai. Tačiau jeigu vaikiną pasielgtų lygiai taip pat su ta pačia mergina, ji pagalvotų, kad vaikinui ji nerūpi, jis grubus ir pan. Situacijų teorijos kūrėjai bando paaiškinti, kodėl įvyksta atribucijos klaidos. Manoma, kad taip atsitinka, nes į aplinkinius asmenis žvelgia iš visai kitos perspektyvos, nei žvelgia į save, nes veikdami patys susikoncentruoja į aplinką, o stebėdami kitus – dėmesio centre mato kitą žmogų, o aplinka tampa nereikšminga. Ir kadangi daugiausia dėmesio skiriama objektui, pradedama manyti, kad jis ir yra visko priežastis. Primetę savo nuomonę kitam, žmonės paprastai linkę manyti, kad pastarasis iš tiesų taip galvoja, o pagal elgesį bando spręsti ir apie žmogaus asmenybę. Pavyzdžiui, remdamiesi savo patirtimi per paskaitas, studentai gali vertinti, kad dėstytojas yra šaltas, griežtas ir nuobodus, tačiau jie neįvertina to, kad tas pats dėstytojas taip elgiasi tik dėstydamas universitete (t.y. tam tikroje situacijoje), o kitomis aplinkybėmis yra labai linksmas, šiltas ir daug bendraujantis žmogus.

Mokslininkai skiria ir daugiau atribucijos klaidų.

♦ *Savanaudiškas tendencingumas* – kai sėkmė priskiriama vidiniams veikiniam, o nesėkmės – išoriniams;

♦ *Tariamasis panašumas* – „kiti tokie, kaip aš“. Kitų elgesys aiškinamas neobjektyviai, o taikant tuos pačius, kaip vertinant savo elgesį, kriterijus. Pavyzdžiui, žiūrėdami į konferencijoje besišypsančius veidus, manome, kad visi yra laimingi, nesijaudina prieš darydami pranešimus, tik patys jaučiamės įsitempę, nuliūdę, susikaustę. Tada iškyla klausimas: „Kodėl kiti gali taip laisvai jaustis, o aš ne?“, nors iš tikrųjų tie kiti jaučiasi lygiai taip, kaip mes, o galvoja tą patį apie mus, kad esame atsipalaidavę, nesijaudiname ir pan.

♦ *Stereotipizacija* – kai asmenis vertiname pagal socialinės grupės, kuriai jis priklauso, savybes.

♦ *Aureolės efektas* – kai susidaromas bendras įspūdis apie asmenį pagal vieną jo savybę.

♦ *Selektyvumas* – kai vertinimo aspektai pasirenkami, remiantis savais interesais.

♦ *Projekcija* – kai sau būdingas savybes priskiriame ir kitiems asmenims.

♦ *Savo išpildanti pranašystė* – kai dažnos mintys (dažniausiai negatyvios) išsipildo tikrovėje (tarsi paties prišauktos).

Taip, kai žmonės aiškina savo ir kitų elgesį bei jiems nutinkančius įvykius, taip pat ir atribucijos klaidos turi didelę įtaką jų elgesiui, motyvacijai bei santykiams su kitais žmonėmis. Pavyzdžiui, kai studentai egzaminu nesėkmę aiškina gebėjimų trūkumu (vidinė atribucija), gebėjimai suvokiami kaip nekontroliuojami, jie patiria neigiamų emocijų, tokių kaip gėda, nusivylimas savimi ir dėl to mažiau skiria pastangų mokytis, taisyti situaciją, tampa mažiau motyvuoti. Ir priešingai, jei studentai šią nesėkmę aiškina išoriniais faktoriais, pvz., dėl nepakankamų pastangų, dėl blogos sveikatos ir pan., tuomet pastangos suvokiamos kaip kontroliuojamos ir dėl to jų skiriama daugiau, padidėja motyvacija mokytis, stengtis.

Žmonių elgesiui dažnai svarbų vaidmenį ir psichologų išskirti taip vadinami kauzalumo (priežastingumo) principai:

♦ *Priežasčių-pasekmių principas*. Jis reiškia, kad pasekmės lydi priežastis, t.y. žmogus žino, kad pasielgus gerai, galima sulaukti atpildo arba atvirkščiai.

♦ *Laiko principas*. Žmogus linkęs palaikyti kažkokį įvykį priežastimi, jeigu jis įvyko dėl kitų įvykių.

♦ *Erdvinio gretimumo principas*. Jeigu du reiškiniai ar objektai yra greta vienas kito, vienas jų gali būti palaikytas kito priežastimi. Pavyzdžiui, jei tuo metu, kai studentas rašo egzaminą, dėstytojas pastebi ant suolo telefoną, gali studentą apkaltinti nusirašinėjimu.

♦ *Kovariacijos principas*. Tai principas, kuris reiškia dviejų įvykių vyksmą tuo pačiu metu. Pavyzdžiui, studentas gali susinervinti, kai jis skuba į paskaitas, o autobusas ilgesniam laikui sustoja stotelėje, o vairuotojas gali susierzinti, kai jam pypsi mašina.

♦ *Priežasčių ir pasekmių atitikimo principas*. Tai yra įsitikinimas, kad rimtas pasekmės sukelia rimti įvykiai, o nereikšmingas – maži. Normalu galvoti, kad širdies smūgį galima gauti nuo staigios ir ypač nemalonios žinios, o ne nuo smulkių žinučių, tokių kaip blogas oras, surūgusios sriubos ar pan.

Paprastai, elgesį lemia ne viena priežastis: vienos būna svarbesnė, kitos – ne tokios esminės. Labai svarbu įvertinti aplinkos įtaką, pačią situaciją, asmenybės savybes ir, atpažinus atribucijos klaidą, teisingai suprasti individo elgesį, tinkamai į tai reaguoti, kadangi tai gali veikti žmogaus elgesį, jo motyvaciją ir aktyvumą.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Jacikevičius, A. (1995). *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. Vilnius: Žodynas.
2. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
3. Myers, D. G. (2008). *Socialinė psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
4. Slavičius, A. (1998). *Socialinė psichologija*. Vilnius: VU leidykla.

4.5. Humanistinės asmenybės teorijos

Po Antrojo Pasaulinio karo Jungtinėse Amerikos Valstijose, kaip atsakas į tuo metu tuo metu dominavusią Freudų išplėtotą ir praktikoje plačiai taikytą psichoanalizę ir populiarias bihevioristines teorijas, susiformavo naujas požiūris į asmenybę – humanistinė psichologija, kur pabrėžiama asmenybės atsakomybė už savo poelgius, iškeliamą žmogiškosios būties svarbą. Nors humanistinės krypties asmenybės teorijų autoriai skirtingai traktavo asmenybę, tačiau visi laikėsi vienodos nuomonės, kad kiekvieną asmenybę formuoja tik jai vienai būdingas pasaulio suvokimas. Individualus tikrovės suvokimas, o ne pasąmonėje slypintys biologiniai instinktai, bruožai ar pastiprinimai reguliuoja elgesį, be to asmenybė pati yra aktyvi, planuojanti ir kurianti, atsakanti už savo veiksmus, siekianti augti ir tobulėti. Humanistinės psichologijos pradininkais ir kūrėjais laikomi žymūs XX amžiaus psichologai, kaip Šarlota Biuler (Ch. Buhler), Gordonas Olportas (G.W. Allport), Henris Marėjus (H. Murray), Gardneris Merfis (G. Murphey), Abrahamas Maslou (A. Maslow), Karlas Rodžersas (C. Rogers) ir Rolo Mėjus (R. May) ir kiti.

Visi humanistinės psichologijos atstovai akcentavo kiekvieno asmens jo unikalią žmogiškąją prigimtį, jo laisvės ir kūrybiškumo, tobulėjimo ir saviraiškos, aukščiausių vertybių siekimą. Todėl buvo manoma, kad ir psichologija turi orientuotis į realias žmogaus gyvenimo problemas, praktinį jų sprendimą, privalo aprėpti visą žmogaus asmenybę su jo individualiomis savybėmis. Žmogus, anot humanistų, yra vientisa ir sudėtinga asmenybė. Tikima, jog visi individai yra geri ir gali realizuoti savo potencialias galimybes, svarbu tik paties asmens motyvai ir aplinkos sąlygos, todėl kuo tinkamesnė socialinė, kultūrinė, buitinė aplinka, tuo daugiau potencialių savirealizacijos galimybių gali žmogus turėti. Kalbėdami apie pilnavertę asmenybę, humanistinės krypties psichologai akcentavo jos saviraišką, kaip aukščiausią ir svarbiausią žmogaus poreikį, jo nuoširdumą, empatiją, savo AŠ arba savasties suvokimą, teigiamą savęs vertinimą ir palankumą sau.

Šias idėjas savo teorijoje ir sukurtoje tyrimo ir konsultavimo metodikoje plačiau pristatė pagrindiniai humanistinės psichologijos judėjimo kūrėjai ir teoretikai – Abrahamas Maslou ir Karlas Rodžersas.

4.5.1. A.Maslou asmenybės saviraiškos teorija

Humanistiniai metodai turi padėti išreikšti save. Taip manė ir amerikiečių psichologas Maslou (Abraham Maslow (1908 – 1970)), teigdamas, kad kiekviename iš mūsų glūdi save reiškiančiam individui būdingas kūrybiškumas, o kad jį galėtumėm pasiekti, plėtoti, nereikia ypatingų gabumų ar talento, būtina palanki aplinka. Kiekvienas žmogus turi motyvus augti ir tobulėti, o tuos motyvus sudaro mūsų poreikiai. Patenkinus vienus poreikius, galime siekti kitų, kol galų gale galime save realizuoti.

Muzikantai turi muzikuoti, dailininkai turi tapyti, poetai turi kurti eiles, jeigu jie nori taikiai sugyventi su savimi. Žmonės turi būti tuo, kuo jie gali būti.

A. Maslow

Svarbiausias asmenybės požymis, anot Maslou, yra savojo AŠ suvokimas ir teisingas vertinimas. Jei savojo AŠ samprata teigiama ir žmogaus savęs vertinimas yra geras, tuomet žmogus yra laimingesnis ir sveikesnis fiziškai, socialiai ir psichologiškai. Plėtodamas savo teoriją, Maslou pirmasis pasiūlė žmogaus poreikių klasifikaciją ir nustatė jų tarpusavio ryšius. Jis teigė, kad tokius poreikius gali turėti kiekvienas, bet dažniausiai „gerieji“, aukštesnieji poreikiai dominuoja tarp tų žmonių, kurie daugiau laiko skiria savęs vystymui.

A.Maslou poreikių hierarchija (pagal Myers, 2008: 403)

Humanistas visus šiuos poreikius dar susijungė į du lygmenis: aukštesniojo lygmens poreikius (saviraiška ir savigarba) ir žemesniojo lygmens poreikiai (socialiniai, saugumo ir fiziologiniai). Taigi, *fiziologinius poreikius* sudaro kvėpavimas, maistas, gėrimas, miegas, seksualinis pasitenkinimas ir pan., *saugumo poreikiai* apima kūno, proto ir sielos saugumą, saugumą darbe (užtikrinimas dėl darbingumo), šeimos, sveikatos, materialinių gėrybių saugumas; *meilės – priklausymo poreikis* sudaro draugystės, artimųjų meilės, intymumo su artimu žmogumi poreikius. Iš aukštesniojo lygmens skiriami savigarbos ir saviraiškos poreikiai. *Savigarbos poreikiai* apima poreikius būti gerbiamam, pripažintam, pastebėtam,

kitokiam nei kiti, o *saviraiškos poreikius* sudaro poreikiai realizuoti save, tapti tuo, kuo tik asmuo gali tapti. Aukštesniojo lygmens poreikiai taip pat susiję žinių poreikiu ir estetiniais poreikiais (harmonijos ir pusiausvyros savyje ir aplinkoje radimas, grožio pajautimas ir meilė viskam).

Anot Maslou, žmogus visada turi įgimtą norą tenkinti poreikius, tačiau nėra motyvuotas patenkinti dviejų lygių poreikių tuo pačiu metu. Kai žmogus patenkina žemesniojo lygmens poreikį, motyvacijos šaltiniu tampa aukštesniojo lygio poreikis. Pavyzdžiui, žemiausias lygmuo – fiziologiniai poreikiai, kurie apima visas pagrindines žmogaus funkcionavimo ir gyvenimo sąlygas. Kai patenkinami fiziologiniai poreikiai, atsiranda saugumu samprata. Tada žmogus stengiasi užtikrinti asmeninį saugumą ir fiziologinių poreikių patenkinimo garantijas. Kai žmogaus jaučiasi saugus, siekia socialinių poreikių, o kai visi žemesnieji poreikiai jau būna patenkinti, jis rūpinasi saviraiška, potencialių galimybių realizavimu, talento atskleidimu.

Save potencialiai išreikšti gali įvairius socialinius vaidmenis prisiimantys žmonės, tik svarbu, kad pasirinktos pareigybės teiktų džiaugsmą ir būtų atliekamos laisva valia. Anot A. Maslou beveik visi turi poreikį tobulėti, tačiau save visiškai realizuoja tik mažiau nei vienas procentas žmonių. Psichologas teigia, jog taip vyksta, nes dažnai žmonės turi taip vadinamą sėkmės baimę, atsiduria netinkamoje socialinėje, kultūrinėje aplinkoje, kuri gali sugniuždyti saviraiškos siekimo polinkį, pvz., nustatydamą tam tikras normas ar klijuodama etiketes. Dauguma žmonių net neįtaria, kaip gali realizuoti savo potencialą ir kokias galimybes iš tiesų jie turi. A. Maslou skiria bruožus, būdingus visiškai save išreiškiantiems žmonėms:

- ♦ **Adekvatesnis realybės suvokimas** – save visiškai išreiškiantys žmonės, save ir aplinką vertina adekvačiai, priima tikrovę tokią, kokia ji yra iš tiesų. Jiems lengva atpažinti veidmainiavimą ir nesąžiningumą;

- ♦ **Savęs, kitų ir gamtos priėmimas** – tokie asmenys sugeba su savimi susitaikyti ir tiesiog priima save tokius, kokie yra;

- ♦ **Nuoširdumas, paprastumas ir natūralumas** – saviraiškos poreikį patenkinantys žmonės nesiekia dirbtinai padaryti įspūdžio ir visiems patikti. Jie gali laikytis formalumų ir ritualų, tačiau viduje yra laisvi ir patys žino, kas jiems geriausia;

- ♦ **Atsidavimas darbui** – asmenybės vertina ir myli savo darbą, nes jis yra pagrindinis savirealizacijos galimybių šaltinis;

- ♦ **Orientacija į problemą.** Gyvena, kad dirbtų, o ne dirba, kad gyventų, t.y. išitraukę į idėjos realizavimą ar darbą. Jiems svarbūs egzistenciniai klausimai, gyvenimo prasmės problema. Šie klausimai leidžia lengviau atskirti svarbius dalykus nuo mažiau svarbių.

- ♦ **Nepriklausomybė: vienatvės poreikis** – Maslou mano, kad save tinkamai išreiškiančių žmonių draugystė būna itin turininga, kadangi jie nesiekia kitos asmenybės prie savęs „pririšti“. Tokie žmonės jaučia bendravimo su savimi poreikį;

♦ **Autonomija: nepriklausomybė nuo kultūros ir aplinkos** – psichologiškai sveikiems žmonėms būdingas aukštas savikontrolės ir „laisvos valios“ laipsnis. Jie save laiko savarankiškais, aktyviais ir atsakingais savojo likimo šeimininkais.

♦ **Suvokimo naujumas.** Sugeba džiaugtis net pačiais paprasčiausiais įvykiais, pajusti jų naujumą, išgyventi malonumą, ekstazę. Retai skundžiasi nuobodžiu gyvenimu, nes juos viskas stebina. kiekvieną gyvenimo akimirką suvokia kaip nepakartojamą.

♦ **Gilūs tarpasmeniniai santykiai.** Dažniausiai bendrauja su panašų savęs aktualizacijos lygį pasiekusiais žmonėmis. Jų artimųjų ratas nedidelis, nes toks gilus bendravimas reikalauja daug laiko ir pastangų.

♦ **Filosofinis humoro jausmas.** Juokauja ne kažką pašiepdami, bet mėgsta juokus, išjuokiančius žmonijos kvailumą.

♦ **Spontaniškas kūrybiškumas.** Kūrybiški ne tik savo darbe, bet ir pačiose įvairiausiose kasdienio gyvenimo situacijose. Smalsūs, nerūpestingi, išradingi.

Taigi, Maslou savo teorija akcentavo žmogaus individualybę, jo, kaip asmenybės, unikalumą ir stengėsi padėti žmonėms giliau pažinti ir pilniau atskleisti save tiek kasdieniniame gyvenime, tiek ir mokymosi, kaip pažinimo, procese. Saviraiška tampa aukščiausias žmogaus poreikis, leidžiantis asmenybei tapti harmoningai, pasitikinčiai savimi, įgyvendinti savo tikslus ir būti laiminga. Nors jo teorija buvo labiau teorinio pobūdžio, idėjos apie saviaktualizaciją, žmogaus poreikių hierarchinę struktūrą, stokos ir vystymosi motyvaciją yra plačiai pripažintos ir taikomos ne vien tik psichologijos srityje (taip pat ir mokymo, socializacijos, įmonės vidinio klimato ir t.t. tyrimuose).

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Gage, N. L.; Berliner, D. C.(1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
2. Maslow, A. (2011). *Būties psichologija*. Vilnius: Vaga. Dalis knygos prieinama per: http://issuu.com/leidykla_vaga/docs/buties_psichologija/25
3. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“. P. 401 – 434.
4. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P.167 – 169.
5. Zambacevičienė, E.P., Dapkevičienė, V. (2007). *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: ŠU leidykla. P. 67: 70.

4.5.2. K.Rodžersas ir asmenybės raida

Jei Maslou laikomas teorinės humanistinės psichologijos pagrindėju ir plėtotoju, tai Karlas Rodžersas (Carl Rogers (1902 – 1987)) gali būti pripažįstamas kaip žymiausių humanistinės psichologijos praktikos atstovu. Remdamasis humanistinės psichologijos principais, jis taip pat laikėsi nuomonės, kad visi žmonės iš prigimties yra geri ir turi saviraiškos polinkių. Žmogų jis lygina su augalu, kuris esant palankioms sąlygoms gali augti ir tobulėti, įgyvendinti savo troškimus. O kad aplinka skatintų asmenybę augti ir tobulėti, yra būtinos trys esminės sąlygos: *nuoširdumas, palankumas ir empatija*.

Savo profesionalaus darbo pradžioje aš savęs klausiau: kaip aš galiu gydyti, pagydyti ar pakeisti šį asmenį? Dabar užduodu tokį klausimą: kaip galiu sukurti santykį, kurį asmuo galėtų panaudoti savo asmeniniam augimui.

Karlas Rodžersas

Asmenybės augimui didelį poveikį visada daro žmonės, kurie yra palankūs kitiems ir gali rodyti besąlygišką pagarbą, o besąlygiška pareiga – tai pripažinimo, palankumo nuostata, vertinanti žmogų net tuomet, kai jis klysta. Taigi, žmogus gali gerai jaustis, kai aplinkiniai jį visada palaikys, nesmerks ir neteisėjo, bet suteiks besąlygišką paramą ir palaikymą. Anot Rodžerso, žmonės pajaučia palengvėjimą, kai jiems nereikia pasimetinėti, kai išsako savo blogiausias mintis ir jausmus ir supranta, jog net it tada jie nebus pasmerkti.

Asmenybės savirealizacijai taip pat labai svarbus savęs pažinimo kaip savęs vertinimo aspektas. Rodžersas būtent savęs pažinimą kaip savasties supratimą laikė svarbiausiu asmenybės brandos požymiu. Jo manymu, tai savojo AŠ samprata, kurią sudaro visos mintys ir jausmai, padedantys atsakyti į klausimą „kas aš esu?“. Žmonės tik tada elgsis tinkamai ir taip žiūrės į pasaulį, kai jo AŠ samprata bus teigiama. Ir priešingai, kuo asmuo bus labiau nutolęs nuo savojo „idealaus AŠ“, tuo nelaimingesnis jausis, bus nepatenkintas ir į gyvenimą žvelgs pesimistiškai. Savęs vertinimas svarbus ir žmogaus gyvenimo kokybei. Tie, kurie save vertina teigiamai, yra mažiau linkę į depresiją, įvairias ligas, juo mažiau juos kankina nemiga, mažiaus linkę vartoti narkotikus, ne taip lengvai pasiduoda kitų įtakai ir yra laimingesni. Todėl tinkamas savęs vertinimas turi būti suprantamas kaip viena iš svarbiausių humanistinio ugdymo tikslų, kai tėvai, mokytojai ir draugai turėtų siekti padėti kitiems pažinti save, pripažinti tai ir būti sau ištikimais.

Rodžersas išskyrė tokias visiškos savojo AŠ realizacijos siekiančio žmogaus savybes:

- ♦ **Augantis atvirumas naujoms patirtims:** žmogus atsisako gynybos mechanizmų, bando sąmoningai suvokti visas savo patirtis, neneigia ir neatmeta skaudžių ir nepalankių jam patirčių.

- ♦ **Egzistencinis gyvenimo būdas** - pilnas kiekvieno momento išgyvenimas, gyvenimas čia ir dabar, kai žmogus nesistengia pritaikyti situacijos prie savojo "aš" suvokimo. Toks žmogus turi daugiau drąsos gyventi, yra nuoširdesnis, tolerantiškesnis, spontaniškesnis, lengviau prisitaiko prie aplinkybių, yra mažiau suvaržytas ir apribotas, labiau pasitiki savo jėgomis. Tai – viena svarbiausių tokio žmogaus savybių.

- ♦ **Pasitikėjimas savimi:** kai žmogus pasitiki savo nuomonių teisingumu, savo gebėjimu elgtis atitinkamai kiekvienoje gyvenimo akimirkoje. Toks žmogus nesivadovauja kitų primestomis socialinėmis normomis ir stereotipais, kad galėtų viską vertinti objektyviai. Remdamasis universaliomis

bendražmogiškomis vertybėmis, geriausiai gali pajusti, koks poelgis yra tinkamiausias vienoje ar kitoje unikaloje situacijoje.

Šie trys asmenybės savirealizacijos aspektai yra susiję ir su pasirinkimo laisve, kūrybiškumu bei patikimumu ir savarankiškumu. Čia pasirinkimo laisvė suvokiama, kai žmogus ne tik patiria, bet ir naudojami savo laisve, kurią jam suteikia atvirumas visoms patirtims. Toks žmogus suvokia savo sprendimų padarinius ir geba tuo pasinaudoti, bet taip pat prisiima visišką atsakomybę už savo sprendimus. Kūrybiškumas aiškinamas kaip sąmoningas gyvenimas šia akimirka, spontaniškumas, aklas nesilaikymas visuomeninėmis elgesio normomis bei griežtomis elgesio bei patirčių taisyklėmis. Tai leidžia pasireikšti žmogaus kūrybiniam potencialui. Patikimumas, savarankiškumas ir konstruktyvumas pasireiškia, kai žmogaus elgesys yra optimalus ir labiausiai tinkantis situacijai. Dėl savo vidinės laisvės toks žmogus elgsis savarankiškai, sieks paties geriausio gyvenimo pačiu optimaliausiu būdu. Dar vienas svarbus aspektas yra pilnas ir gyvybingas asmenybės gyvenimas. Žmogus neatsiriboja nuo skausmingų patirčių, tačiau viską jaučia daug pilniau ir visapusiškai: džiaugsmą ir skausmą, meilę ir kančią, baimę ir drąsą.

Remdamasis savo kaip psichoterapeuto patirtimi, Rodžersas pasiūlė taip vadinamąjį *nedirektyvųjį mokymą* – mokymą, orientuotą į mokinį, o ne į jo žinių įgijimą, kažko išmokimą ar įgūdžių formavimą. Nedirektyvusis arba prasmingas mokymais turi būti skirtas atskleisti prasmę, turi atitikti mokinio tikslus ir siekius. Mokytojų ar kitų ugdytojų pareiga – padėti vaikui sužadinti savastį, t.y. vaikas turi išmokti suvokti save su savo teigiamomis ir neigiamomis pusėmis, sąžiningai apsispręsti ir jaustis atsakingu už savo veiksmus, pasirinkimus ir jų pasekmes. Ugdytojai (tėvai ar mokytojai) turi tik padėti vaikui atsiskleisti, o ne primesti savo nuomonę ar liepti kažką daryti, kaip jie to norėtų, turi priimti ir vertinti mokinį tokį, koks jis yra ir leisti jam pačiam pasirinkti savo tikslus. Tik taip, anot psichologo, vaikas pradeda giliau suvokti savąjį AŠ ir palaipsniui pats savarankiškai susikuria ir išsiugdo savo tikslus ir užduotis, kurie jam būtų priimtini ir nekeltų grėsmės aplinkiniams, nepadarytų žalos.

Dar Rodžersas akcentavo dvasines vertybes, kurios slypi žmonių prigimtyje. Kaip teigia psichologas, vienas svarbiausių dalykų žmogaus gyvenime yra atskleisti savo vertybes ir jomis vadovautis. Nuo to labai priklauso, kokia susiformuos asmenybė, kaip ji elgsis ir ko sieks. Šios vertybės formuojasi asmenybei augant, ir aplinka arba padeda, arba trukdo joms skleistis. Vadinasi, nuo aplinkos labai priklauso, kokiomis vertybėmis žmogus vadovausis savo gyvenime. Tie, kurie auga lygiateisiško bendravimo aplinkoje, apsuptas besąlygiškos meilės, jaučia pagarbą aplinkiniams ir sau, užaugę vadovausis dvasinėmis vertybėmis, tokiomis kaip meilė, tikėjimas, pasitikėjimas, sąžiningumas, teisingumas. Ir priešingai, augę autokratiškoje, nesąžiningoje ir grubioje aplinkoje, žmonės nesugebės normaliai sutarti su aplinkiniais, bendradarbiauti ir palaikyti darnių santykių, nemokės vadovautis dvasinėmis vertybėmis ir jų nekurs. Toks žmogus pradeda apsimetinėti, slėpti tikrąjį save ir vadovaujasi susikurtomis pseudovertybėmis: melavimu, sukčiavimu, apsimetimu, pataikavimu ir t.t. Kaip teigia Rodžersas, tada asmenybė pradeda skaidytis, susikuria negatyvų požiūrį į save ir jaučiasi nelaimingas.

Remdamasis savo teorinėmis ir praktinėmis įžvalgomis, Rodžersas pasiūlė ir humanistinės mokyklos koncepciją su tokiais pagrindiniais humanistinio ugdymo principais:

1. Mokiniai turi pasirinkti, ko jie mokysis. Nieko iš tiesų negalima išmokti, jei tai neatitinka kokių nors poreikių, norų, nepatenkina smalsumo ir neatitinka svajonių. Visa kita, kas išmokstama, labai greitai užmirštama.

2. Mokyklos, ypač jaunesniųjų vaikų, turi išleisti mokinius, kurie norėtų toliau mokytis ir žinotų, kaip mokytis. Mokyklos užduotis – norą mokytis paversti aiškiu tikslu. Čia turėtų būti atskirti beprasmis mechaninis mokymasis nuo būtino mechaninio mokymosi.

3. Vienintelis reikšmingas vertinimas yra savęs vertinimas. Kiti vertinimai (pažymiai, pažangumo kortelės) trukdo mokymuisi.

4. Jausmai taip pat turi būti mokymosi dalis. Mokyklose ugdymas turi būti ne vien tik naujų žinių perteikimas, bet ir pastangos, kad mokinys suvoktų tų žinių ir mokėjimų prasmę sau asmeniškai.

5. Lengviausia, prasmingiausia ir efektyviausia yra mokytis toje aplinkoje, kai mokinys nejaučia baimės. Kai vaikus gąsdina mokytojas, klasė, mokykla, jie negali gerai mokytis, blogai prisitaiko prie aplinkos, nebenori nieko daryti, neišnaudoja galimybių.

Pagrindinis humanistinio požiūrio bruožas yra prielaida, kad kiekvieną asmenybę formuoja tik jai būdingas pasaulio suvokimas, mokiniai bendradarbiauja su mokytojais, renkasi patys, kokio dalyko mokytis. Klasėje puoselėjamas laisvas vaiko bendravimas, stengiamasi jį apsaugoti nuo pernelyg didelio visuomenės ir šeimos spaudimo. Remiantis humanistinio mokymo principais, daugelis mokymosi elementų yra pagrįsti savimoka (vadovavimu sau) ir dėl to mokymasis mokiniui pasidaro labai svarbus.

Taigi, Rodžersas sukūrė naują požiūrį į asmenybės ugdymą, psichoterapijoje taip pat taikė naują į klientą nukreiptą psichologinio konsultavimo metodų rinkinį. Jis taip pat buvo pradininkas nestruktūruotų asmeninio ir tarpasmeninio patyrimo grupių, kur įvairiausi asmenys turi galimybę giliau pažinti save ir kitus, kūrimo. Šios grupės dar ir dabar yra plačiai taikomos pasaulinėje praktikoje. Nors kartais psichologo siūlomos idėjos atrodydavo sudėtingai įgyvendinamos (ypač humanistinės mokyklos kūrime), tačiau jas pritaikydamas savo praktikoje Rodžersas pasiekė stulbinamų rezultatų: Belfaste, Šiaurinėje Airijoje, jis sutaukė vietinius katalikus ir protestantus, Pietų Afrikoje – juodaodžius ir baltuosius, JAV – sveikatos apsaugos paslaugų tiekėjus ir vartotojus. Už šią veiklą 1987 metais jis netgi buvo apdovanotas Nobelio taikos premija. Rodžerso ir kitų humanistinės psichologijos atstovų darbai padėjo pagrindus pozityviosios psichologijos, moksliniais tyrimais patvirtinusios nemažai Rodžerso teorijų, atsiradimui.

Taigi, humanistinė psichologija buvo nauja žmogaus kaip asmenybės suvokimo, ugdymo ir tyrimo sritis, palikusi nemažai vertybinių įžvalgų pažintinei žmogaus raidai vystyti.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi Raštai.
2. Gage, N. L.; Berliner, D. C. (1993). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.

3. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“. P. 401 – 434.
4. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P. 169 – 170.
5. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.

4.7. Egzistencinės krypties asmenybės teorijos

Egzistencinė psichologija, remdamasi tiek egzistencialistinės filosofijos, tiek ir humanistinės psichologijos pagrindiniais principais, nagrinėja žmogaus būtį pasaulyje, pagrindinius jo egzistencijos klausimus: gyvenimo prasmės, atsakomybės, laisvės, vienišumo, kančios, mirties ir pan. Ji taip pat aiškina, kaip siekiama brandos ir savo tikslų įgyvendinimo, kaip žmonės patiria ir supranta savo pačių gyvenimą, jo prasmę. Žmogus yra atsakingas už savo pasirinktą egzistencijos būdą, o pats buvimas pasaulyje yra nuolatinis tapsmas ir suvokimas, kaip sąmoninga sąveika su kitais žmonėmis, gamtos pasauliu ir kaip nuolatinis siekis gyventi prasmingai. „Žmogus yra laisvas ir tik jis pats atsakingas už savo egzistenciją. Laisvė yra ne tai, ką žmogus turi, bet tai, kas jis yra“, - taip aiškina egzistencinės psichologijos principus vienas iš šios krypties mokslininkų, Medardas Bosas (Medard Boss). Šios krypties psichologai akcentuoja žmogaus subjektyvumą ir individualumą, todėl ir pagrindiniu tyrimo objektu laiko unikalią asmenybę, kuri yra atvira pokyčiams ir saviaktualizacijai. Pagrindinis šios psichologijos principas – visi žmonės iš prigimties yra geri ir visi privalo turėti galimybę tobulėti ir būti laimingai. Nors kiekvienas šios krypties mokslininkas sukūrė savo teorijas ir pristatė savo pagrindinius postulatus, visgi apibendrintai galima išskirti teiginius, kurie buvo bendri visų darbuose:

- ♦ žmogus turi būti suprantamas ir tiriamas kaip visuma;
- ♦ kiekvienas žmogus yra unikalus;
- ♦ žmogus yra atviras pasauliui;
- ♦ gyvenimas turi būti suprantamas kaip vieningas žmogaus brendimo ir būties procesas;
- ♦ žmogus yra apdovanotas nuolatinio vystymosi ir savirealizacijos galimybėmis;
- ♦ žmogus turi tam tikrą laisvės laipsnį ir gali laisvai pasirinkti vertybę;
- ♦ žmogus – aktyvi ir kūrybiška esybė.

Egzistencinės krypties psichologams prasmės ieškojimas – tai pagrindinė varomoji asmenybės jėga.

Vieni žymiausių šios krypties mokslininkų buvo šveicarų psichiatras Liudvikas Binsvangeris (Ludwig Binswanger (1881-1966) ir austrų psichiatras ir filosofas Viktoras Franklis (Viktor Frankl) 1905-1997)).

Liudvikas Binsvangeris aprašė žmogiškosios būties lygmenis, kurie gali veikti žmogaus elgesį, jos asmenybės vystymąsi. Tai - *aplinkinis gamtos pasaulis*, veikiantis žmogaus kaip biologinio individo elgesį, *pasaulis, kuriame žmogus egzistuoja drauge kartu su kitais žmonėmis* ir *savų išgyvenimų pasaulis*. Kiekvienas žmogus, anot Binsvangerio, vienu metu gyvena šiuose trijuose pasauliuose: jis moka prisitaikyti prie gamtos, palaikyti santykius su kitais ir suprasti savo vidinės patirties prasmę. Gyvendamas pasaulyje, žmogus gali su juos sąveikauti įvairiais būdais:

♦ *Anoniminiu būdu* – kai žmogus neparodo savo individualumo, kai nenori būti atsakingas už kokį nors savo elgesį. Tada jis veikia kaip anonimas, pasislepia minioje.

♦ *Singulariniu modeliu* – kai žmogus viską (tiek teigiamus, tiek ir neigiamus bruožus) priskiria sau.

♦ *Pliuraliniu modeliu* – kai žmogus palaiko kontaktus su kitais, bet tik siekdamas kokios nors naudos. Ryšiai paviršiniai, nėra jokių emocinių sąsajų.

♦ *Dualiuoju modeliu* – kai asmuo bendrauja su kitais, dalijasi išgyvenimais ir jausmais su kitais.

Žmogus siekia realizuoti visas savo būties galimybes, nes tik aktualizuodamas savo potencialą jis gali gyventi pilnavertišką gyvenimą, t.y. gali gyventi autentiškai. Apribodami ar atsisakydami savo egzistavimo galimybių ar leisdami jas tvarkyti kitiems, žmonės pradeda gyventi neautentišką gyvenimą. Nors žmonės yra veikiami realybės, bet viso gyvenimo tikslas yra pasiekti autentiškumą, t.y. priimti savo egzistencinį pagrindą ir prisiimti atsakomybę už savo likimą.

Viktoras Franklis akcentavo žmogaus prasmės siekimą, t.y. savo gyvenimo tikslų ir misijos atradimą. Tai gali surasti tik kažką kurdamas arba dirbdamas, t.y. kažką veikdamas, ką nors bandydamas ar su kažkuo susidurdamas t.y. per įvairius išgyvenimus ir priimdamas nuostatą, kad kančia yra neišvengiama, t.y. per kančią.

Žmogišką gerumą galima atrasti kiekviename žmoguje, taigi net ir toje grupėje, kurią visi norėtų pasmerkti.

... pasaulio būklė yra prasta, bet viskas dar pablogės, jei kiekvienas iš mūsų nepadarys geriausia, ką gali.

... kai kurie mūsų draugai elgėsi kaip gyvuliai, o kiti buvo tarsi šventieji. Žmogus turi savyje abi šias galimybes; kuri atsiskleis, priklauso nuo jo sprendimų, bet ne nuo sąlygų.

Meilė yra vienintelis būdas suprasti slapčiausią kito žmogaus esmę.
V. Franklis

Jis teigia, kad paprasto kasdieninio gyvenimo nepakanka, kad žmogaus egzistencija nyksta, jei jis nesiekia ko nors aukščiau, neįprasmina savo gyvenimo. Žmogus neturėtų klausti, „kokia mano gyvenimo prasmė“, bet turėtų suvokti, jog to klausima jo paties. Gyvenimas kelia jam savo problemų, o žmogaus pareiga – atsiliepti į tuos klausimus ir į juos sau atsakyti.

Franklis pristatė ir savo sukurtą naują psichoterapijos metodą arba atskirą *logoterapijos* mokslą, visą dėmesį kreipiantį į žmogaus ateitį, prasmės ieškojimą ir suradimą. Jis teigė, kad žmogus, nematantis gyvenimo prasmės, jaučia egzistencinę tuštumą, o tai gali sukelti neurozes, kaip mokslininkas pavadino – *noogenines neurozes*. Todėl logoterapijos tikslas – suteikti gyvenimo prasmės ieškantiems žmonėms pagalbą, stengtis, kad jis suprastų ir įsisąmonintų tai, ko iš tikrųjų trokšta savo esybe. Pasitelkus įvairius metodus, logoterapija stengiasi, kad žmogus visiškai suvoktų savo atsakomybę, ji palieka galimybę pasirinkti, apsispręsti už ką jis yra atsakingas ir kuriam tikslui. Gyvenimo prasmė nuolat keičiasi, bet ji visada egzistuoja. Svarbiausi logoterapijos principai yra: 1) gyvenimas yra besąlygiškai prasmingas; 2)

kiekvienam žmogui būdingas prasmės siekimas, kuri yra svarbiausia gyvenimo varomoji jėga ir 3) kiekvienas turi savo ypatingą gyvenimo misiją, konkretų pašaukimą, kurį reikia įgyvendinti. Taigi, pagal Franklio teoriją, žmogui svarbi prasmė, kuri yra visada atrandama. Taikant logoterapijos metodus, prasmės žmogus gali ieškoti šalia egzistuojančioje tikrovėje, daiktų, asmenų ir vertybių bei idealų pasaulyje. Mokslininko sukurta terapija ne tik nurodo, kur ieškoti prasmės, bet ir kaip ją surasti, nes ji daugiau žiūri į žmogaus ateitį, o ne į praeitį, į gyvenamo momento uždavinius, o ne į praeities kompleksus.

Franklis kaip ir kiti psichologai nemažai kalbėjo ir apie asmenybės vystymąsi. Anot mokslininko, žmogaus kaip asmenybės augimo procesas yra gana ilgas. Bręsdamas žmogus tampa vis žmogiškesniu, labiau pamiršta save ir atiduoda save kitiems. Visiškai subrendęs žmogus yra tas, kuris atranda savo misiją ir įprasmina savo gyvenimą.

Taigi, apibendrinant galima sakyti, kad egzistencinės psichologijos pabrėžia tai, kad kiekvienas žmogus turi savo ypatingą gyvenimo misiją, konkretų pašaukimą, kurį reikia įgyvendinti. Todėl niekas negali jo pakeisti, niekas negali jo gyvenimo pakartoti, ir dėl to kiekvienas žmogus yra atsakingas už gyvenimą, už padarytus darbus, už pagalbą ir meilę kitiems žmonėms. Franklio sukurtas logoterapijos metodas kaip tik ir padeda žmogui suvokti savo paties atsakomybę už gyvenimo prasmingumą, rasti produktyvų sprendimą net sunkiausiose situacijose ir parodyti, kad verta gyventi. Savęs realizavimas atsiranda savaime, kai siekiama prasmės save pamirštant. Žmogus kaip asmenybė subręsta tada, kai jis randa savo gyvenimo pašaukimą ir įprasmina gyvenimą.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Frankl, V. (1988). *Nesąmoningas Dievas*. Vilnius: Vaga.
2. Frankl, V. (1997). *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Vaga.
3. Fūrst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
4. Jacikevičius, A. (1994). *Siela, mokslas, gyvensena*. Vilnius: Žodynas.
5. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
6. Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004). *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas.
7. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P.171 – 174.

4.8. Bruožų krypties asmenybės teorijos

Šalia įvairių psichologinių požiūrių į asmenybės vystymąsi išskyla ir originalių mokslinių požiūrių, kad asmenybės bruožai yra pastovūs, kuriuos lemia žmogaus išorinės savybės, charakterio bruožai ir elgesio tipai. Yra bandoma priskirti žmonėms vieną ar kitą elgesio tipą pagal išorės bruožus, pažiūras, remiantis pirmuoju išpūdžiu. Taip atsirado įvairios bruožų krypties asmenybės teorijos. Šiame skyrelyje bus trumpai pristatomos G.Olporto, E.Krečmerio, V. Šeldono ir H. Aizenko asmenybės teorijos.

Išsamią, tyrimais paremtą, žmonių klasifikaciją pagal kūno struktūrą pristatė vokiečių psichiatras Ernestas Krečmeris (Ernst Kretschmer (1888 – 1964)). Jis pasiūlė žmones skirti į tris pagrindinius tipus:

1) *Astenikus* – vertikaliai ištįsusius, plonus žmones su griežtais veido bruožais, ilgomis galūnėmis. Tokie žmonės dažniausiai būna liesi ir silpni.

2) *Piknikus* – vidutinio ir žemo ūgio, plačius žmones, linkusius tukti, trumpo kaklo ir galūnių.

3) *Atletikus* – stambių kaulų ir raumenų struktūros. Šie žmonės – plačiapečiai, trapecijos formos nugaros, siauri klubai, didelėmis plaštakomis ir pėdomis.

Krečmeris manė, kad kūno sandara yra susijusi su temperamento tipu, veikia asmenybės veiklą, charakterio bruožus ir gali turėti įtakos tam tikriems psichikos sutrikimams. Pavyzdžiui, asteniškai gali būti priskiriami šizotmikų tipui, t.y. žmonėms, linkusiems į uždarumą, perdėtą jautrumą, užsiimantiems intelektualia veikla. Piknikai pasižymi energija, agresyvumu, nuotaikų kaita. Atletiniam tipui priklausytų žmonės, kurie domisi fizine veikla, yra racionalūs, tačiau emociškai nelankstūs. Krečmerio mintys buvo gana populiaros, bet susilaukė ir kritinių požiūrių dėl to, kad ne visada žmonės per visą gyvenimą priklauso vienam ir tam pačiam tipui, senėjimo procese keičiasi ir jų kūno struktūrą, bet tai dar nereiškia, kad keičiasi ir jų psichika, pereinant iš vieno tipo į kt.

Krečmerio idėjos sužavėjo amerikiečių psichologą Viljamą Šeldoną (William Sheldon (1898 – 1977)), kuris pratęsė žmonių skirstymą į temperamento tipus pagal sandarą. Jo grupavimą taip pat sudarė trys žmonių tipai:

1) *Endomorfai* (*vidurių žmonės*) – stori, centruoti ties pilvu ir visa virškinimo sistema.

2) *Mezomorfai* (*kūno žmonės*) – atletiškos kūno sudėties žmonės, o jų centras būtų raumenys ir visa kraujo apytakos sistema.

3) *Ektomorfai* (*smegenų žmonės*) – liesi individai, kurių centras yra smegenys ir nervų sistema.

Tipiško endromorfas yra stambaus kūno, trumpomis kojomis ir rankomis, turi švelnią odą. Jie mėgsta daug ir skaniai pavalgyti, greitai užmiega, lėtai juda, kalba. Tačiau kaip asmenybės jie yra bendraujantys, yra atviri, emocionalūs, turi gerą humoro jausmą. Mezomorfai, priešingai nei endromorfai turi liesą kūną, pailgą veidą, tvirtą smakrą, šiurkšnią odą. Šio tipo žmonės yra energingi, veiklūs, bet gali būti ir triukšmingi ar net agresyvūs. Ektomorfų kūno sudėjimas yra trapus ir gležnas, su plonais kaulais ir mažais raumenimis. Galūnės jų gana ilgos, pečiai nuleisti, palinkę. Jie taip pat turi ilgą kaklą, ilgus ir plonus pirštus, prastai miega. Kaip asmenybės šio tipo žmonės mėgsta privatumą, intelektualinį ir protinį darbą, nelinkę rodyti savo jausmų, yra nekalbūs, stengiasi nesukelti triukšmo.

Nors Šeldonas grupavo suaugusius žmones, tačiau šis skirstymas labai padeda psichologams ir pedagogams skirstyti vaikus į grupes, taip spręsti įvairias psichologines ir socialines problemas, pritaikyti tinkamus mokymo metodus. Štai pavyzdžiui, mezomorfai vaikai negali ilgai nusėdėti vienoje vietoje, sunkiai susikoncentruoja ties sunkiomis užduotimis, yra triukšmingai, maištingi. Norint išspręsti su jų elgesiu susijusias problemas, galima stiprinti ir kitas jiems būdingas savybes: jie gali būti lyderiai, gali suorganizuoti vaikų veiklą. Kitaip tariant tokiems vaikams, kaip sako psichologai, reikalinga ne bausmė, o pagalba. O štai ektomorfai vaikai yra gabūs, mėgstantys mokytis, tačiau nemėgstantys daug bendrauti,

nervingi grupėse. Apibendrinant Šeldono išskirtus žmonių temperamento tipus pagal kūno sandarą, pagrindinius bruožus galima taip pristatyti:

	Endomorfis	Mezomorfis	Ektomorfis
Kai yra susirūpinęs, jis ieško	žmonių	veiksmo	vienumos
Teikia pirmenybę	fiziniam komfortui	fiziniams nuotykiams	privatumui
Geriausias gyvenimo laikotarpis	vaikystė	ankstyvoji branda	senatvė
Labiausiai jį neramina	būti atskirtam nuo kitų žmonių	būti uždarytam mažoje erdvėje	būti dideliame triukšme
Būdamas tarp žmonių, jis mėgsta	bendrauti	vadovauti	atsiriboti
Jam patinka	leisti įvykiams natūraliai plėtotis	veikti	stebėti, kas vyksta
Labiausiai jis mėgsta	valgyti	mankštintis	skirti laiką sau pačiam
Geriausiai jį apibūdinantys bruožai	tolerancija ir meilė žmonėms	galia ir lyderiavimas	gerai išvystyta savimonė

Pagal W. Sheldon *A Forgotten Giant of American Psychology*.

Kaip ir Krečmerio, taip ir Šeldono teorija dažniausiai susilaukia kritikos dėl tokio skirstymo pagrįstumo ir pritaikomumo, visgi jos yra tiek psichologijos, tiek ir pedagogikos praktikoje dažnai taikomos, nes pastebėta, kad žmonių išoriniai bruožai kažkiek sąlygoja asmenybės vystymąsi: jie veikia žmogaus savęs suvokimą ir aplinkinių vertinimus.

Dar vieną bruožų krypties asmenybės teoriją pristatė amerikiečių psichologas Gordonas Olportas (Gordon Allport (1897 – 1967)). Bruožus jis traktavo kaip polinkį elgtis panašiai įvairiose situacijose. Pvz., jei žmogus yra drovus, tai jis droviai elgsis daugelyje situacijų: klasėje ar kavinėje, bendraudamas su draugais. Daugybė situacijų žmogus panašiai interpretuoja ir todėl išsivysto bruožas, kuris reguliuoja elgesį tose situacijose. Mokslininkas bruožus įvardina kaip labiau apibendrintą savybę nei įprotį. (Pvz., valytis dantis, tvarkyti kambarį – tai įpročiai. Jie gali būti apibendrinti bruožu – tvarkingumas.) Be to, žmogus ieško situacijų, kur galėtų pasireikšti jo bruožai, pavyzdžiui, komunikabilus žmogus ieškos kontaktų, kalbės žmones. Anot Olporto, nėra aiškios ribos, skiriančios vieną bruožą nuo kito. Bruožai iš dalies sutampa. Jei įpročiai prieštarauja asmenybės bruožui, tai dar neįrodo, kad tokio bruožo asmenybėje nėra. (Pavyzdžiui, išvaizda ir apranga žmogaus tvarkinga, bet jo kambarys netvarkingas.)

Atsižvelgdamas į žmonių elgesį ir su juo susijusias žmonių savybes, šis mokslininkas išskyrė tokius pagrindinius žmonių bruožų tipus:

1) *pagrindiniai bruožai*, kurie pasireiškia visur ir kurie padeda apibūdinti žmogaus elgesį. Kaip tokių bruožų pavyzdys galėtų būti žmogaus savybės, įrašomos į įvairius oficialiuosius vertinimo dokumentus, tokius, kaip gyvenimo aprašas, rekomendacija ir pan. Tai gali būti sąžiningumas, atsakingumas ir pan.

2) *šalutiniai bruožai*, kurie gali būti daug ir atsiskleidžia jie tik tam tikrose situacijose, be to turi mažesnę įtaką asmenybės elgesiui.

3) *šerdiniai bruožai*, kurie yra esminiai žmogaus bruožai, netgi apsprendžiantys jo gyvenimo būdą ir tikslą. Tokių bruožų būna nedaug, dažniausiai vienas ar du, kurie dominuoja žmogaus elgesyje. Jie gali būti bendrieji (gali turėti visi žmonės), ir individualūs (būdingi tik atskiriems žmonėms), kurie dar kartais vadinami *individualiomis dispozicijomis*.

Dispozicijos asmenybėje yra susijusios ir sudaro visumą, kas suteikia asmenybei unikalumą. Olporto nuomone, visas asmenybės dalis į visumą organizuojanti jėga yra *propriumas*, asmenybės charakteristikos ir elgesio savybės, kurios suvokiamos kaip pačios reikšmingiausios ir centrinės. Galima teigti, kad tai asmenybės savastis. Nuo propriumo priklauso asmenybės unikalumas. Olportas skyrė 7 savasties aspektus (propriumo funkcijas), kurie dalyvauja vystantis nuo kūdikystės iki brandos:

1. *Savo kūno suvokimas*. Pirmais gyvenimo metais kūdikis pradeda suvokti kūno jautimus, kurie formuoja kūno savastį. Kūdikis pradeda atskirti save nuo kitų objektų.

2. *Asmeninis identitetas*. Vystantis kalbai, vaikas suvokia save kaip tam tikrą asmenį. Išmokęs savo vardą, vaikas pradeda suprasti, kad jis lieka tuo pačiu žmogumi įvairiose kintančiose situacijose.

3. *Savigarba*. Nuo trijų metų, kai vaikas kažką padaro savarankiškai, atsiranda išdidumas, iš kurio išauga savigarba. Tuo metu vaikas gali priešintis bet kokiai suaugusiojo pagalbai. 4 – 5 metais savigarba įgauna konkurencinį atspalvį, nes tampa svarbi bendraamžių nuomonė.

4. *Savasties plėtra*. 4 – 6 m. vaikas pradeda suprasti, kad jam priklauso ne tik jo fizinis kūnas, bet ir tam tikri aplinkos daiktai bei žmonės. Atsiranda savininkiškumas – „mano žaislas“, „mano mama“.

5. *Savęs vaizdas*. 5 – 6 metais pradeda vystytis savęs vaizdas. Tuo laiku vaikas pradeda suprasti, ko iš jo tikisi tėvai, giminaičiai, mokytojai ir kiti žmonės. Ima suprasti skirtumus tarp „aš blogas“ ir „aš geras“. Atsiranda supratimas, koks tu esi, būsi ar norėtum būti. Savęs vaizdą sudaro du aspektai: kaip asmuo vertina turimus sugebėjimus ir vaidmenis bei kuo jis norėtų tapti ateityje.

6. *Racionalus savęs valdymas*. 6 – 12 m. vaikas pradeda suprasti, kad jis gali rasti racionalų problemų sprendimą.

7. *Veržimasis į savastį*. Prasideda paauglystėje, kur pagrindinė problema – išsirinkti karjerą ir gyvenimo tikslus. Tai gyvenimo prasmės suvokimas, ėjimas į savęs realizaciją.

Papildydamas 7 pagrindinius aspektus, sudarančius propriumą, Olportas išskyrė dar vieną, aštuntą, propriumo aspektą – tai *savęs pažinimas*. Jo teigimu, šis aspektas valdo visus kitus. Savęs pažinimas yra subjektyvioji „aš“ pusė, bet ji suvokia objektyvųjį „aš“.

Kaip teigė Olportas, minėtos propriumo funkcijos padeda formuoti pagrindinius, visą žmogaus gyvenimą pastovius bruožus, susijusius su brandžiai asmenybei būdingomis elgesio ypatybėmis:

- ◆ gilus savo Aš jautimas;
- ◆ sugebėjimas užmegzti nuoširdų kontaktą su kiekvienu žmogumi;
- ◆ sugebėjimas ieškoti išeities iš sunkios situacijos arba su ja susitaikyti, nepasiduoti neigiamoms emocijoms ir susitaikyti su savo nesėkmėmis;

- ♦ sugebėjimas adekvačiai suvokti realybę ir atitinkamai į ją reaguoti;
- ♦ sugebėjimas objektyviai vertinti save per savianalizę ir humoro jausmą;
- ♦ vidinė harmonija ir gyvenimo filosofija.

Psichologo manymu, kiekvienas žmogus turi siekti šių ypatybių, kad galėtų save realizuoti santykyje su aplinka, savimi ir kitais.

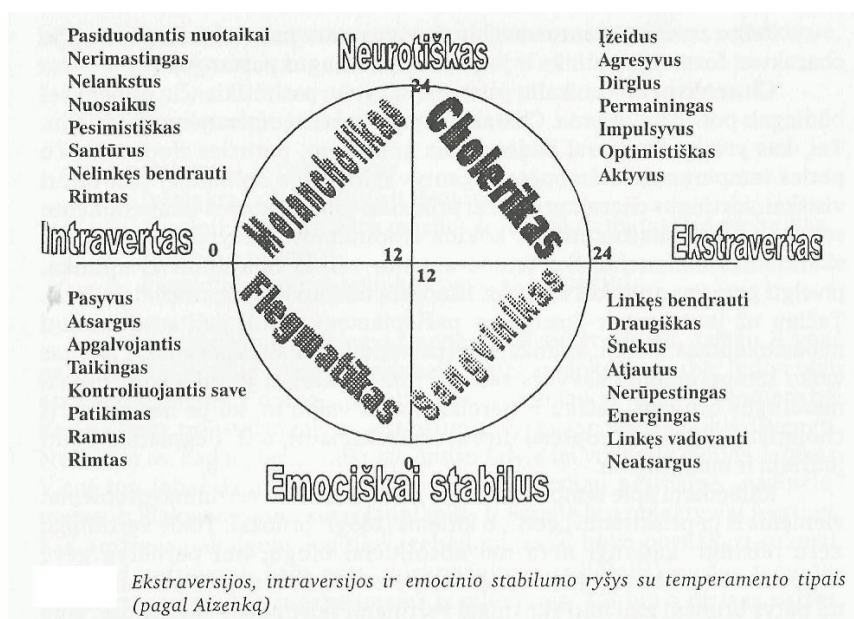
Anglų psichologas Hansas Aizenkas (Hans Eysenk (1916 – 1997)) manė, kad asmenybės bruožus galima išdėstyti hierarchiškai. Jis išskyrė keturis superbruožus kaip asmenybės tipus: *intraversija*, *ekstraversija*, *emocinis stabilumas* ir *neurotizmas*. Tipai jungia tam tikrus sudėtinius bruožus, kurie apibūdina specifines konkretaus tipo savybes. Vieną žmogaus savybių išsidėstymo ašį sudaro intraversija – ekstraversija, o kitą ašį apima emocinis stabilumas ir neurotizmas. Šios abejos ašys sudaro keturis kampus, kurioje išsidėsto melancholiko, sangviniko, choleriko ir flegmatiko bruožų savybės.

- ♦ *Cholerikas* - greitai užsiplieskia ir greitai nurimsta, greitai veiklos tempai, tačiau pritrūksta ištvermės. Kita vertus, jis mėgsta pagyrimus ir pripažinimą, yra išdidus, savimyla, kartais šykštus. Aplinkiniai gali jo nemėgti dėl jo polinkio vadovauti ir pasipūtimo.

- ♦ *Sangvinikas* – linksmas, nerūpestingas, optimistas, mėgsta bendrauti ir yra mėgiamas kitų. Jis visada pasirengęs padėti kitiems, todėl kartais pažada, nesusimąstydamas, ar galės ištesėti savo pažadą. Taip pat jis nemėgsta monotonijos, dažnai keičia veiklą.

- ♦ *Melancholikas* – jautrus, nepatikus, nuolat randantis priežasčių nerimauti. Jis turi stiprų pareigos jausmą, todėl pažadėdamas, ilgai svarsto, ar galės tai ištesėti.

- ♦ *Flegmatikas* – šaltakraujis, nelengvai susijaudina, bet sunkiai ir nusiramina. Jis viską daro lėtai, bet ištvermingai, yra valingas ir principingas. Labai nemėgsta viešumos.

(Šaltinis: *Psichologija studentui*, 2005: 125)

Remdamasis žmogaus santykiu su aplinka ir nervų sistemos gebėjimu reaguoti į dirgiklius, ir atsižvelgdamas į intraversijos ir ekstrasversijos psichotipus, Aizenkas sudarė klausimyną, kuris padeda nustatyti žmogaus temperamentą. (Aizenko modifikuotą temperamento tipų testą galite išbadyti internete, prieiga: <http://charakteris.info/asmenybes-testas/>). Neretai Aizenko testai atspindi tik to momento savijautą, tačiau vis dėlto jie yra plačiai taikomi, nustatant asmenybės temperamento savybes.

Apibendrinant pristatytus psichologų požiūrius į asmenybės bruožus, galima teigti, kad bruožų teorijos yra naujoviškos, įdomios ir praktikoje pritaikomos. Jų pagrindu ir šiandien yra sudaromi įvairūs testai, padedantys nustatyti asmenybės tipus, jų asmenybės ypatybes, diagnozuoti psichinius nukrypimus, pagelbėti vaikams ir mokytojams mokymosi procese. Žinoma, šias teorijas galima ir kritikuoti dėl jų subjektyvumo ar asmenybės savybių momentinio vertinimo, tačiau jos kol kas yra nepakeičiamos praktiškai, nustatant asmenybės savybes ir padedant žmonėms susivokti savyje ir santykiyje su kitais ir aplinka.

Remtasi literatūros šaltiniais:

1. Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004). *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas: VDU leidykla.
2. *Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija. P.157 – 163.
3. Sheldon, W. *A Forgotten Giant of American Psychology*. Prieiga internete: <http://www.innerexplorations.com/catpsy/ws.htm>
4. *William Sheldon's Body and Temperament Types*. Prieiga internete: <http://www.innerexplorations.com/catpsy/t1c4.htm>
5. Zambacevičienė, E.P., Dapkevičienė, V. (2007). *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: ŠU leidykla. P. 65: 67.

4.9. Praktinės užduotys PPP: *prisimink, pagalvok ir pasitark išmonę...*

1. Perskaitykite teorinius postulatus apie pragmatizmą, pabandykite:

- a. Trumpai charakterizuoti pragmatizmą ir instrumentalizmą kitų filosofinių tradicijų santykiyje.
- b. Apibūdinkite tiesos – religijos – pažinimo aspektus pragmatizmo ir instrumentalizmo filosofijų plotmėje.
- c. Kokios būtų pagrindinės Pirso, Džeimso ir Diužo mintys apie asmenybės ugdymą.

2. Pabandykite atsakyti:

- a. Kas turi didžiausią įtaką vaiko pažinimo raidai? Ar pritariate Vygotskio mintims?
- b. Kuo svarbūs žaidimai? Kuo skiriasi vaikų žaidimai ir suaugusiojo veikla?
- c. Prisiminkite, kokius žaidimus žaidte vaikystėje? Kaip tada jautėtės? Kokios būdavo taisyklės?
- d. Kas sudaro vaiko artimiausios plėtros sritį? Ar pritariate minčiai, kad vaiko pažintinė raida gali aplenkti jo fizinę raidą?
- e. Kokios yra Vygotskio skiriamos amžiaus krizės? Ar galite duoti pavyzdžių iš savo artimosios aplinkos, o gal ir iš savo vaikystės su vaikais, išgyvenusiais šias krizes?

3. Pakomentuokite tokią situaciją. Kaip ją galėtumėte vertinti, remdamiesi jau žinomomis teorijomis? Kokia būtų išeitis?

① Mama su vaiku nuėjo į svečius. Nei iš šio, nei iš to, vaikas pradėjo kaprizytis, kad norėtų ant lentynos padėtos mašinėlės. Šeiminkė mandagiai paaiškino, kad tai – jai brangus daiktas ir ji geram vaikui galėtų paieškoti vaikų kambaryje kito žaisliuko. Vaikas ėmė purtyti galvą, garsiai verkti, rėkti, kad nori šito ir į jokiais kalbas daugiau nesileis. Galop atsigulė ant sofos, pradėjo viską mėtyti: pagalvėles, žurnalus. Šeiminkė sutriko ir, nenorėdama pyktis, nieko nesakius padavė vaikui tą mašinėlę. Tada šis pagriebė ir nubėgo į kambarį. Po kiek laiko jis ir vėl ėmė zirzenti, kad nori kažkokios knygelės, kurią matė kambaryje. Kai mama nuėjo į tą kambarį, mašinėlė jau gulėjo numesta palovyje, visas buvo suversta ir t.t. Mama neteko kantrybės, apibarė vaiką ir turėjo žliubiantį išsisvesti iš svečių.

4. Įsivaizduokite tokias situacijas ir pabandykite atsakykite į pateiktus klausimus. Kaip manote, ar pasitvirtintų Jūsų praktikoje Banduros socialinio išmokymo stebint teorija? Kodėl? Argumentuokite savo pastebėjimus.

① Situacija restorane. Įsivaizduokite Jūs esate pakviesti vakarienės į prabangų restoraną, kur stalas paserviruotas su daugybe skirtingų įrankių. Kai kurių net paskirties Jūs nežinote (ne tik įvairaus dydžio šakutėmis ir peiliais, bet taip pat ir egzotiškoms krabų žnyplėmis). Kaip elgsitės? Iš ko mokytumėtės? Kaip apskritai išspręstumėte tokią situaciją?

② Situacija parodoje. Įsivaizduokite, esate pakviesti į parodą-pristatymą. Jūs artėjate prie vieno iš parodos stendų pasiimti reklaminio suvenyrinio tušinuko. Netikėtai jaunuolį, priėjusį prieš pat Jus, stendo atsovas sudraudžia ir po nedidelio ir nemalonaus incidento jaunuokis pasitraukia nuo stendo taip ir nepasiėmęs to tušinuko. Ką darote Jūs? Ar dar einate pasiimti to tušinuko? Kodėl?

③ Situacija metro. Įsivaizduokite esate nepažįstamo miesto metro. Jūs turite bilietą, tačiau nežinote nei kur eiti, nei kaip elgtis su tuo bilietu (nei kaip jį pažymėti, nei kam parodyti ir pan.). Dar didesnė problema yra ir tai, kad Jūs nežinote ir tos šalies kalbos, o su Jumis niekas nekalba Jums žinoma užsienio kalba. Kaip elgsitės? Kaip prašysite pagalbos? Kaip spręstumėte tokią situaciją?

5. Prisiminkite iš savo patirties panašią situaciją? Kaip ją sprendėte? Kaip manote, ar pasitvirtino ir čia Banduros socialinio išmokymo stebint teorija? Kodėl?

6. Prisiminkite, kaip išmokote važiuoti dviračiu arba gal prisimenate, kaip išmokote plauti lėkštes. Ar Jus kas nors mokė? Kokios priemonėmis (žodinėmis, praktiniu pavyzdžiu, užduotimi ir savarankiškumu)? Ką teigia Bandura, kaip mes išmokstame tokių dalykų?

Ar pritariate Banduros minčiai, kad vaiko pažintinė raida gali lenkti jo fizinę raidą? Kada ir kokiomis sąlygomis? Ar tai efektyvu? Gal turite pavyzdžių iš savo artimųjų šeimų?

7. Perskaitykite apie Eriksono pristatytą psichosocialinę asmenybės vystymosi teoriją, pabandykite atsakyti į tokius klausimus:

- a. Kokia yra esminė E. Eriksono asmenybės vystymosi teorijos idėja.
- b. Aptarkite esminius pasirinktos asmenybės raidos stadijos aspektus.

8. Atsakykite į klausimus:

- a. trumpai pristatykite atribucijos teorijos esmę, jos tipus.
- b. Aptarkite vidinės ir išorinės atribucijos skirtumus. Pateikite savo pavyzdžių.
- c. Kas yra atribucijos klaida ir kokios jos gali pasitaikyti žmonių santykiuose. Pateikite savo pavyzdžių.

9. Perskaitykite situaciją apie Ascho atliktą testą ir pagalvokite, kaip Jūs elgtumėtės. Pagrįskite savo atsakymą.

Jūs, vienas jo tiriamųjų, atvykstate į tyrimo vietą ir atsisėdate šalia kitų keturių žmonių. Psichologas klausia jūsų, kuri iš trijų atkarpų yra lygi pavyzdinei atkarpa. Jūs, aišku, matote, kad tai 2-oji atkarpa, ir laukiate savo eilės tai pasakyti. Atsakymas yra akivaizdus, todėl jūs manote, kad pirmasis tiriamasis, sakydamas 3-oji atkarpa, klysta. Tačiau, kai antrasis ir trečiasis sako tą patį, jūs įsitempiate ir pradate šnairuoti. Kai ir ketvirtasis asmuo pritaria pirmiesiems, jūsų širdis pradeda smarkiau plakti. Draskomas prieštaravimo tarp keturių tiriamųjų vieningos nuomonės ir akivaizdžiai jūsų akimis matomos tiesos, jūs įsitempiate ir jau gerokai mažiau pasitikite savimi negu prieš kelias minutes. Jūs delsiate atsakyti, nes svarstote, ar jums verta išsišokti ir patirti nepatogumų. Ką darote?

10. Atsakykite į klausimus:

- a. Kas paskatino humanistinės psichologijos atsiradimą? Ką pabrėžia humanistai? Kaip apibūdino asmenybę?
- b. Ką galėtumėte pasakyti apie Maslou poreikių hierarchiją?
- c. Kaip galėtų Maslou teorija paveikti mokymo procesus mokykloje? Kokie būtų humanistinio mokymo principai?
- d. Kokios pagal Rodžersą turi būti sąlygos, būtinos asmenybės augimui ir vystymuisi?
- e. Kokia yra Rodžerso savasties samprata?
- f. Kas yra nedirektyvusis mokymas, kuo jis skiriasi nuo tradicinio mokymo? Ar jis svarbus asmenybės augimo procese? Pagrįskite savo nuomonę?
- g. Plačiau paaiškinkite, ar yra galimybė ir kaip būtų galima pritaikyti humanistinio ugdymo principus lietuviškoje tradicinėje mokykloje?
- e. Grupelėse ar individualiai pagalvokite ar pristatykite idėją: jei Lietuvoje imtumėtės kurti specializuotą humanistiniais principais pagrįstą mokyklą, kaip ji atrodytų, ką veiktų mokytojai ir mokiniai, kaip vyktų pamokos, ar ji būtų populiari tarp šiuolaikinių lietuvių, ar galėtų pasiteisinti Rodžerso ir Maslou propaguojamos asmenybės ugdymo humanistinės programos?

11. Perskaitykite Froido psichoanalitinę asmenybės teoriją, pabandykite prisiminti pagrindinius aspektus, atsakydami į šiuos klausimus:

- a. Kokia psichonalinės teorijos esmė?
- b. Į kokias dalis skirtomas Z. froido asmenybės organizacijos modelis, kitaip tariant, kas sudaro žmogaus psichiką?
- c. Kodėl neprisimename vienu ar kitu savo gyvenimo įvykių? Kada susidaro gynybos procesai? Kokius juos žinote?
- d. Ką vadiname Id, Ego ir Superego? Už ką šie komponentai atsakingi ir kaip pasireiškia?
- e. Trumpai apibūdinkite psichoanalitinės asmenybės raidos stadijas.
- f. Prisiminkite, kas senosios Graikijos mituose buvo Edipas, kokia buvo jo istorija. Pagalvokite, kas yra Edipo kompleksas?

12. Perskaitykite Froido, Piaget ir Eriksono asmenybės vystymosi teorijas, pabandykite užpildyti tokią lentelę. Kas randate bendro, kokie aspektai skiriasi, kodėl?

APYTIKRIS AMŽIUS	PIAGET TOERIJA	FREUDO TEORIJA	ERIKSONO TEORIJA
Nuo gimimo iki 1 metų			
1-3 metų			
3-6 metų			
7-11 metų			
Paauglystė			
Jaunystė			
Vidutinis amžius			
Senatvė			

13. Pabandykite atsakyti į klausimus apie Jungo psichianalitinę asmenybės teoriją?

- a. Pagal kokius kriterijus ir į kokius psichologinius tipus skiria Jungas, kokie yra esminiai kiekvieno tipo bruožai?
- b. Kas yra kolektyvinė sąmonė ir kuo ji skiriasi nuo asmeninės sąmonės? Kuo ji svarbi žmogui/
- c. Kas yra archetipas? Kokius archetipus skiria Jungas? Kuriuos iš jų atpažįstate savo aplinkuose ir savyje?
- d. Palyginkite Froido ir Jungo psichoanalitines asmenybės teorijas. Kuo jos skiriasi ir kokius turi bendrus aspektus?
- e. Ką teigia Jungas apie asmenybės vystymosi etapus. Kokius jis skiria ir ką akcentuoja kiekviename žmogaus gyvenimo etape?
- f. Kas yra logoterapija?
- g. Kokios pagrindinės egzistencinės psichologijos idėjos?

LITERATŪRA

- Almonaitienė, J. ir kt. (2001). *Bendravimo psichologija*. Kaunas: Technologija.
- Almonaitienė, J., Ausmanienė, N. ir kt. (2006). *Bendravimo psichologijos žinių patikrinimo ir savarankiškų darbų užduotys*. Kaunas: Technologija.
- Andrijauskas, A., Rybelisva,. (1999). *Carl Gustav Jung – Psichoanalizė ir filodofija*. Vilnius: Pradai.
- Andrašiūnienė, M., Jokimavičienė, I. (2007). *Analizuokime ir spręskime...* Vilnius: Ciklonas.
- Antinienė, D., Ausmanienė, N., Jakštys ir kt. (2000). *Psichologija studentui*. Kaunas: Technologija.
- Anzenbacher, A. (1992). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Appignanesi, R., Zarate, O. (2005). *Susipažinkite: Freudas*. Vilnius: Vaga.
- Bandura, A. (1997). *Elgesio teorija ir žmogaus modeliai*. *Psichologija: mokslo darbai*, 16. P. 56 – 59.
- Bandura, A. (2009). *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai. Socialinė kognityvi teorija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Barvydienė, V. (2002). *Psichologija studentui*. Kaunas: KTU Psichologijos katedra.
- Barzdaitis J., Genzelis B., Kuzmickas B. (1974). *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Vilnius.
- Benesh, H. (2001). *Psichologijos atlasas I*. Vilnius: Alma littera.
- Benesh, H. (2001). *Psichologijos atlasas II*. Vilnius: Alma littera.
- Bieliauskaitė, R. (2013). *A. Adlerio psichologija – tarp atsakomybės ir bendrystės*. Prieiga per: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-08-rasa-bieliauskaite-a-adlerio-psichologija-tarp-atsakomybes-ir-bendrystes/100226>.
- Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
- Brėdikytė M. (2007). *Žaidimo vaidmuo vaiko gyvenime*. Prieiga: <http://gimtasizodis.w3.lt>
- Butkienė, G. (1996). *Mokymosi psichologija : mokymo priemonė*. Vilnius : Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi Raštai.
- Chomsky, N. (2000). *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Černius, J.V. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias: nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
- Dekartas, R. (1978) *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Džeimsas, W. (1995). *Pragmatizmas*. Vilnius: Pradai.
- Eysenck, M.W., Keane, M.T. (2005). *Cognitive Psychology: A Student's Handbook*. Hove and New York: Psychology Press.
- Erikson, E. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Ferguson, E.D. (2000). *Adlerio teorijos įvadas*. Alytus: Alytaus spaustuvė.
- Field, J. (2004). *Psycholinguistics. The Key Concepts*. London and New York: Routledge.
- Filloux, J. C. (2005). *Pasąmonė. Kas tai?* Vilnius: Alma littera.
- Filosofijos žodynas*. Prieiga: <http://filo.web1000.com/istorija/wt/tomas2/zodynas/>

- Frankl, V. (1988). *Nesąmoningas Dievas*. Vilnius: Vaga.
- Frankl, V. (1997). *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Vaga.
- Freud, S. (2004). *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Vilnius: Vaga.
- Froidas, Z. (1992). *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija*. Vilnius: Mokslas.
- Furst, M. (1999). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
- Furst, M., Trinkas, J. (1995) *Filosofija*. Vilnius: Lumen.
- Gage, N. L., Berliner, D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma Littera.
- Garbačiauskienė, M. (1999). *Psichologai apie žmogaus raidą: iš XX a. Lietuvos ir užsienio psichologijos: antologija*. Kaunas: Šviesa.
- Grigaitė B., Leonaitė G. (2006). *Rašytinės kalbos, mąstymo, brandumo mokyklai ikimokykliniame amžiuje sąsajos*. Prieiga: <http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2007/85/bl161.pdf>
- Gudaitė, G. (1997). *Įvadas į analitinę psichologiją*. Vilnius: VU.
- Halder, A. (2002) *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma Mater.
- Harley, T. (2001). *The Psychology of Language: From Data To Theory*. Hove and New York: Psychology Press.
- Horney, K. (2004). *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*. Vilnius: Atviros Lietuvos knyga.
- Horney, K. (2013). *Mūsų vidiniai konfliktai*. Vilnius: Apostrofa.
- Hume, D. (1995) *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Vilnius: Pradai.
- Ivič, M. (1973). *Lingvistikos kryptys*. Vilnius: Mintis.
- Jacikevičius, A. (1994). *Siela, mokslas, gyvensena*. Vilnius: Žodynas.
- Jacikevičius, A. (1995). *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. Vilnius: Žodynas.
- Jekentaitė, L. (1992). *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*. Vilnius: Mintis.
- Jonuška, V. (2000) *Filosofijos pradmenys*. Vilnius: Litimo.
- Jung, C. (1999). *Psichoanalizė ir filosofija*. Vilnius: Pradai.
- Jungas, K.G. (1994). *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius: Taura.
- Jusienė, R., Laurinavičius, A. (2007). *Psichologija*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto leidybos centras.
- Jusienė, R., Laurinavičius, A. (2007). *Psichologija*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto leidybos centras.
- Kas tu esi?* (1991). Kaunas: Nikė.
- Köhler, W. (2005). *Geštaltpsichologija. Pažintis su šiuolaikinėmis sąvokomis*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
- Krikščiūnas, A. (1991). *Psichikos ligos ir mes*. Vilnius: Mokslas.
- Kunzmann, P., Burkard, F.P., Wiedmann, F. (1998) *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma Littera.
- Kuzmann, P. (2000). *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma littera
- Lamanauskas, V. (2000). *Edukologijos praktikumas*. Šiauliai: ŠU leidykla.
- Lekavičienė, R. (2004). *Psichologijos pagrindų žinių patikrinimo testai*. Kaunas: Technologija.
- Lepeškie, V. (2007). *Gešaltinės psichoterapijos teorija ir praktika*. Vilnius: VU leidykla.
- Lepeškie, V. (2007). *Gešaltinės psichoterapijos teorija ir praktika*. Vilnius: VU leidykla.

- Lesinskienė, S., Karalienė, V. (2008). *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi*. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Prieiga per: <http://www.psichoterapija.ot.lt>
- Locke ir empirizmo metmenys. Prieiga : <http://filo.web1000.com/istorija/wt/tomas2/straipsniai/>
- Martišius, V. (2006). *Kognityvinė psichologija. Suvokimas ir atmintis*. 1 dalis. Kaunas: VDU.
- Maslow, A. (2011). *Būties psichologija*. Vilnius: Vaga. Dalis knygos prieinama per: http://issuu.com/leidykla_vaga/docs/buties_psichologija/25
- Mastroberti, S., Ruppert, K. (2001) *Filosofijos žinynas (trumpa filosofijos istorija nuo Antikos iki mūsų dienų)*. Kaunas: Šviesa.
- Myers, G. (2000). *Psichologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
- Nekrašas, E. (1993) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Numerio tema – istorinis rakursas*. Prieiga: <http://www.zebra.lt/svietimas/dialogas/archyvas>
- Ozolas, R. (1988) *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*. Vilnius: Vyturys.
- Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004). *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas: VDU leidykla.
- Piaget, J. (2002). *Vaiko kalba ir mąstymas*. Vilnius: Aidai.
- Psichologai apie žmogaus raidą*. (1992). sud. Garbačiauskienė M., K. Kaunas: Šviesa.
- Psichologija studentui*. (2005). Kaunas: Technologija.
- Raeper, W., Smith, L. (1995) *Po idėjų pasaulį*. Vilnius: Alma Littera.
- Sikora, A. (2000) *Susitikimas su filosofija (nuo Herakleito iki Huserlio)*. Vilnius: Baltos lankos.
- Slavičius, A. (1998). *Socialinė psichologija*. Vilnius: VU leidykla.
- Tatarkievicz, V. (2002) *Filosofijos istorija II. Naujųjų amžių filosofija*. Vilnius: Alma Littera.
- Vaitkevičiūtė, V. (2002). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Watson, J.B. (2004). *Psichologija bihevioristo požiūriu*. Vilnius: VU leidykla.
- Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi Raštai.
- Sheldon, W. *A Forgotten Giant of American Psychology*. Prieiga internete: <http://www.innerexplorations.com/catpsy/ws.htm>
- Stankevičius, L. (1992). *Pažink save*. Kaunas: Ajeta.
- William Sheldon's Body and Temperament Types*. Prieiga internete: <http://www.innerexplorations.com/catpsy/t1c4.htm>
- Zambacevičienė, E.P., Dapkevičienė, V. (2007). *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: ŠU leidykla.
- Выгодский, Л.С. (1982). *Развитие личности и мировоззрения ребенка // Психология личности*. Москва: Универстета.

PRIEDAI

PRIEDAS 1

Testas asmenybės tipui nustatyti (pagal Jungo metodiką parengė Liana Ambarcumian)

Kiekvienam klausimui atsakyti pateikti du variantai. Iš jų reikia pasirinkti vieną, artimesnį, ir parašyti jį žyminčią raidę:

1. Kas Jums priimtinau: a) keletas artimų draugų; b) didelė draugų kompanija;
2. Kokias knygas labiau mėgstate: a) tas, kurių turtingas siužetas; b) kuriose atskleidžiami herojų išgyvenimai;
3. Kas Jums labiau būdinga, kai Jūs kalbate: a) pauzės; b) klaidos;
4. Jeigu Jūs padarote blogą poelgį: a) labai sielojatės; b) dėl to ne itin sielojatės;
5. Kaip susipažįstate su žmonėmis: a) greitai ir lengvai; b) lėtai, atsargiai;
6. Ar laikote save įžeidžiu: a) taip; b) ne;
7. Ar esate linkę kvatoti, juoktis iš širdies: a) taip; b) ne;
8. Manote, kad esate: a) tylus; b) daug kalbantis;
9. Ar Jūs atviras, ar užsisklendęs: a) atviras; b) užsisklendęs;
10. Ar esate linkęs analizuoti savo išgyvenimus: a) taip; b) ne;
11. Būdamas draugijoje, Jūs linkęs: a) kalbėti; b) klausytis;
12. Ar dažnai jaučiatės nepatenkintas savimi? a) taip; b) ne;
13. Ar mėgstate ką nors organizuoti? a) taip; b) ne;
14. Ar norėtumėte rašyti intymaus pobūdžio dienoraštį? a) taip; b) ne;
15. Ar greitai pereinate nuo sprendimo prie jo vykdymo? a) taip; b) ne;
16. Ar lengvai keičiate savo nuotaiką? a) taip; b) ne;
17. Ar mėgstate įtikinėti kitus, primesti savo požiūrį? a) taip; b) ne;
18. Jūsų judesiai: a) greiti; b) lėti;
19. Smarkiai jaudinatės dėl galimų nemalonumų: a) dažnai; b) retai;
20. Sunkioje padėtyje: a) skubiai kreipiatės pagalbos į kitus; b) vengiate prašyti pagalbos;

ATSAKYMAI: *Ekstraversijos rodikliai*: 1b, 2a, 3b, 4b, 5a, 6b, 7a, 8b, 9a, 10b, 11a, 12b, 13a, 14b, 15a, 16a, 17a, 18a, 19b, 20a.

Apskaičiuoti reikia atsakymų skaičių padaugininti iš 5. Gauti balai: 0 – 35 – introvertas, 36 – 65 – ambovertas, 66 – 100 – ekstravertas.

Ekstravertai: lengvai bendrauja, turi aukštą agresyvumo laipsnį, linkę į lyderystę, mėgsta dėmesį, lengvai užmezga kontaktus, impulsyvūs, atviri, apie žmones sprendžia iš išvaizdos; cholericai, sangvinikai.

Intravertai: Susitelkę į savo išgyvenimus, mažai kontaktuoja, tylūs, sunkiai mezga naujas pažintis, nemėgsta rizikuoti, sielojasi dėl senų ryšių praradimo, aukštas nerimastingumo ir rgidiškumo lygis; flegmatikai, melancholikai.

Ambovertai: Asmenybės, kurioms būdingi neryškūs tiek intravertų, tiek ekstravertų bruožai.

PRIEDAS 2

Išplėsta Jungo asmenybės tipologija (pagal J.M. Brigs klausimyną)

Pagal Jungo išskirtus asmenybės orientacijos kryptis ir psichines funkcijas galima dar išplėsti pristatytą asmenybės tipologiją, priskiriant dar papildomas funkcijas. Gali būti skiriami tokie asmenybės tipai:

1. *Ekstravertiškas jausminis tipas su intuiciniu*: šie žmonės yra komunikabilūs, su jais lengva bendrauti, jie linkę, idealizuoti savo draugus. Tai puikūs tėvai, tačiau leidžiasi būti manipuliuojami. Jie geri mokytojai, vadybininkai, gydytojai, administratoriai.

2. *Ekstravertiškas intuityvusis su jausminiu*: šie žmonės dievina naujoves ir staigmenas. Jie sugeba labai aiškiai išreikšti savo emocijas ir jausmus. Jie linkę sukelti įtampą ir yra hiperaktyvūs. Jie linkę pasitikėti savimi. Tai puikūs prekybininkai, politikai, aktoriai, gali daug pasiekti reklamos versle.

3. *Ekstravertiškas protinis su intuiciniu*: šeimoje šio tipo žmonės reikalauja daug iš vaikų ir sutuoktinio. Jie mėgsta tvarką ir discipliną, gali sėkmingai save realizuoti administracijos srityje arba būti vadovais.

4. *Ekstravertiškas intuityvusis su protiniu*: tai gyvybingi žmonės, vitališki. Jie niekada nebus banalūs ar nuobodūs, tačiau kaip bičiuliai jie yra truputį pavojingi, ypač taupumo atžvilgiu. Jiems gerai sekasi analizuoti ir interpretuoti.

5. *Ekstravertiškas jausminis su jusliniu*: šie žmonės myli harmoniją, jie turi polinkį būti priklausomi pirmiau nuo tėvų, paskui nuo sutuoktinių. Jie slepia savo jausmus ir lenkia kolegas tose srityse, kurios nereikalauja asmeninio kontakto.

6. *Ekstravertiškas juslinis su jausminiu*: labai dosnūs ir impulsyvūs, nerimastingi. Jie geri atlikėjai, jiems patinka viešumas, viešuomenė, kontaktai ir ilgi pokalbiai telefonu.

7. *Ekstravertiškas protinis su jusliniu*: jie yra atsakingi bičiuliai ir tėvai, ištikimi darbuotojai. Tai realistai, žemiški žmonės, paprasti, mylintys tradicijas.

8. *Ekstravertiškas juslinis su protiniu*: tai „veiksmo“ žmonės, rafinuoti, kartais negailestingi, kietaširdžiai. Kaip bičiuliai, jie jaudinantys ir žavintys, bet jie nelinkę įsipareigoti. Jie geri rėmėjai, verslininkai, artistai.

9. *Intravertiškas intuityvusis su jausminiu*: tai rimti studentai ir darbuotojai, kurie yra linkę bendradarbiauti. Jie uždari ir lengvai pažeidžiami geri sutuoktiniai, bet linkę būti perdėtai santūrūs. Žmonės linkę manyti, kad jie yra labai dvasingi. Tai geri gydytojai, srities specialistai, ministrai ir t.t.

10. *Intravertiškas jausminis su jusliniu*: šio tipo žmonės idealistai, pasiaukojantys, labai ramūs ir atsidavę. Jie labai šeimyniški ir atsidavę šeimai. Tai psichologai, architektai, dvasininkai, tačiau šio tipo atstovas niekada nerealizuos savęs verslo ar biznio srityse.

11. **Intravertiškas intuityvusis su protiniu**: tai labiausiai nepriklausomas tipas iš visų! Jiems patinka logika ir mintys susiję su moksliniais tyrimais. Jie gali būti atsidavę vienam tikslui ar idėjai.

12. **Introvertiškas protinis su intuityviuoju**: ištikimi, visuomet užsiėmę ir išsiblaškę - tai „knygų žiurkės“, visuomet galvoja, ką sako. Jiems sekasi logika, matematika, filosofija, teoriniai mokslai, bet tai ne rašytojai ar prekybininkai.

13. **Intravertiškas juslinis su jausminiu**: tai žmonės tinkami dirbti paslaugų, aptarnavimo sferose. Jie kenčia nuo per didelio nuovargio ir dažnai linkę kelti rūpesčių. Tai geri mokytojai, valdininkai, bibliotekininkai, ūkvedžiai, geros seselės bei sekretorės.

14. **Intravertiškas jausminis su jusliniu**: jie drovūs, santūrūs, nekalbūs, bet mėgsta švelnų dėmesį. Jie mėgsta piešti, tapyti, kurti, šokti, domina skulptūra ir visi menai aplamai. Tai gamtos vaikai ir neskuba įsipareigoti.

15. **Intravertiškas juslinis su protiniu**: šio tipo žmonės galima būtų apibūdinti trumpai - tai petys kitiems išsiverkti! Visuomet paguodžiantys ir padedantys - „stiprybės pagalvės“. Tai geri tyrėjai, auditoriai, finansininkai, mokesčių rinkėjai, vadovai.

16. **Intravertiškas protinis su jusliniu**: tai aktyvūs ir bebaimiai žmonės, trokštantys įspūdžių. Jie labai impulsyvūs, juos stabdyti yra pavojinga. Jiems patinka įrankiai, prietaisai ir ginklai, dažnai tampa technikos specialistais. Jie nelinkę bendrauti, hiperaktyvūs. Mokykloje dažniausiai būna neklaužados.

PRIEDAS 3

Psichologinis žaidimas „Ar turite humoro jausmą?“ Sudarė Rūta Bačiulytė

Nuo seno žinoma, kad juokas prailgina gyvenimą, gydo daugelį ligų. Ar turite šią nuostabią savybę, sužinosite atsakydami į šiuos klausimus. Nepamirškite, kad atsakydami „taip“ arba „ne“, turite būti nuoširdūs ir spontaniški.

1. Ar mėgstate fantazuoti, įsivaizduoti save įvairiomis aplinkybėmis?
2. Ar lengva jums sukelti įniršį?
3. Ar jūsų nuotaika priklauso nuo reikalo sėkmės arba nesėkmės?
4. Ar juosiatės, kai jums juokinga?
5. Ar ilga eilė gali sugadinti nuotaiką?
6. Ar patinka komplimentai, ar džiaugiatės jais?
7. Ar mėgstate bendrauti su vaikais?
8. Ar dažnai liūдите be priežasties?
9. Ar pareiškiate priekaištą žmogui dėl nevykusio sąmojo?
10. Ar imatės vadovauti nepažįstamų žmonių draugijoje?
11. Ar mėgstate piešti?
12. Ar atsakysite į užgaulų pokštą sarkazmu?
13. Ar pažįstami laiko jus bendraujančiu, draugišku žmogumi?
14. Ar smerkiate ekstrasensus, parapsichologus, astrologus?
15. Ar imtumėtės rungtyniauti su šmaikštuolių?
16. Ar labai jaudinatės, stebėdami sporto varžybas?
17. Ar mėgstate klausytis ir pasakoti anekdotus, linksmas istorijas?
18. Ar jaudinatės, jei jūsų palydovės (palydovo) apranga yra nepakankamai tvarkinga?
19. Ar manote, kad tikslas pateisina priemones?
20. Ar aplinkinių nuomonė, kad neturite humoro jausmo, sukelia nuoskaudą?

Už atsakymus „taip“ į 1, 4, 7, 10, 11, 13, 16, 17 klausimus ir atsakymus „ne“ į 2, 3, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 15, 18, 19, 20 priskaičiuokite po 5 taškus. Susumavę taškus, sužinosite, kokiai žmonių grupei priklausote.

100-85 taškai. Jūs neabejotinai apdovanotas humoro jausmu, ir net su kaupu. Tai labai gerai, deja, kasdienybė dažnai reikalauja kitų jausmų pasireiškimo. Gali būti, jog ne visada tai suprantate...

84-50 taškai. Jūs teikiate žmonėms džiaugsmą, energiją, entuziazmą. Humorą nepalieka jūsų ir sunkią valandą, padeda pakelti sunkumus ir išsikrauti. Jūsų humoro jausmas subtilus ir konstruktyvus.

Gerai suprantate, kada humoras reikalingas, kada ne. Tikriausiai mokate susižavėti, esate įdomus pašnekovas, jums galima pasikliauti.

49-30 taškai. Negalima sakyti, kad humoro jausmo visai neturite, nors tai ir ne išskirtinis jūsų charakterio bruožas. Dažnai labai rimtai priimate tai, ką galima būtų priimti su humoru.

29-0 taškai. Šypsena jūsų veide – retas svečias. Per daug rimtai viską vertinate, netgi linksmą pokštą. Jūsų rimumas gali gniuždyti aplinkinius. Kokie bebūtų sunkumai gyvenime, išmokite juoktis kartu su visais, nežiūrėkite į gyvenimą pro juodus akinius – įsitikinsite, kad taip gyventi lengviau. Jums ir aplinkiniams.

PRIEDAS 4

Psichologinis testas „Esate optimistas ar pesimistas“ Sudarė Liudas Stankevičius

1. Meilėje...
 - a. Neįtarinėjate.
 - b. Dažnai abejojate.
 - c. Pasitikite.
2. Ruošiatės išvykti atostogų. Meteorologai pranašauja blogą orą. Ką darote?
 - a. Nekreipiate dėmesio.
 - b. Pasiteiraujate, koks oras numatomas tame rajone, kur žadate vykti.
 - c. Niekur nevažiuojate.
3. Kokia patarlė (priežodis) jums geriausiai tiktų?
 - a. Trumpai drūtai.
 - b. Jokių naujienų – geros naujienos.
 - c. Toli nuo akių – toli nuo širdies.
4. Kai turite nemalonumų...
 - a. Ryžtingai juos pakeliate.
 - b. Klausiate savęs, kodėl jums taip nesiseka.
 - c. Supykstate.
5. Ar esate sudaręs daug draudimo sutarčių?
 - a. Nė vienos.
 - b. Tik vieną.
 - c. Kiek tik įmanoma.
6. Kai apima depresija...
 - a. Vengiate į viską žiūrėti juodomis spalvomis.
 - b. Stengiatės kuo greičiau depresiją įveikti.
 - c. Verkšlenate.
7. Kaip jus veikia blogas oras?
 - a. Tikitės, kad rytoj bus gražu.
 - b. Būnate ne toks linksmas kaip visada.
 - c. Blogai jaučiatės.
8. Jei buvo sunki darbo diena...
 - a. Užmiegate, galvodamas, kad geras miegas sugrąžins jėgas.
 - b. Skundžiatės nuovargiu.
 - c. Sakote, kad darbe jus išnaudoja.
9. Ką darytumėte, jei gautumėte stambią sumą pinigų?
 - a. Išvyktumėte su reikalais savo sąskaita.
 - b. Padėtumėte juos į banką.
 - c. Investuotumėte į rimtą biznį.

10. Vos tik suskausta skrandį...
 - a. Manote, kad suvalgėte ką nors, kas blogai virškinama.
 - b. Išgeriate vaistų.
 - c. Manote, kad tai gali būti vėžys.
11. Jūs įsitikinęs, kad mirsite...
 - a. Savo lovoje.
 - b. Dėl ligos.
 - c. Ištikus nelaimingam atsitikimui.
12. Ką manote apie savo išvaizdą?
 - a. Esate visiškai patenkintas.
 - b. Manote, kad galėtumėte atrodyti geriau.
 - c. Manote, kad darote blogą įspūdį kitiems.
13. Jei turėtumėte galimybę investuoti visus savo pinigus į kokią nors įmonę...
 - a. Tai padarytumėte neabejodamas.
 - b. Iš pradžių investuotumėte mažą sumą.
 - c. Nieko neinvestuotumėte.
14. Skaitydamas laikraščius, galvojate...
 - a. Bus geriau, nes juk negali viskas būti taip pat.
 - b. Nieko naujo, viskas tas pats.
 - c. Viskas blogėja.
15. Po dienos rūpesčių...
 - a. Galite lengvai atsipalaiduoti.
 - b. Stengiatės atsipalaiduoti.
 - c. Neįstengiate pailsėti.
16. Perkate automobilį...
 - a. Skolon.
 - b. Mokate pusę sumos.
 - c. Sumokate viską iš karto.
17. Rytą pavėluojate į autobusą...
 - a. Esate įsitikinęs, kad greitai atvažiuos kitas.
 - b. Neturite jokio pasirinkimo – laukiate kito autobuso.
 - c. Bijote pavėluoti į darbą.
18. Ateinate į ofisą, kad gautumėte darbą...
 - a. Esate įsitikinęs, kad jį gausite.
 - b. Manote, kad galbūt nepatikssite.
 - c. Jums atrodo, kad esate nepakankamai kompetentingas užimti šią vietą.
19. Ar greitai pamirštate nemalonus dienos įvykius?
 - a. Visai nesunkiai.
 - b. Stengiatės juos pamiršti.
 - c. Jums labai sunku atsikratyti nemalonių minčių.

20. Jei sutrinka elektra...

- a. Manote, kad tai neilgam ir laukiate.
- b. Ieškote žvakės ir degtukų.
- c. Jau esate pasiruošęs žvakę ir degtukus.

Dabar susumuokite atsakymus „a“, „b“, „c“. *Jeigu dauguma atsakymų „a“*, jūsų optimizmas liejasi per kraštus. Kiekviena nesėkmė – jums teigiama patirtis. Esate tarsi šviesulys savo draugams, mokate įveikti negandas. Tokie žmonės kaip jūs yra visur laukiami.

Jeigu dauguma atsakymų „b“, jūsų optimizmas reiškiasi labai atsargiai, bet jo pakanka, kad jus labai vertintų visuomenėje ir laikytų maloniu žmogumi. Su jumis gera bendrauti.

Jeigu dauguma atsakymų „c“, jūsų pesimizmas kelia baimę. Niekas jums neteikia džiaugsmo. Atsitokėkite, liaukitės verkšlenti dėl savo nelaimingo likimo. Žinokite, kad gyvenimas nėra toks liūdnas ir tikrai verta gyventi.

PRIEDAS 5

Psichologinis testas „Ar svarbi jūsų gyvenime meilė“ Sudarė Liudas Stankevičius

1. Ar privalu meilėje išlikti nepriklausomam?
 - a. Ne, visiškai ne.
 - b. Reikia būti nepriklausomam, bet ne iki kraštutinumo.
 - c. Taip, žinoma.
2. Ar jaučiatės prislėgtas, kai neturite draugo (draugės)?
 - a. Taip.
 - b. Ne visada.
 - c. Ne.
3. Ar lengvai prisirišate prie priešingos lyties asmens?
 - a. Taip, visada.
 - b. Daugiau ar mažiau.
 - c. Retai.
4. Kai jis (ji) eina apsipirkti...
 - a. Pasisiūlyte jį (ją) palydėti.
 - b. Kartais palydite.
 - c. Išleidžiate vieną.
5. Ar jums atrodo, kad negalite gyventi be meilės?
 - a. Taip.
 - b. Daugmaž.
 - c. Visiškai ne.
6. Jūs pažįstate kokį nors žmogų tik iš matymo, bet norėtumėte susipažinti artimiau. Ką darote?
 - a. Susirandate jo (jos) telefono numerį ir pakviečiate į pasimatymą.
 - b. Stengiatės jį (ją) susitikti, išeinantį iš darbovietės.
 - c. Jums baugu žengti pirmą žingsnį.
7. Koks turi būti ryšys tarp vyro ir moters esant meilės santykiams?
 - a. Meilė.
 - b. Švelnumas.
 - c. Pasitenkinimas (malonumas).
8. Ar atsisakote kartais būti šalia dėl to, kad neturite laiko ar nejaučiate poreikio būti kartu?
 - a. Ne.
 - b. Ne visada.
 - c. Taip.
9. Ar jums atrodo, kad esate geras meilužis (gera meilužė)?
 - a. Taip.
 - b. Galbūt.
 - c. Nežinote.

10. Ar meilėje parodote iniciatyvą?
- Labai dažnai.
 - Retkarčiais.
 - Niekada.
11. Kai esate tikrai įsimylėjęs (įsimylėjusi), ar būnate nuolaidesnis (nuolaidesnė) savo mylimajai (mylimajam) negu kitiems?
- Taip.
 - Daugiau ar mažiau.
 - Ne.
12. Ar dažnai apleidžiate savo mylimąjį (mylimąją), nes esate labai užsiėmęs (užsiėmusi)?
- Niekada.
 - Kartais.
 - Taip.
13. Ar skubate sukurti šeimą su mylimu žmogumi?
- Taip.
 - Nelabai.
 - Ne.
14. Ar mėgstate sentimentalią muziką?
- Taip.
 - Kartais.
 - Visiškai ne.
15. Ar nuobodžiaujate su savo mylimuoju (mylimąja)?
- Niekada.
 - Kartais.
 - Taip, gana dažnai.
16. Kiek laiko kiekvieną dieną kalbatės su savo mylimuoju (mylimąja)?
- Daugiau kaip valandą.
 - Mažiau kaip valandą.
 - Vos keletą minučių.
17. Ar jam (jai) skambinate, kad išgirstumėte jo (jos) balsą?
- Dažnai
 - Kartais.
 - Ne.
18. Kaip jaučiatės su savo partneriu (partnerė)?
- Esate laimingas (laiminga).
 - Jaučiate švelnumą.
 - Kartais jaučiate tuštumą.
19. Ar jūsų pokalbių temos dažnai siejasi su meile?
- Taip.

b. Kartais.

c. Retai.

20. Ar stengiatės sutvarkyti savo veiklą taip, kad gyventumėte tik mylimajam (mylimajai)?

a. Taip.

b. Nebūtinai.

c. Ne, visai ne.

Dabar susumuokite atsakymus „a“, „b“, „c“. **Jeigu dauguma atsakymų „a“**, meilė užima svarbiausią vietą jūsų gyvenime. Sugebate mylėti ir būti mylimas. Būdamas jautrus, vengiate atsitiktinių pažinčių ir teikiate pirmenybę pastovumui. Būsime nuostabus vyras (nuostabi žmona), nes mokate tausoti savo jausmus.

Jeigu dauguma atsakymų „b“, Esate realistas ir laisvas žmogus. Dėl meilės mokate išlaikyti pusiausvyrą. Atrodo, kad esate patenkintas meilės ryšiais, mokate mylėti ir būti mylimas, bet nesate iš tų, kurie tiki stebuklais.

Jeigu dauguma atsakymų „c“, esate nesukurtas meilei. Girdėjote kalbant apie meilę, bet nežinote, kas tai yra. Negalima pasakyti, kas esate romantikas, nes, atrodo, jog jūs nelabai patenkintas meilės ryšiais. Tačiau pabandykite suteikti daugiau reikšmės meilei – jūsų gyvenimas bus prasmingesnis.

PRIEDAS 6

Testas pedagoginės psichologijos teorijų pkartojimui Pagal Rositą Lekavičienę

1. Kuri asmenybės sąvokos samprata yra priimtinausia pedagoginės psichologijos mokslui?
 - a. Asmenybė – tai žmogus, savo veikloje pasiekęs reikšmingų rezultatų.
 - b. Asmenybė – tai žmogus, kuri gali save suvokti, sąmoningai veikti bei skirti save nuo likusio pasaulio.
 - c. Kiekvienas žmogus yra asmenybė.
 - d. Asmenybė – tai žmogaus individualybė.
 - e. _____
2. Kokio temperamento žmonės yra jautrūs, nepatiklūs, nerimaujantys, įžvelgiantys kliūtis, turintys stiprų pareigos jausmą?
 - a. Flegmatikas.
 - b. Melancholikas.
 - c. Cholerikas.
 - d. Sangvinikas.
3. Pagal Aizenką, melancholiką galima apibūdinti kaip
 - a. Intravertišką ir neurotišką asmenybę.
 - b. Ekstravertišką ir neurotišką asmenybę.
 - c. Intravertišką ir emociškai stabilią asmenybę.
 - d. Ekstravertišką ir emociškai stabilią asmenybę.
4. Pagal Aizenką, neurotiškas ekstravertas yra
 - a. Pasyvus, atsargus, apgalvojantis, taikus, rimtas.
 - b. Pasiduodantis nuotaikai, nerimastingas, nelankstus, nuosaikus, pesimistiškas.
 - c. Įžeidus, agresyvus, dirglus, permainingas, impulsyvus, optimistiškas.
 - d. linkęs bendrauti, draugiškas, šnekus, nerūpestingas, energingas.
5. Rimtas, ramus, patikimas, taikus, apgalvojantis individas pagal Aizenką yra
 - a. Neurotiškas intravertas.
 - b. Neurotiškas ekstravertas.
 - c. Emociškai stabilus ekstravertas.
 - d. Emociškai stabilus intravertas.
6. Žymus psichodinaminės asmenybės teorijos autorius yra
 - a. Adleris.
 - b. Franklis.
 - c. Rodžersas.
 - d. Eriksonas.
7. Sąmoningąją asmenybės dalį, besivadovaujančią realybės principu, Froidas pavadino
 - a. Ego.
 - b. Superego.
 - c. Id.

- d. Libido.
8. Kurie teiginiai (-ys) apie Id (pagal Froidą) yra teisingi (-as)?
- Tai seniausias, reikšmingiausias asmenybės sluoksnis.
 - Šią asmenybės dalį žmogus įgyja per patirtį ir auklėjimą.
 - Ši asmenybės dalis vadovaujasi malonumais, ignoruoja aplinką
 - Ši asmenybės dalis padeda suderinti savo poreikius su visuomenės normomis.
9. Edipo kompleksu yra vadinamas
- Lytinio brendimo seksualinių impulsų užslopinimas.
 - Lytinio brendimo seksualinių impulsų skatinimas.
 - Stiprus vaiko potraukis priešingos lyties tėvui.
 - Stiprus vaiko potraukis tos pačios lyties tėvui.
10. Psichoseksualinio vystymosi fazė (pagal Froidą), kurioje vaikas susidomi lyties požymiais ir kurioje pasireiškia Edipo kompleksas, vadinama
- Genitaline.
 - Latentine.
 - Faline.
 - Analine.
11. Instinktų, poreikių patenkinimas sublimacijos būdu reiškia
- Tų instinktų patenkinimą netiesiogiai, visuomenei priimtinu būdu, per tam tikrą veiklą.
 - Tų instinktų patenkinimą tiesioginiu būdu.
 - Tų instinktų patenkinimą išstumiant į pasąmonę.
 - Tų instinktų patenkinimą per sapnus, fantazijas, svajones.
12. Jungas asmenybėje išskyrė šias sistemas
- Ego.
 - Superego.
 - Individualioji pasąmonė.
 - Kolektyvinė pasąmonė.
13. Archetipai (pagal Jungą) yra
- Universali minties forma, idėja, turinti savyje emocinę galią.
 - Nepažįstami tiesiogiai, o tik per jų įvaizdžius.
 - Tam tikri įvaizdžiai, pasireiškiantys pasakose, sakmėse, mene, sapnuose, fantazijose ir pan.
 - Tam tikri jausmai ir mintys, per kurias mes suvokiame save kaip žmogų.
14. Pagal Jungo sukurtą asmenybės tipologiją, jaučiantis tipas
- Yra judrus, gyvai reaguoja į aplinką, greitai užmezga kontaktus.
 - Yra daugiau besivadovaujantis emocijomis, besinaudojantis kategorijomis malonus – nemalonus, gasas – blogas ir pan.
 - Tikrovę suvokia per nuojautą, turi lakią vaizduotę.
 - Užsisklendęs savyje, jautriai reaguoja, korektiškas, stengiasi būti vienas.
15. Kas, pagal Horni, turi įtakos asmens nereikšmingumo, pasimetimo, nerimo jausmui atsirasti?
- Nepilnavertiškumo jausmas.
 - Kolektyvinė pasąmonė.

- c. Id.
 - d. Bazinis nerimas.
16. Socialinės kultūrinės asmenybės teorijos autorius yra
- a. Horni.
 - b. Eriksonas.
 - c. Adleris.
 - d. Jungas.
17. Psichosocialinio asmenybės vystymosi stadijas tyrinėjo ir pagrindines asmenybės raidos krizes nurodė
- a. Froidas.
 - b. Horni.
 - c. Jungas.
 - d. Eriksonas.
18. Kuris psichologas, nagrinėdamas asmenybės sandarą, išskyrė tris jos lygius – Tėvo, Suaugusiojo ir Vaiko?
- a. Eriksonas.
 - b. Adleris.
 - c. Horni.
 - d. Bandura.
19. Kokiame amžiaus tarpsnyje kyla identiškumo – vaidmenų neaiškumo krizė?
- a. Ankstyvoje vaikystėje.
 - b. Mokykliniame amžiuje.
 - c. Jaunystėje.
 - d. Vidutinėje brandoje.
20. Ankstyvojoje brandoje sprendžiamos krizės turinys yra
- a. Intymumas - izoliacija.
 - b. Meistriškumas - menkavertiškumas.
 - c. Saugumas - nesaugumas.
 - d. Produktyvumas – stagnacija.
21. Pagal Krečmerio pateiktą tipologiją, liesi, ištįsę, ilgomis galūnėmis žmonės su aštriais veido bruožais vadinami
- a. Atletikai.
 - b. Astenikai.
 - c. Piknikai.
 - d. Displastikai.
22. Pagal Šeldoną, cerebrotonikas yra
- a. Storas žmogus, ieškantis fizinio kontakto, draugiškas, orientuotas į aplinkinius.
 - b. Atletiškas, energingas, konkuruojantis, agresyvus.
 - c. Liesas, greitų reakcijų, laikosi socialinių normų, nervingas, orientuotas į save.

- d. Žmogus, kurio tam tikra kūno dalis (dažniausiai – smegenys) yra pernelyg didelė ar maža, palyginus su visu kūnu.
23. Bihevioristinės krypties atstovų požiūriu, asmenybę nusako
- Asmenybės tikslai ir vertybės.
 - Elgesio reakcijų visuma.
 - Pasąmonėje glūdinčios potraukiai.
 - Asmenybės temperamentas, charakteris.
24. Bihevioristinės krypties atstovas (-ai) yra
- Eriksonas.
 - Votsonas.
 - Bandura.
 - Rodžersas.
25. Pagal Skinnerį, pastiprinimo efektyvumą galima įvertinti pagal
- Individo elgesio pasikeitimą.
 - Vertybių ir tikslų pokyčius.
 - Pasąmonės turinio pasikeitimą.
 - Vidinę harmoniją ir gyvenimo filosofiją.
26. Banduros teigimu, didžiausią įtaką žmogaus veiklai daro
- Pasąmonėje glūdinčios instinktai ir potraukiai.
 - Šalia esantys žmonės.
 - Keliami tikslai ir pripažįstamos vertybės.
 - Aplinka ir kognityviniai procesai.
27. Bandura savireguliaciją suprato kaip
- Poreikių hierarchijos sudarymą.
 - Savęs paskatinimą, t.y. savęs apdovanojimą, atlikus numatytą darbą, pasiekus užsibrėžtą tikslą ir pan.
 - Tam tikrų negatyvių potraukių atsikratymą.
 - Motyvacijos stiprinimą.
28. Humanistinės krypties asmenybės teorijos atstovas (-ai) yra
- Bandura.
 - Horni.
 - Rodžersas.
 - Maslou.
29. Pagal Maslou, aukščiausias žmogaus poreikis yra
- Meilė.
 - Pripažinimas.
 - Saugumas.
 - Savirealizacija.
30. Pagal Rodžersą, asmenybė realybę ir save suvokia iškreiptai, jeigu
- Neturi nustatytos vertybių hierarchijos.
 - Idealus ir realus Aš – vaizdas yra labai skirtingi.

- c. Asmenybė nėra savęs aktualizavusi.
 - d. Asmenybė nėra išsprendusi identiškumo – vaidmenų neaiškumo krizės.
31. Žymiausi egzistencinės krypties asmenybės teorijų autoriai yra
- a. Skinneris.
 - b. Binsvangeris.
 - c. Rodžersas.
 - d. Franklis.
32. Pagal Franklį, pagrindinis žmogaus siekis yra
- a. Prasmės ieškojimas.
 - b. Saviaktualizacija.
 - c. Prisitaikymas prie aplinkos.
 - d. Stiprus moralės jausmas.
33. Logoterapijos esmė yra
- a. Išmokyti žmogų įvairių bendravimo būdų.
 - b. Nurodyti žmogui, kur ir kaip rasti gyvenimo prasmę.
 - c. Pasąmonėje glūdinčių potraukių išaiškinimas ir korekcija.
 - d. Realus ir idealus Aš – vaizdo atskleidimas asmenybei.
34. Pedagoginė psichologija akcentuoja
- a. Pažinimą.
 - b. Prisitaikymą.
 - c. Harmoniją.
 - d. Išmokimą.
35. Kokiomis filosofinėmis kryptimis nesiremia nagrinėtos pedagoginės psichologijos teorijos?
- a. Empirizmu.
 - b. Pragmatizmu.
 - c. Pozityvizmu.
 - d. Racionalizmu.